

курсом NORD-OST

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Біля рогу Сейбана
6 червня 1884 р.

Сержантам бренарові, лонгові та фредерікові

Не зважаючи на обідняку, дану вчора рядовим С. Б. Генрі, після того як він признався, що вкрад у старому таборі тюленячі ремінці, можливо, що він взяв також інші продукти. Така впертість та зухвалість загрожують загубеллю для цілого нашого загону. Рядового Генрі повинно сьогодні ж розстріляти, при чому треба вжити всіх заходів, щоб запобігти шкоді, яку він міг би вчинити комусь з людей, бо фізичною силою він переважав кожних двох людей нашого загону, взятих разом. Спосіб розстрілу — дві бойових кулі та один порожній набій. Це розпорядження є наказ, доконче потрібний, щоб врятувати життя цілого загону.

Старший лейтенант 5-ої кінноти,
Начальник експедиції в затоці леді Франклін А. В. ГРІМ.

Сержант Лонг перечитав ще раз наказа, поклав папірця в ремінну торбинку і сховав за пазуху. Наказа було виконано. Поруч намету на сніговому горбку лежав теплий труп Генрі. Під трупом видніла велика червона пляма. Сніг, як бібула, вбирив у себе кров.

— У нього був величезний апетит, — прршепотіли чорні безкровні губи сержанта, — сердешний...

Сержант повернувся і, хитаючись наче дитина, що лише вчиться ходити, поплентав до дверей намету.

* * *

— Треба оточити Північну полярну область колом станцій, що проводили б одночасно, протягом одного року, однаковим струментом та однаковими методами різні спостереження. Головну увагу при цім треба приділити геофізиці, потім ботаніці, зоології та геології, тоді як детальні топографічні роботи мусять одступати на другий плян...

На трибуні стояв високий, середніх років, з густою бородою чоловік. Бантик, замість краватки, чорнів на целюлоїдному стоячому комірці. Це був лейтенант Карл Вайпрехт, що відкрив землю Франца Йосипа.

Він читав доповідь „Основні принципи арктичних досліджень“ на з'їзді німецьких природознавців та лікарів, що відбувався у Граці 1875 року.

Шість років уже по тому, як відбувся з'їзд у Граці, витратив Карл Вайпрехт на агітацію за міжнародній полярний рік та на саму підготову такого року.

1880 року на міжнародній конференції в питаннях підготовки міжнароднього полярного року, що відбулася в Петербурзі, ухвалено було провести цей рік з серпня 1882 по серпень 1883 року.

Карл Вайпрехт недожив до того моменту, коли було здійснено його ідею. В березні 1881 року туберкульоза звела в могилу відомого дослідника.

Дванадцять країн взяли участь в першому міжнародньому полярному році. Тринадцять станцій оточили північний полюс. Дві станції влаштовано біля південного полярного кола.

Ось де розташувались перші тринадцять станцій: ріг Тордсен—Свальбард, Боссекоп—Північна Норвегія, Соданкюле—Фінська Ляпландія, Малі Кармакули—острів Нова Земля, Судно „Варна“—Карське море, судно „Димфна“—Карське море, острів Сагастир—гірло річки Лени, Угламі—ріг Барроу на Алясці, Форт-Ре—В. Невільничне озеро в Канаді, Кінгуа-фіорд—Лябрадор, Форт Конджер—затока леди Франклін на землі Грінеля, Годгоб—Гренландія і тринадцята на острові Ян-Майєн.

Ці станції зібрали величезний науковий матеріал з різних галузей досліджень над Арктикою. Але певних висновків, особливо в галузі метеорології, базуючись на тих матеріалах, зробити не можна було. Причин, що призвели до малої ефективності першого міжнароднього полярного року, було дві. Перша—тринадцяти станцій для такого величезного простору, як Арктика, було дуже замало. До того ж станції були розташовані не систематично—то одна станція поруч одної, то відстань між станціями більше тисячі кілометрів. Друга причина—порівняно невисокий розвиток багатьох наук. Зокрема метеорологія тоді зовсім не мала в собі такої необхідної складової частини, як аерологія, і вивчала лише невеличкий прошарок атмосфери, що прилягає до самої землі. Протягом того року було пророблено велику роботу, але дуже замалу, коли ми оглядаємо її через півстоліття.

Арктика на той час була абсолютно невідома країна. Ніхто ще не спромігся годі пройти кораблем повз американський беріг з Атлантийського океану до Тихого; недавно перед тим відкрита земля Франца Йосипа була майже неприступна, в розпорядженні моряків не було ні криголамів, ні радіо, ні самолітнів-розвідників. У наукових експедицій був надто малий досвід зимівлі в Арктиці. Тому не дивно, що багато з учасників першого міжнароднього полярного року зазнали чимало лиха, зимуючи вперше на далекій нівноті.

Ляйтнант-кіннотник Грілі був за начальника станції у форті Конджер. Американцям доподобило слово—форт. Коли в серпні

1881 року судно „Протей“ висадило в затоці леді Франклін на беріг землі Грінеля двадцять трьох американців, — з них більшість службовців суходільного війська ПАСШ, — то цим було закладено першу станцію з тринадцяти станцій міжнароднього полярного року. Це була крайня північна станція, бо її місце розташованя $81^{\circ}44'$ північної широти. Американці побудували будинок і назвали це місце фортом Конджер.

За два тижні „Протей“ залишив експедицію. Нове судно мало прийти наступного літа. Та лише через три зими, наприкінці червня 1884 року люди з експедиції Грілі побачили нові корабельні щогли. З двадцяти трьох учасників експедиції 16 цих щогл не побачили. Вони загинули. Сімнадцятий — сержант Еллісон, що прожив зиму без рук і ніг, — йому відтяли їх після того, як він їх одморозив, — помер на судні.

Грілі в нагороду було зроблено генералом. Він особисто виявив чималий героїзм і зібрав багато цінних для науки спостережень. Але він безпосередньо був винен у трагедії, що сталася в форті Конджер, набравши свою команду з салдат, які не знали Арктики, не були пристосовані до важких умов перебування на півночі. Про це свідчать документи, що їх опублікувала експедиція. Недисциплінованість, сварки, методи військової касарні, що до них звикли учасники експедиції, призвели до загибелі більшості і навіть до таких інцидентів, як розстріл Генрі.

* * *

Росія утворила того року дві станції. Одну в Сагастирі, на півночі Якутії, де Лена розбивається на незчисленні рукави, впадаючи в Полярне море, і другу — в селищі Малі Кармакули на південному острові Нової Землі. Тут в Малих Кармакулах, один з учасників експедиції матрос Тисков кінчив самогубством. Полярна зима, а можливо й полярне начальство вплинули на його психічний стан. Заготувавши дошки для домовини, морозного дня він, одійшовши на деяку відстань од будинку, роздягся і голий ліг на сніг.

Його знайшли ще живим, але не врятували.

* * *

Данська експедиція на судні „Димфна“ та голяндська на судні „Варна“ (парова машина на 50 механічних сил) навіть не змогли дійти до тих місць, де передбачалось утворити їхні станції. Обидва пароплави затерли криги Карського моря. Так утворено дві „плавучі“ станції на тому морі.

Наступного року криги розчавили „Варну“. „Димфна“ визволилася з крижаного полону тільки у вересні 1883 року.

Ось що в основному залишається в пам'яті від історії першого міжнароднього полярного року.

Та от через п'ятдесят років по тому проголошується другий міжнародній полярний рік з серпня 1932 по серпень 1933 р.

На одній з останніх сесій Всесоюзної академії наук президент сільсько-господарської академії професор Вавілов робив доповідь про проблеми північного хліборобства. Він відзначив, що територія СРСР включає величезні простори на півночі, — вся Мурманська округа Ленінградської області, переважна частина Північного, Західносибірського, Східносибірського, Далекосхідного країв та Якутської республіки, — ще на сьогодні є непридатні для хліборобства. Це „сьогодні“ т. Вавілов підкреслив у своїй доповіді, бо, на його думку, „завтра“ буде не так. Він подав цілий ряд пропозицій, що їх здійснення має значно розширити межі хліборобства в напрямі на північ.

Уже тепер дослідні посіви зернових культур на насіння цілком визрівають до полярного кола. Городиня ж та трави на сіно, як показав дослід, доходять 71°18' півн. ш. (Нордкап) і навіть 78°30' півн. ш. (Свальбард). Рільництву на півночі перешкоджає не холод, а заболоченість ґрунту. Заболоченість можна знищити дренажем.

На далекій півночі Радянського союзу виростають великі міста. За полярним колом на Кольському півострові — Хібіногорське та Мурманське. В гирлі Єнісея — порт Ігарка.

В Баренцовому морі радянська риболовецька фльота виловлює тепер 80 тис. тонн риби на рік. Спеціалісти цієї справи вважають, що там можна, маючи більшу флоту, легко виловлювати 1¹/₂ — 2 млн. тонн, не шкодячи сировинних запасів.

В районах Біломорського гирла, Нової Землі та землі Франца Йосипа за 1932 рік наші мисливці передбачають таку здобич: 250 тис. тюленів, 1 тис. моржів, 1 тис. морських зайців, 5 тис. нерп, 500 білук (малі кити), 250 білих ведмедів. На кінець другої п'ятирічки ці цифри мають зрости, доходячи відповідно 350 тис. 1¹/₂ тис., 1¹/₂ тис., 15 тис., 2 тис. і 750 голів (білого ведмедя відтепер ловитимуть переважно живим для зоологічних парків).

Не менший промісел можна розгорнути на півночі біля східних берегів СРСР. Там немає гренлянського тюленя, та зате там сила моржів, морських зайців і, нарешті, в Берінговому морі є великі кити.

Порт Ігарка та криголами, що ведуть за собою валки пароплавів через криги Карського моря, проклали шлях до Європи західно-північному сибірському лісові.

А мінеральні багатства півночі! Вони ще мало досліджені, але відомі хібінські апатити і гора Кукісвумчорр, що має в собі лише апатитів на 4 млрд. крб. золотом.

На Свальбарді, що тепер цілком належить Норвегії, під 80° північної широти є кам'яновугільні копальні, з яких окремі становлять власність Радянського союзу.

Такі фактичні дані про Арктику нашого практичного сьогодні.

* * *

Президент німецької обсерваторії в Гамбурзі Домінік перший подав пропозицію відзначити півстоліття, що минуло після першого міжнароднього полярного року, організацією другого такого року. 1929 року в Копенгагені утворено спеціальну комісію для підготовки полярного 1932-33 року. До складу цієї комісії ввійшли представники десятиох країн. У травні 1930 року Раднарком СРСР ухвалив постанову про участь СРСР в цьому заході. За кілька місяців по тому в Ленінграді відбувся перший міжнародній конгрес у питаннях підготовки до другого полярного року.

* * *

В незаних просторах Арктики народився гураган. Із швидкістю 120 кілометрів на годину він мчить через крижані поля холодного моря, здіймаючи снігову завірюху, густою отагою жене хмари, що подибує на своєму шляху, захоплюючи простір на сотні кілометрів завширшки. Гураган поспішає на південь, відхиляючись то на схід, то на захід. Він несе з собою холод і дощі.

На цих шляхах його чатують метеорологічні вартівні пункти і за допомогою електрики сповіщають цілий світ про напрям і силу гурагану. Це треба знати морякам, рибалкам, мисливцям, хліборобам та ще чимало кому. Радіотелеграми переганяють гураган, тільки, на жаль, в наших умовах не бабагато.

Наука каже, що в Арктиці народжуються вітри, що „там фабрикується погода північної кулі землі“. Справді, антициклон, що проноситься над рогом Челюскіна, торує свій дальший шлях через Єнісей в районі Турханську, перерізає Об, Іртиш, Середню Волгу і простує до Чорного моря, несучи посуху в низовини Дністра та Дону.

Щоб зрозуміти „хитру механіку“ творення погоди на землі, треба зробити багато систематичних спостережень в арктичній області. Основна частина роботи під час другого міжнароднього полярного року припадає гідрометеорологам.

Чимало працюватимуть і фізики, вивчаючи земний магнетизм, атмосферну електрику та силу і склад соняшного проміння за полярним колом. Крім них, працюватимуть представники мало не всіх природничих наук, включаючись до цієї величезної роботи.

Цікаво відзначити, що програма робіт другого міжнароднього полярного року охоплюватиме не лише спостереження в Арктиці. Організується спеціальні метеорологічні станції в радянській південній Азії, в Китаї, Африці та на островах екваторіяльної зони. Передбачається, що цього року проведуть суцільне гідрометеорологічне здійснення всієї території СРСР. Всі ці спостереження мають дати величезну кількість матеріалів, що їх підсумувавши наукові організації зможуть зробити важливі висновки для різних галузей науки.

Німецька морська обсерваторія, що нею керує проф. Домінік, готуючись до полярних досліджень 1932-33 р., мала намір за допомогою дирижаблів утворити на кригах центральної Арктики плавучу станцію. Власне, це була ідея найвидатнішого мандрівника і дослідника Арктики — небіжчика Фрітіофа Нансена, що була зустрита дуже скептично різними авторитетами. Але вона заслуговувала на увагу вже хоча б тому, що майже всі ідеї великого дослідника, які він потім здійснював, зустрічались багнетами жорстокої критики скептиків.

У зв'язку з світовою кризою, німці відмовились збудувати таку станцію.

До речі, молодий, але вже видатний дослідник Арктики Георгій Ушаков, має твердий намір зимувати на плавучій кризі під полюсом протягом одного з ближчих років.

Наслідком світової кризи майже половина з тих 45 держав, що свого часу дали згоду взяти участь у другому міжнародньому полярному році, не змогли виконати свою обіцянку, а решта, за винятком СРСР, скоротили програми своїх робіт. Наукові установи капіталістичних держав не мають коштів.

Проте, другий міжнародній полярний рік значно відрізняється від першого не тільки кількістю учасників. Тепер дослідники мають в своєму розпорядженні такі могутні засоби перемогти стихії Арктики, як криголами, самолоти, радіо, досить опрацьовані мапи тих місць, куди вони вирушають. Нарешті, проти тих 13 станцій, організованих 1882 р. як тимчасові, тепер, уже напередодні другого полярного року, навколо північного полюса існує 57 станцій (з них майже половина радянські).

До речі, передбачається широко використовувати для метеорологічних спостережень новий апарат, сконструйований і випробуваний проф. Молчановим, що назвав його радіозондом. Це апарат, що його прив'язують до гумової кулі, надutoї воднем. Куля підіймає його високо в повітря, де апарат вимірює тиск, температуру і вологість атмосфери та силу вітру. Короткохвильовий передатник автоматично переказує наслідки вимірювання радіом людині, що стежить, приймачом.

Лев'яча доля з полярних досліджень 1932-33 р. припала на Радянський союз. 60 станцій є в арктичному секторі, проти двох, що їх мала Росія 1882 року.

Ціла низка експедицій.

Наприкінці липня та на початку серпня ці експедиції вирушали на північ з Ленінграду, Мурманського, Архангельського і Владивостоку. Наприкінці вересня та протягом жовтня пароплави цих експедицій поверталися з далеких полярних широт. Криголам „Малигін“ вперше в історії протягом одного літа двічі ходив з

Архангельського до землі Франца Йосипа. „Малигін“ змінив зимівників на острові Гукера і збудував крайню північну радіостанцію на острові Рудольфа. „Малигін“ пройшов вільною ходою на північ, як ніколи жоден пароплав, до 82° 27' північної широти. До полюса залишалось 453 милі, тобто півтори доби ходу, коли б там була чиста вода. Але там були кількарічні великої товщини криги.

Одночасно маленький дерев'яний вітрильно-моторний бот Океанографічного інституту „Книпович“ дійшов 82°5' північної широти.

Взагалі треба сказати, що літо цього року було винятково тепле в Баренцевому та Карському морях. Тут несподівано було відзначено майже цілковиту відсутність криг. Це дозволило криголамному пароплаву „Русанов“, що про нього мовитиметься далі, не зважаючи на ряд перешкод, пройти все Карське море, дійти Північної землі і там змінити зимівників, потім пройти в протоку Вількундського і збудувати на розі Челюскіна крайню північну на суходолі Євроазії науково-дослідну станцію. Це ж саме дало змогу пароплаву „Персей“ зайти далеко на північ біля Свальбарду¹ і криголамові „Таймир“ довго працювати на Карському морі й закінчити величезної ваги наукові роботи.

Відсутність криг у морях Карському та Лаптевих багато допомогла тому, що пароплав „Сибіряков“ уперше в історії за один сезон зробив рейс в Архангельського до Владивостоку.

Щоправда, пройшовши за гирло річки Колими, вже недалеко Берінгової протоки, „Сибіряков“ потрапив у тяжкі криги. Пароплав спіткало лихо. Він обламав лопаті, а потім і гвинт.

Гвинт пішов на дно. Експедиція, зриваючи криги амоналом та піднявши на щоглах вітрила, на превелику силу вийшла на чисту воду. Там до „Сибірякова“ підійшов тральщик „Усурієць“ і взяв його на буксир.

Треба відзначити, що біля берегів Чукотки в Східно-сибірському морі цей рік було багато криг. В протоці де-Лонга між островом Врангеля і суходолом ціле літо залишалися тяжкі криги. Пароплав „Совет“, що мав своїм завданням пройти до о. Врангеля і завезти туди нових колоністів, не зміг цього зробити. Лише за допомогою самольота з Врангеля було знято 8 чол., що прожили там три роки, не бачивши жодного пароплава. Решта залишились на острові.

В тому ж районі потрапило в криги кілька пароплавів великої експедиції, так званої Північно-східної, що йшла до гирла рік Лени та Колими. За допомогою льодоріза „Літке“ ці пароплави вправились зі своїм завданням.

* * *

На далеких, трудно доступних островах Полярного моря, на так само трудно доступному узбережжі Північного Сибіру стали

¹ Нова назва Шпіцбергену.

табори кращих радянських розвідників Арктики. Тут слід відзначити найголовніші з цих таборів: острів Рудольфа—крайній північний острів землі Франца Йосипа; острів Гукера—південний острів тієї ж землі; ріг Бажання та Руська гавань на Новій Землі; острови Каменева біля Північної Землі, де залишились четверо дослідників і начальниця островів—перша жінка-начальниця в Арктиці Ніна Демме; ріг Челюскіна, де цього року лише поставлено наукову станцію; бухта Тіксі—в гирлі річки Лени і, нарешті, острів Врангеля, де три роки працював начальник цього острова Мінеєв зі своїми товаришами. Три роки стійко боролися ці дослідники з арктичною природою, не бачивши за цей час жодного пароплава, бо крижані бар'єри не пропускали пароплавів до острова, і тепер Мінеєв залишився зимувати четверту зиму.

Червоні прапори півколом фортець оточили Північний полюс. З року на рік червоні прапори все більш наближаються до полюса. З року на рік радянські дослідники завойовують Арктику виявляють її таємниці, прокладають шляхи до її природних багатств.

Незабаром червоний прапор замах над полюсом.

Проти ночі з 31 липня на 1 серпня криголамний пароплав „Владимир Русанов“ простояв біля Чижівки. Це за 17 миль від порту Архангельського на виході з гирла Двіни в Біле море.

В документах „Русанова“ значилось, що це експедиційне судно, зафрахтоване Всесоюзним арктичним інститутом і північною конторою Радторгфльоти. В графі, де звичайно проставлялось порт призначення, стояло: „ріг Челюскіна“.

За начальника експедиції на „Русанові“ був Р. А. Самойлович. За капітана—Б. І. Єрохін. До складу експедиції, крім начальника та його помічника, входило 41 чоловіка. З них 3 гідрологи, 2 гідробіологи, магнетолог, топограф, гідрограф, журналіст, завідувач господарства, інженер та технік будівельники, радіотехніки і 28 робітників-будівельників. До складу екіпажу крім капітана, входили 34 чоловіка. Нарешті, на борту „Русанова“ було 15 чоловіка пасажирів, з них 4 на острови Каменева, 10—на ріг Челюскіна і одна пасажирка мала повернутись назад до Архангельського. Величезна група людей виїздила до Арктики.

„Русанов“ мав наздогнати подібний до нього експедиційний пароплав „Сибіряков“, що два дні тому вийшов з Архангельського.

Ранком 1 серпня „Русанов“ підняв кітву і, розпрощавшись з Північною Двиною, вийшов у Біле море.

Першим етапом на шляху до рогу Челюскіна мав бути Маточкін шар. Від Чижівки через Біле та Баренцове море до протоки Маточкін шар 645 миль.

Лаг почав одраховувати перші милі цього шляху.

Гори вкриті горностаєвим хутром з тисячами чорних і білих плям. Сніг, що не розтанув до серпня, лежатиме вже до наступної зими. Велетенськими вузами повзуть невідомі пухнаті звірі по гір-

ських хребтах, затуляючи від очей верховини. То хмари й туман, гнані норд-остовим вітром, припадають до гір. Море плеще дрібною хвилею, рідко-рідко миготнувши на просторі пінявим келихом морського пива. То водяна стихія заспокоюється після дводенного шторму.

Велика байдарка, знявши вгору білі клотики брунатних щогол і червоний крайчик чорного димаря, бурує воду, швидко поспішаючи до міжгір'я. То криголамний пароплав „Русанов“ із швидкістю п'ять метрів на секунду входить у дивну протоку. Величезний горяний острів з заходу на схід прорізаний шаром. Шар—то протока.

Так звуть протоки на цій землі: Маточкін шар—ось він, а крім нього є Югорський шар, Костін шар, Гусячий шар. Землю цю звуть Новою Землею. Назва символічна—як земля Обітна, але символіка перетворилася в географію і її зафіксовано на мапі.

Ліворуч, на північному острові видніють гори Літке, адмірала, що чотири роки плавав до цієї землі. Праворуч, миль за дві відцїля чорніє примітний знак—там зимував Пастухов, дослідник, що загинув за кілька днів по тому, як повернувся з цієї землі. А просто—бухта ім. Самойловича, начальника нашої експедиції, що понад 10 років витратив на дослідження цього величезного острова.

На палубі помітно холодало.

Годину перед тим, як підійти до протоки, я став на гідрометеорологічну варту. Брав першу пробу морської води. Набрив відро води з моря. Та від швидкого руху відро виривало з рук, і коли б я не прив'язав троса до залізного стояка, то могло б і зовсім вирвати.

У відро з водою опустив термометр, і забарвлений стовпчик живого срібла, швидко посунувшись униз, наче хто його пив, став проти 5,6°. Запис попереднього спостерігача свідчить, що годину тому температура була 6,8°.

Проти знака Пастухова термометр показав 4,6°. Я вирішив перевірити. Вдруге сполоснув відро і знову набрав води. Минуло п'ять-сім хвилин, температура моря була 3,8°. За годину вона впала до 1,6° і падала далі, до 1 градуса, коли показала перша крига. На 40 миль ми відійшли від останніх струмин Гольфштрему, що добігають до новоземельських берегів.

Наш капітан ще в гирлі Білого моря дістав з „Сибірякова“ радіограму, що той, зустрівши в Югорському шарі кригу, пішов на північ до Маточкіного шара шукати там виходу в Карське море.

Є чотири шляхи з Баренцового моря в Карське. Перший—Югорська протока між суходолом і островом Вайгачем. Другий—ширша протока, так звані Карські ворота, між Новою Землею і Вайгачем. Третій—Маточкін шар, довга вузька протока значно далі на північ од перших двох. Четвертий шлях—ще далі на північ, навколо Нової Землі, повз ріг Бажання. Маточкін шар—це треті ворота на схід, у завжди закриті, труднодоступне Карське море, оточене суходолом та островами.

Ми йшли слідом за „Сибіряковим“, сподіваючись наздогнати його в Карському морі. Пароплав, не вповільнюючи ходу, зайшов у протоку, заглиблюючись все далі між гори.

На палубу висипали люди. Хто в бінокль, хто простим оком, а Георгієвський—начальник майбутньої станції рогу Челюскіна— в старовинну морську трубу оглядали береги. Але незабаром туман і дощ закрили дальні перспективи і навіть заховали морські знаки, поставлені тут для мореплавців. Капітан наказав спинити машину і закинути китів. Наш капітан надзвичайно обережний. Він каже:

— Колись була приказка: „Береженого—доля береже“. Гарна приказка.

Але туман і дощ в Маточкіному шарі скороминуці. Погода тут мінлива, як і тутешній гірський вітер, що несподівано з страшною силою скочується з холодних пустельних горбів і, не встигши як слід скаламутити воду,—вщухає.

За 20 хвилин вітер прогнав туман, щоб за 20 хвилин знову загорнути околиці в мокрий серпанок. З протоки долітало виразне цокотіння мотора. Незабаром угледіли човен. Він наближався до нас і скоро пришвартував до лівого борту.

Люди в малицях з оленячого хутра, без шапок, скидаючись зовнішнім виглядом на дикунів-піратів, вилазили, не дожидаючи, поки їм кинуть трап, просто на палубу.

— О-о! Здорово!—радісно вигукували вони, помітивши знайомих: зимовника—метеоролога Зенькова та третього штурмана нашого пароплава. Перший зимував не раз на Новій Землі, а другий зробив тула 11 рейсів.

Це були промисловці—трое росіяни, один ненець¹. Останній 60-літній Михайло Вилка, брат відомого ненця, художника-самоука, а тепер голови Новоземельської ради Тико Вилки. Сам Михайло славиться як кращий на всю Нову Землю різьб'яр з кістей.

Старшим серед промисловців був Журавльов. Його брат, відомий мисливець, вже дві зими перебував на островах Каменева разом з Ушаковим. Він знає, що „Русанов“ іде туди, і каже:

— Брат мені телеграму подавав, я йому теж подав. Передайте привіт. Перекажіть, що нинішнього року поганий промисел був, звіру не було. В Кармакулах лише 250 пестів узяли.

Рудольф Лазаревич Самойлович пригадує, як багато років тому цей самий Журавльов ще хлопчиною працював в одній з його експедицій. А тепер мужній промисловець у мокрій малиці, з непокритою білочубою головою, гордовито й радісно хвалиться:

— Ноні вже двоє дітей маю.

В його мові багато нових термінів для Нової Землі.

— Ми тепер бригадами працюємо. Я бригадир. А сюди приїхали, щоб натиснути трохи. Тут з промислами погано, а промисловців вісім. Ми називаємося обчественний буксир.

¹ Ненці—раніш звалися самоїдами.

І слова ці: бригада, бригадир, буксир звучать в його мові гордо й бадьоро.

Двоє мисливців напідпитку. Вони їздили на Карську сторону. Робили промислову розвідку вздовж берегів, шукаючи гольця. Гольці це—промислова риба півночі, дуже схожа на дорогу сьомгу. Минулого сезону бригада Журавльова—молодшого виконала плян гольця на 400%.

Промисловці переказували, що далі в протоці стоять криголам „Ленін“ та п'ять чужоземних пароплавів. Вони заїздили на ті пароплави. Очевидно, їх десь частували. Справа в тім, що привозити на Нову Землю спирткові напої забороняється. Промисловці, потрапивши на якийсь з пароплавів, не відмовились від гостинного частування. Ті, що були напідпитку, розмістилися біля камбузу¹.

* * *

Михайло Вилка, почувши, що у нас за начальника Самойлович, радісно вигукнув:

— Самойлович... Старий знайомий. Це Самойлович, старий знайомий Самойлович.

І старий побіг на капітанський місток вітатися з Самойловичем та скажитися на свою долю. У старого цієї зими загинув 23-літній син.

Старий ненець з чорним волоссям, з не по-старечому карими очима, в своїй критій чорним сукном малиці, що нагадувала керею, чорною порепавною рукою стиснув руку професора.

Промисловці не могли затриматися у нас довго. Туман розійшовся, і дзвінок машинного телеграфу дав знати машиністам, що треба готувати машину. „Русанов“ рушив далі.

А незабаром знов туман, знов зупинка. Нова зупинка була довга, хоча туман піднявся скоро. В катеринці, що підіймає кітву, щось поспувалося, і механік кілька годин поравсь біля неї, поки вдалося витягти кітву з моря. Вже ранком другого дня рушили далі. День був хмарний, наче за ніч ніщо не змінилось. Протока звужувалася до одного кілометра і часто робила невеликі повороти. Часом вона розширялась і ми спостерігали береги чималої бухти.

В одній з таких бухт стояли три чужоземні пароплави. Лише в одного з труби ліниво кужелився тоненькою стрічкою дим. По розміщенню щогол—на півюті та на півбаку—наш старий штурман Микола Іванович вгадав, що це норвежці. Пароплави здіймалися своїми корпусами високо над водою і це свідчило, що їхні трюми були не завантажені.

Проминувши ще один рік, пройшли так звану Малу Белужню бухту на відміну од великої, що на Баренцовій стороні Нової Землі. В бухті стояли великий двотрубний криголам „Ленін“ та два чужоземці. Все це були пароплави Карської експедиції, що є ознака радянських господарчих перемог в Арктиці.

¹ Корабельна кухня.

Така експедиція відбувалася раз на рік. Десятки чужоземних пароплавів під проводом радянських криголамів ідуть через Карське море до гирла рік Єнісея та Обі. Там вони беруть вантажі сплавляють з півдня на північ ріками. Вантажі дешевим водним шляхом ідуть за кордон. А раніше, коли цей шлях був неприступний для пароплавів, були неприступні й лісові та копальні багатства сівнічно-західнього Сибіру. Тепер там будують великі міста й порти. Наприклад, в Ігарці, де кілька років тому жило лише кілька десятків людей — останньої зими на полярну ніч лишилося 14 тисяч.

Карська експедиція цього року під проводом „Леніна“ гуртувалася в Маточкіному шарі. Назустріч білими клаптиками на чорній шкірі води пливали перші крижини. Найперша, наче маленьке звірятко, бавилася на хвилях, за нею пропливла друга, з обточеним зеленувато-блакитним підніжжям. Вони, охолоджуючи воду до одного градуса, були перші вартові од крижаних просторів Карського моря.

Разом із крижинами показалася чорна голова першого морського зайця, недалеко від нього з води хитро визирала цікавою мордочкою нерпа.

Пароплав наближався до рації¹) Матшар. На невисокому міжгір'ї на північному березі протоки — кілька будинків і висока щогла. Тут радіостанція та географічна обсерваторія.

Ветерани Арктики, знавці Нової Землі, пояснюють призначення кожного будинку, кожну чорну й білу цятку серед будівель.

— А там, за будівлями, цвинтар. Чотири домовини закопано тут. Останній — геофізик, що замерз під час пурги взимку 1930 року.

В бінокль видно людей, що повибігали з будинку. „Русанов“ другий пароплав, що їм доводиться бачити за цей рік.

Перший був „Сибіряков“.

— Як то тріпочуть у них серця. — Проривається вигук у біографа Демме — єдиної серед нас жінки, що їде зимувати на Північну Землю.

Засніжені, затуманені гори, похмуро й мовчазно обступили дадеку полярну станцію. Тут географічна широта півн. 073° п

Мовчанку гір порушує голосний гудок пароплава. Один. Другий. Третій. Три могутні вигуки — привітання мідної горлянки. А наш черговий радист тимчасом вистукував:

„Зимівникам рації Матшар крп Урядова експедиція на криголами Русанов зимівники рогу Челюскін км зимівники Землі Північної вітають своїх товаришів км зимівників Матшара крп“.

Пароплав пішов далі.

Чорний стовп морського знаку ген на півночі свідчив, що ми виходимо з протоки в Карське море.

На капітанський місток вибіг радист з папірцем у руці. То була радіограма для капітана:

¹ Радіостанція.

Зараз здіймаюсь. Іду розвідку крп Віглянд з вугіллям теж піде Діксон крп Тримайте зв'язок повідомляйте стан криг

Капітан криголаму Ленін“

„Віглянд“ — то чужоземний пароплав, зафрахтований Радторгфлотою що має приставити вугілля на острів Діксон для „Сибірякова“ та „Русанова“.

Від „Сибірякова“ маємо повідомлення, що він уже на Діксоні і чекає вугілля. Вдалені білою смугою світився обрій. Там — край плавучих крижин.

Капітан і вахтовий штурман припали до своїх біноклів.

Криголам здригнувся. Він ударився об першу крижину і під форштевнем щось заскриготіло, зарипіло. Пароплав ледве хитнувшись з боку на бік і не вповільнюючи ходу, поспішив у оточення холодних, епічно спокійних, розкиданих по морю крижин.

ВІДНОВЛЕНІ АВТОРИТЕТИ

Рідко плавли морем, як сполохана касатками¹ згряя кайр, білі з фірковими покришками криги. Часами брудні плями свідчили, що криги прийшли сюди від якихось берегів. „Русанов“ ішов великими проточинами чистої води, лише коли-неколи відштовхуючи на бік яку крижину, як велетень одкидає вдаром йоги пігмея.

На одній крижині помітили маленького тюленя, що, немов гусеня, сповзав на воду, помітивши пароплав. Тюлень пірнув, потім показав разів зо два чорну голову і зник. Часами відніли нерпи.

Біологи та інші завзяті мисливці почали хвилюватись і викладати десятки аргументів, що, мовляв, час роздавати рушниці. Розкрили скриньку з п'ятинабійними манліхерами. Вони потспали в рушничному мастилі. Набравшись мужности, засукавши рукава, мисливці назбирали силу непотрібного паперу та кілька заяло жених ганчірок і ретельно почали обтирати свої рушниці. Проте, всі знали, що користатися ними доведеться не скоро. Напевне не раніше острова Діксона.

За двадцять хвилин криголам проминув крижаний потік. Спереду вблизкувало на сонці двохбальною хвилею чисте море, майже непомітно хитаючи корабель. Здавалось, із запізненням прийшла в Карське море весна.

Пригадалися твори авторитетних мореплавців, що називають Карське море — бурхливим, або морем-льодовиком. Ні криги, ні хвилі. Хіба це те неспокійне, небезпечне і похмуре море, що його бачив Нансен, плувучи на „Фрамі“. Наші метеорологи в своїх щоденниках фіксували, що по небу повільно плывуть цируси й стратуси, лише зрідка — альта-кумуляси². Цируси прозорі, як пух баб'ячого літа; крапчасті в блакитну луску, стратуси; сірі, запо-

¹ Касатка — хижа північна акула.

² Латинські назви одмін змарности.

рошені, але не страши в своїй мізерії; альта-кумулюси неспроможні закрити сонце.

Ні, це не бурхливе і не крижане море.

Третій штурман, стоячи на вахті, наче потверджував це.

— Та яке воно бурхливе... Зі сходу на захід тут океанська хвиля не розгуляється, в беріг упреться... З півночі на південь... Так... то може...

Протягом однієї години плавби морем з авторитетами покінчено. Температура води була $2,1^{\circ}$ — $2,2^{\circ}$.

Але о 10 вечора, коли сонце впевнено поповзло на нордову сторону неба, вода похолодніла до $1,6^{\circ}$. Через годину вона була вже $1,2^{\circ}$.

На обрії забовваніли три чорних крапки. Вони видавалися не наче скелями серед моря, або далекими маяками за десятки миль відділя, чи то дозірчими кораблями, що зійшлись тут на randevu. То були криги. І що далі, то все більшало чорних крапок на обрії, поки з чорних вони не поретворились у сиво-біляву кашу. Позв борт попливали перші крижини.

Вахтовий штурман постукав у двері капітанської каюти.

— Виходимо в криги.

Скільки сягне око, море зайняла плавуча дрібно покришена крига. Тут були крижини не ширші за палубу і не товщі від одного до чотирьох футів. Пароплав, зменшуючи хід, штовхнувся є першу крижину на шляху. Вона застогнала, кусок одколосся, решта пірнула у воду, наче у ванну, одійшла на бік, також збивши на кілька градусів з курсу „Русанова“.

Віддала виднілися все більші й більші крижини. „Русанову“ передбачалася робота.

Матрос витяг з моря лаг¹ (швидкомір). Кригами його могло відірвати. Тепер поки пробиватимемось через криги, ніхто не скаже, які відстані проходило наше криголам. Курс міняється щохвилини, залежно від напряму прогалин чистої води та доступних крижаних перегорож.

На півбак збираються розбуджені люди. Вони попрોકидалися від струсів судна при ударах об кригу. У бавовняних кацавейках та рудих козушках виходять на палубу спостерігати крижаний біл.

Для більшости наших товаришів це — новина. Пильно слідкують вони за кожною кригою, до якої наближається криголам. І вибух радісних вигуків вилітає з їхніх грудей, коли крижина тріщить, ламається, занурюється у воду так, що над нею миготять малесенькі рибки полярного басейну — харчі нерп.

Чіткі вдари корабельного дзвону свідчать, що зараз 24 години.

Опівніч.

Сонце стоїть прямо над північним полюсом, скотившись майже до обрію. Сьогодні перша доба, коли ми побачили сонце дванад-

¹ Лагом міряють пройдений пароплавом шлях.

цятої години ночі. В серпні місяці ще можна бачити лише на відстані приблизно тисячі кілометрів на північ од полярного кола.

Хвилями і сонцем обточені крижини нагадують тисячі різних речей: тварин, птахів, людей. Ось справжній столик на крижаній ніжці. Гень у далені неясні обриси мисливців і ведмедів. Велетенський шуляк уп'явся кігтями й дзьобом у хвилі.

Десь поблизу чути плескіт морського прибою у криги. Вода вибігає на блакитні тераси, забігає у нею ж розриті печери і потім з двюрчанням витікає назад. Далека згряя якихось птахів „бреющим“¹ льотом над залишками торосів пропливла у повітрі кудись на північний схід, де на мапі не значиться близько жодного острова.

Криголамом називається судно, що ламає криги. Пароплав „Русанов“ стукає носом в уламок крижаного поля, здригається від удару, зупиняється і, наче набравшись духу, починає повзти своїм форштевнем на крижину. Здається, пароплав вискочить з води і переплигне через кляту перегатку. Пароплав натужується, назирає на ворога. Секунду, півтори точиться боротьба і всі, хто спостерігає це, не бачать, не пам'ятають нічого іншого. Лопне чи ні. Піде далі „Русанов“, збурхавши воду під кригою, чи зупиниться й піде заднім ходом оминати перепону.

Судно ритмічно здригається від стуку парової машини і враз з гуркотом провалюється носом униз. Уламки натрое розламаної криги розступаються перед криголамом. „Русанов“, вільно зідхнувши, молодецьки простує далі.

Капітан, припавши до великого, багатократного бінокля, весь час оглядає обрій. Але — скрізь те саме. Криги простяглись тепер навколо криголаму, що зайшов уже досить далеко.

Вахтовий штурман записав до судового журналу: „Велика і дрібно бита крига до 7 балів“. Це значило сім десятих видимої водної поверхні було вкрито кригами.

Пригадалися і Нансен, і Амундсен, „Фрам“ і „Мод“ із визначенням Карського моря, як вічного льодовика. „В цьому морі завжди крига“ — так вчить лоція.

Протягом восьми годин, до самого ранку, коли сонце перемандрувало на ост-зюд-ост, тривало змагання машини, парового тарана ХХ сторіччя, з природою.

В каютах під півбаком спалося погано. Щодві-три хвилини стукав форштевень у кригу і тоді голови ховалися глибше під ковдри. Часами здавалось — од струсів полетять усі нові нюти, поставлені перед полярним рейсом. Обтиралась над ватерлінією фарба об криги і вони відступали наче скривавлені.

Лише наступного ранку почало рідшати, а колір обрію провіщав недалеко чисту воду.

¹ В авіації цим терміном зазначається літ аероплану на відстані кількох метрів од поверхні.

Капітан пішов спати, а старший штурман Микола Іванович вийшов на вахту виводити „Русанова“ із криг.

Перед нами було знов чисте Карське море, але ніхто не чіпав імен старих мореплавців. Тим більш, що піняві хвилі котилися з норд-осту до крайки криг. „Русанов“ востаннє штовхнув невелику крижину, що затопталася під ногами, і вийшов на чисту воду.

Криголам держав курс на острів Діксон повз острів Білий.

4-VIII 1932 р., Карське море.

курсом nord-ost*)

ОСТРІВ ВЕТЕРАНІВ

У полярних морях обрії-брехливі, як ніде,—вони нагадують олов'яний блиск, що морочить молодих золотошукачів краплинами, як золото. У малодосліджених водяних просторах Арктики навіть досвідчені мореплавці плутають на обрії туман із землею, а землю з туманом.

Землі, що їх бачили Гаріс, Андреев, Санніков, Келет, зникли разом із туманом, а замість туману на північ од рога Челюскіна, що його фіксували в корабельних журналах рідкі там мореплавці, з'явилась Північна Земля.

Але наш штурман, що має докладну мапу південної частини Карського моря, знає, що на обрії не туман з'явився, а острови: Баренса, Діксона, Оленячий, острівки та скелі з назвами і без назов, що вузькою протокою відокремлюються від Сибірського берега, безліччю проток та проточин поділяються між собою і творять численні бухти—зручні, малозручні й зовсім незручні для мореплавців. На мапі позначена, і досить вірно, кожна скеля, але глибинам, вказаним в англійських шестифутових сажнях, штурман мало йме віри.

Перше, що було помічено на островах: на Баренсі—морський знак „Убеко“, а на Діксоні—тонка, як голка, і вища за австралійський екваліпт щогла. То щогла радіостанції.

Сто вісім метрів,—з гордістю заявив рудовусий Дождіков.

За щетинясті вуса і великий полярний стаж старого прозвали моржем. Він їхав на ріг Челюскіна, щоб зимувати в Арктиці восьмий раз. Двічі зимував на острові Діксона.

— Мій острів, мій острів,—твердив Дождіков, перебігаючи палубою з місця на місце, не одриваючи очей від ламаних ліній берега над морем, від тонкої, як волосинка, щогли, від снігових плям в ущелинах,—хороший острів,—коротко кидав він своїм сусідам.

Криголам наближався до острова дуже обережно.

Минулого року „Русанов“ під командою цього ж капітана, йдучи в Карську експедицію, заходив у бухту на острові Діксона. Кілька

*) Далі. Початок див. „Молодняк“ № 1-2 за ц. р.

матросів пізнавали знайомі місця, а капітан, вийшовши на місток, не став перевіряти глибини, хоч і наказав приготувати лот¹.

У далині чорніла цятка і, наче од цигарки, здіймався вгору димок. Бінокль розшифрував цятку. То, безперечно, був пароплав „Сибіряков“, що, очевидно, кинув кітву на значній віддалі од рації².

Наші думки перекинулися до острова та його станції. Із словами „рація“, „Діксон“—завжди асоціювалися: далека північ, постійні холоди, морози, тумани, криги, пурги, білі ведмеді і майже цілковите безлюддя, трагічна загибель полярних дослідників. Цей острів одвідували Норденшільд³, Амундсен⁴, Вількицький. Тут, здається, були Русанов⁵ і Тодь⁶. Сюди йшли Кнудсен і Тессеман, чий трупи було знайдено, мабуть, років десять тому, один навіть за кілька кілометрів од станції. Лише раз на рік тут кидає кітву пароплав, привізши зміну зимівникам найстарішої арктичної радіостанції.

Взимку дикі олені з сибірської тундри кригою переходять на острів. Влітку і взимку сюди навідуються вічні бродяги крижаних просторів—білі ведмеді. Довгої полярної ночі лише песець насмілюється часто-часто зазирати сюди, шукаючи поживи, а коли настає літо, тут з'являються моржі, білухи, лахтаки, нерпи і рідко людина. На багатьох цих острівцях ще ніхто не протоптав полярної травички, що де-не-де пробивається між камінням.

Пароплав пройшов поз острів Баренса і повернув у протоку між Діксоном та суходолом.

Був теплий сонячний день, ясний, як склянка без води, поставлена проти вогню. Рідкий день в Арктиці. „Русанов“, пройшовши повз „Сибірякова“, почав заглиблюватись у бухту, наближаючись до рації. Краєвид арктичного Сибіру нагадував донбасівський степ у березні. Такий самий плескатий і нерівний степ з буграми й рівчачками. Подекуди біліли плями снігу,—то був фірн. Подекуди було насипано кучугри породи, наче тої, що викидають із копалень, і де-не-де це видавалося схожим на териконики. Подекуди ці чорні плями нагадували поля безгосподарно, хаотично зорані восени на зяб.

В одному місці над берегом суходолу спливав сірим пасмом прозорого туману димок. З допомогою бінокля там було виявлено кілька наметів. Очевидно, то отаборилися якісь промисловці.

Значить, Діксон не такий уже пустельний. Але що далі, то з кожною хвилиною доводилося чимраз більше дивуватися. В далені, де якийсь острівець розбивав протоку перед виходом у море на

1. Лотом міряють глибину. 2. Рація—радіостанція. 3. Швецький вчений Норденшільд багато досліджував Арктику. Перший пройшов пароплавом вздовж Сибірського берега з Атлантичного океану в Тихий. 4. Норвежець, полярний мандрівник, пройшов по тому ж шляху, що Норденшільд, пройшов з Атлантичного океану в Тихий вздовж берегів північної Америки. Був на обидвох полюсах. Загинув безвісті під час польоту до Арктики 1928 р. 5. Росіянин, геолог. Загинув безвісті разом із своєю шхуною „Геркулес“ в кригах Полярного моря 1912 р. 6. Росіянин, природознавець, загинув у Полярному морі в районі Ново-Сибірських островів 1902 р. Жодних слідів не знайдено.

вузьні рукави, вгледіли весельного човна. Четверо людей посилено веслували. Човен плив до острова. А відтіля в протилежному напрямі торохкотіла моторка.

Ось видно вже радію. Бінокль — чудесна річ. Біля щогли він виявляє не лише великі присадкуваті будівлі, — житлові та склади, — але навіть буди, зроблені для їздових собак.

Крім будівель радіостанції, на березі острова в різних місцях ми бачимо невеличкі будови, біля них на воді човни, а на землі дерево, щоглу, якісь скрині, бочки — в основному, очевидно, будівельні матеріали.

На сибірському суходолі виявляємо ще одну оселю. На воді, через певні інтервали, простяглися нерівною лінією якісь чорні предмети. Виявляється — то поплавці великого рибальського невода.

Така залюдненість цієї місцевості не так дивує тих, хто вперше тут. Більше це здивувало тутешнього „тубільця“ Дождікова. Неприступний, безлюдний Діксон тепер центр із залюдненими, — звичайно, в полярних масштабах, — промисловими околицями. Для нас ясно, що всі ці будівлі, намети, човни і сіті належать промисловцям, яких сюди вербує, запрошує, завозить акційне товариство „Комсверпуть“. Товариство, що викликає паралельне порівняння з ост-індійською компанією, лише з тими відмінами, що різняться соціалістичними методами радянської колонізації од хижацьких метод войовничого капіталізму XVII—XVIII століть.

Але не лише ці оселі надають місцевості залюдненого вигляду. Багато цьому допомагають також гідрографічні знаки Убеко-Сибіру.

Високі тички з різноманітними відзнаками, що вказують штурманам, в якому напрямі небезпека, а в якому можна пливти, — густо стирчать на примітних скелях і високих горах.

Поміж цих знаків окремо виділяється серед навали каміння і скель на березі суходолу високий дерев'яний хрест.

Він вирізняється своєю суворою простотою. Наче чимсь ображений, трохи гордо, трохи сумно дивиться він поверх бухти на захід.

Ми знаємо, що річі оживають, коли того хоче той, хто на них дивиться. Людські чуття, залежно від обставин, фетишизують речі. Залежно від настрою людини, дерево й камінь можуть усміхатись і сумувати.

Ми знаємо історію того, хто захований під цим хрестом над бухтою Діксона, і та історія викликає в нас сум і досаду.

Чотирнадцять років тому (1918 року) експедиційне судно „Мод“ залишило гавань острова Діксона. На „Мод“ була норвезька арктична експедиція на чолі з відомим Роальдом Амундсеном.

У середині вересня „Мод“ пройшла повз ріг Челюскіна, а наприкінці того ж місяця зупинилася у важких кригах, щоб відбутися там полярну ніч — зиму. У вересні наступного 1919 року, коли „Мод“ звільнилася од криг і була готова рушити далі, в море Лаптевих, Амундсен послав двох своїх співмандрівників, Тессемана

і Кнудсена, з матеріялами для газет і географічного товариства, на радіостанцію острова Діксона.

Ані Тессеман, ані Кнудсен не дійшли до Діксона. Вони зникли безвісти.

Лише 1921 року було знайдено на розі Примітному залишки погрізеного полярними лисицями трупа.

Пізніше, вже 1922 року, за півтори-дві милі від Діксона, геолог Урванцев знайшов другий труп. То був Кнудсен. Він загинув за півтори години ходу від станції. Скільки можна догадуватися з того стану, в якому знайдено труп, він розбивсь об каміння, упавши з кручі.

Очевидно, знеможена фізично й глибоко вражена морально смертю товариша, людина в останні хвилини побачила в далені такі бажані вогні людського селища і з останніх сил кинулася навпростець до них, але один невірний крок і, може з зойком, а може з заціпленими щелепами, впала на гостре каміння. Можливо, розбитий, Тессеман ще довго конав, а порятунок був такий близький.

Правда, тоді тут був лише будинок станції по той бік протоки. Тепер знеможений мандрівник швидко знайшов би допомогу в одному з промислових наметів, або зустрів би мисливця, що їх чимало бродить в околиці..

Поминувши „Сибірякова“, „Русанов“ зайшов углуб бухти і, голосним гудком привітавши радіостанцію, кинув проти неї кітву.

Негайно спустила дві шлюпки та баркас. Одна шлюпка подалася до „Сибірякова“, а друга поспішила до острова.

На радіостанції щойно відбулася зміна службового персоналу. Кілька днів тому пароплав Єнісею привіз нових зимівників і забрав частину, що відбула тут минулий рік. Дехто залишився чекати наступного пароплава, а були й такі, що залишилися ще на зиму. Один з радистів уже не перший рік зимує на Діксоні.

— Два роки тут, а рік на суходолі. Рік тут, а два десь на півдні,—каже про нього Дождіков.

Половина, якщо не більшість, живуть тут з родинами. Маленькі хлоп'ята, босі, ганяють по арктичній зелені острова. Є діти, що народилися тут, і, як таємничо повідомив Дождіков, незабаром чекають ще на нових.

Двох наших супутниць—З. А. Ушакову та Є. І. Урванцеву, що виїхали на „Русанові“ зустрічати своїх чоловіків-зимівників на Північній Землі, тут чекали несподіванки. Минулого року, коли дирижабль „Граф Цепелін“ летів до Арктики, вони передали чоловікам пакунки та листи. Дирижабль мав пролітати над Північною Землею і скинути ті пакунки. Густий туман не дав змоги дирижаблеві викинути ці пакунки над Північною Землею. „Граф Цепелін“ з Арктики полетів просто до Німеччини. Ушаковій не повернули навіть пакунка. І ось на острові Діксона робітники радіостанції повернули їм те і те. Зінаїда Афанасьевна поверталася на пароплав із пакунком, а Єлизавета Івановна перечитувала свого довжелезного листа, писаного ще минулого року.

У товаристві з геологом та ботаніком я прогулявся по острову Острівок невеликий.

Ми бачили серед скель ще одну могилу. Камінням була присипана могила лікпома, що помер на острові. Багато зустрічали оленячого моху, різних лишайників, а подекуди навіть півфутову траву та різні квіти. Правда, оленів не бачили. Їх тут тепер нема, вони на суходолі. Замість оленів, на одній зеленій прогалині серед кам'янистих горбів паслись три корови. Геолог запевняв, що коли б ми мали більше нахабства, то напилися б свіжого молока.

Каміння скрізь дуже багато. Здебільшого пісковики, а в одному місці граніт, розкиданий безладними купами. Зламати ногу або розбити голову на тому камінні, особливо не маючи звички плигати як серна — дуже легко.

Ми поверталися після того, як по другий бік острова довго й невдало пристрілювали свої гвинтівки.

Геолог ніс у мішку свою важку здобич — уламки скель та різне каміння й шматочки вічної мерзлоти, відкопаної на глибині шести-десяти сантиметрів під болотом. У ботаніка в торбині були зразки моху, лишайників та кілька квіток. В одному місці ми мали намір захопити здобич і для нашого зоолога, але в нас не було дробовика і цього не пощастило зробити. То, безперечно, був горностаї, хоч першої хвилини ніхто з нас ствердити того не міг. Ми, як хлоп'ята, гналися за вправним звірем, що плигав поміж камінням. Був момент, коли, здавалося, йому залишалось або здатись, або загинути від каміння. Звір сидів під камінням, звідки було лише два виходи. Біля кожного стояла людина з добрим камінцем у руці. Але воно зуміло фалшивим маневром обдурити ботаніка: той кинув камінь, звір вискочив, але миттю зник у такому нагромадженні скель, що розшукувати його було даремно.

Потім довго сперечалися, чи можуть бути в цій місцевості горностаї. Лише за кілька днів у матеріалах експедиції Толя знайшли potwierдження, що можуть бути. Зоолог Бируля зустрічав їх на півночі Таймирського півострова.

Повертаючись на пароплав, ми ще завітали до промисловців. У невеликому приміщенні, побудованому з каменю, дощок та парусини, жила артіль з дев'яток мисливців. Вони приїхали сюди промишляти білуху*). Науковий робітник „Комсеверпуть“, що вивчає біологію білухи, вказав їм місце, де поставити сіті. За їх словами, білуха, заходячи в бухту, завжди йде в напрямі годинникової стрілки, отже, коли вона тут з'явиться, то обов'язково знайде в їхні сіті. Вони тут лише тиждень і покищо, крім кількох нерп та невеликої кількості омуля, ще нічого не ввіймали. На протилежному березі працює друга артіль. Вона тут уже давно, вже вловила дещо і тепер виробляє ковбаси з м'яса білухи. Потім нам доводилося бачити ту ковбасу. Вона дуже чорного кольору, але смачніша за кінську.

*) Малого розміру звір з породи китів, близько двох тонн вагою, білого кольору.

Промисловці розповіли, що великий табір на суходільному березі — то рибальський колгосп. Трохи далі од нього мисливський намет. Мисливці полюють на оленів, ведмедів та гусей.

Наприкінці поскаржилися на пароплави та моторові човни, що розлякують звіря й рибу. Моторові човни особливо лякають такого звіря, як білуха.

Розпрошавшись з промисловцями і подивившись на радіостанції поранене біле ведмежа, — його захопили цими днями, вбивши чотириох ведмедів на Оленячому острові, — поїхали додому.

У цей час у бухту з північного сходу заходив новий пароплав. З його конструкції видно було, що це був пароплав річний. „Боцман Лайне“, — так звався він, — повертався на Єнісей після того, як розвіз по узбережжю на літній сезон промисловців-мисливців.

Дійсно, мисливський край. У бухті бачили кілька нерп. Чорні куці голови, схожі на собачі, визирали з води з цікавістю і, набравши повітря, знову ховалися. Коли підходили до пароплава, від борту одійшла шлюпка. То наші аматори — мисливці подалися до суходільного берега на цілу ніч полювати.

Острів Діксон, 7-VIII 32 р.

НА ВЕДМЕЖІЙ КОСІ

Уперше на острів вийшли люди. Вони вийшли, набравши повні чоботи морської води. Шлюпка вперлась кілем у дно, не добравши кабельтова до берега. Йдучи по'коліна в воді, відчули, що високі мисливські чоботи пропускають воду, наче вони не шкіряні, а сукняні.

На пісковому узбережжі в первісному хаосі нагромадились велетенські стовбури плавнику. Його принесло сюди море з гирл сибірських рік, одшліфувало хвилями і кинуло кам'яніти на піску. Люди посідали на плавник, пороззувалися, викручуючи волохаті, вовняні панчохи та виливаючи воду з чобіт. Потім узувались і партіями розходилися по острову. За широкою прибережною до линою, вкритою мохом, болотами та сотнями різних розмірів калабань і озер здіймалися невисокі, безладно розкидані горби.

Геолог, в шапці з оленячого хутра, облямованій чукотськими візерунками, впершись ногою в край лопати, брав першу пробу ґрунту. На глибині шестидесяти п'яти сантиметрів була вічна мерзлота. Наче густий розчин глини й піску закам'янів вічною кригою. Його можна було рубати лише сокирою. Від такого удару дробом бризкали крижані уламки. Начальник експедиції на німецьку „Лілку“*) взяв з п'ять краєвидів, безнадійно суворих, насичених пахощами, властивими всім невідомим полярним землям, в авреолі таємничих несподіванок, і розпочав геологічну розвідку. На горбі він знайшов лігніт — молодого віку кам'яне вугілля, що лише на кілька мільйонів років старше за мамутів.

*) Удосконалений фотоапарат малого розміру.

ка Над островом підняли червоний прапор. Вітер уперше заповоло- в червону тканину на високій, нашвидку обтесаній, щоглі. Для щогли вибрали найвищий, — на око, — горб.

Заклавши шість набоїв у свій манліхер, ставлю заскочку на запобіжник і рушаю в центр острова. Маю таємний намір пошукати тут оленів. Адже знаходив Хансен їх на кожному острові цього моря, де йому доводилося висаджуватись. І зовсім не хочу сам-на-сам зустрічати ведмедя, бо дуже непевний своєї рушницьі. В моїх глибинних почуттях ховається побоювання, що замок погано помащено рушничним мастилом.

З перших горбів спускаюся у глибоку влоговину, переходжу річище, річки, що її, очевидно, веснами творить снігова вода. На мул своєю твердістю нагадує асфальт, — сліду не залишається.

Сходжу вгору. Довкола пісок. Подекуди він такий сухий, що сиплется з руки, наче разове борошно або грис. На горбках зеленіє висока трава, нагадуючи тирсу. Але більше піску мокрого, ніж сухого. Часто під ногами пружається мох та лишайник, болотяний ґрунт заступає пісок. Трапляється багато квітів. Ніжні білі листочки розміром і формою нагадують лісові дзвіночки, є квіти подібні до білої кашки, трапляється різнокольорове бадиллячко, часто червоне, а буває — схоже здалека на німицю.

Ніде жодної пташки.

По обривах нового річища йде покалічена глибокими ямами стежка, що нею давно прокривував дорослий ведмідь, і три найбільші його пальці особливо виразно позначилися тут. Я пильно оглядаюся довкола, але ніде живої істоти. Стоїть непорушна тиша і крізь прозорий серпанок легенького туману підбадьорливо дивиться сонце, — а в грудях почуття, що по цих горбах і річищі вперше ступає людська нога.

Товариші, що провадять дослідження, zostалися позаду, а ті, що полюють, пішли берегами, маючи намір замкнути острів, за- тиснути звірину, що потрапить на них.

За горбами знову нерівні долини і кілька річищ, що їх обступило ще вище пасмо горбів.

Більш як півгодини витрачено на те, щоб здолати ці долинки. Одходжу від берега більше як дві милі і знов, не зустрівши жодної істоти, виходжу на ці горбки. Відтіля відкривається перспектива моря по другий бік острова. Кілька великих піскових кіс шупаками велетенського восьминога простяглися в різних напрямках. Я бачу, як з південного заходу до острова наближається пароплав. Здається, це наш криголам, такі схожі корпус і щогли, але я знаю, що то „Сибіряков“. Він ішов за п'ятнадцять миль од нас паралельним курсом.

Пустельний ландшафт і болотяний ґрунт із моховим груддям на торфовищі знов глянулі на мене безнадійністю, і я повертаю назад.

Але раніше пострілом, — згуком, незнайомим цій тиші, — хочу відсалютувати другому берегові, горбам, безлюдній тундрі. Наці-

лююся в одинокий камінець за сто метрів і натискую зас-
жочку.

Пострілу же було.

Ударник глухо стукнув по капсюлі...

Рука смикнула замок, але гільза не вилетіла. Тоді глянув на свою фірку, що правила за мисливський ніж, і всміхнувся. В усмішці були іронія і сарказм над самим собою, бо за десять кроків од того місця виразно позначився чіткий свіжий слід ведме-
дичих лап.

Від удару прикладом у землю набій вилетів з люфи. Я заг-
нав другий і знов натиснув. На цей раз тиша здригнулася од гуч-
ного пострілу. Але третій знов довелося сховати в кишеню —
ударник не розбив капсюлі.

Далеко з берега, куди пішло кілька наших мисливців, долетів
звук пострілу, наче відгук на мій. Я поспішав у тому напрямі, щоб
приєднатися до товаришів.

Протягом півгодини я натрапив на багато ведме-
дичих слідів і на жодний оленячий. На березі невеличкого рівчака лежав здох-
лий песець. Він здох узимку, коли хутро його своєю білизою не
одрізнялось од снігу. Одним боком він виглядав наче комір місь-
кої модниці, але з другого вода попсувала шкіру. Слідів якихось
зубів, якихось кігтів на ньому не було. Може він помер од стар-
рости, або з голоду. Та мертві звірі мене не цікавили. Я шукав
живих, а насамперед — зустрічі з товаришами.

Перші, кого я зустрів, були капітан і третій механік. Вони ба-
чили білого ведмеда, але він утік од них.

Механік впіймав маленького довгоногого кулика, що не вмів
ще літати. У сірої пташки сильно калатало серце. Механік пустив
її на землю і лагідно сказав — біжи.

Пташка, заплітаючи ніжками, швиденько застрибала по мохові,
ховаючись між рідким бадиллям трави, схожій на тирсу.

Ми зійшли на берег. Сіли відпочити на свіжому стовбурі, плав-
ника з слідами пилки та сокири й написом 1926. Очевидно, хвилі
Єнісея викрали його з якогось плоту, що спускався до Ігарки*),
і винесли в подарунок Карському морю. Капітан кишеньковим ком-
пасом вивіряв напрям берега та горбів. Він збирався повертатися
на пароплав. До нас підійшли Михайлов та Журавльов. Коли з'їжд-
жали на берег, перший озброївся манліхером та наганом, а другий
сокирою, але одразу ж на березі Журавльов віддав комусь — хто
цікавився, як рубається плавник, — важку сокиру і тепер ходив
берегом, вишукуючи якихось несподіванок, що море могло вики-
нути разом з плавником. Він підняв з півсотні різних кременців,
кварців, уламків гнейсу та граніту і знайшов гарну темнозеленого
кольору скляну кулю невідомого призначення, порожню всередині
з літерою М замість пупка.

*) Ігарка — нове місто-порт на річці Єнісей за полярним колом, побудоване
протягом останніх трьох років.

Капітан з механіком поверталися на пароплав.

Ми ж утрюх з товаришами далі полювали і взяли на себе завдання пройти одною косою, яка вибігала далеко в море, і перевірити, чи не з'єднується вона з другою, що проходила близько того місця, де стояв пароплав. Ми вважали, що на це нам треба, максимум, дві години.

Михайлов оддав свого нагана Журавльову, і всі троє, озброєні та підбадьорені сподіванками на вдале полювання і таке саме розв'язання поставленого щодо коси завдання, рушили пісковим берегом. Ішли в напрямі до того місця, де коса чорною стрілкою одривалася від високого рогу і вибігала далеко в море, наче тинь довжелезної хмари. На сірій тині крапками чорного атраменту чорніла купка плавнику.

Але раніш, ніж дійти до того рогу, ми ще зустрілися з незнайомою людиною. На гребені ближчої гори стояла людина і кудись стріляла.

Ми гадали, що це хтось із наших, але в бінокль не могли впізнати хто саме. Я засюрчав у свисток і підняв шапку на цівку рушниці.

Мисливець стрельнув ще раз, наче даючи знати, що він нас почув, і почав швидко спускатися донизу.

Ми бачили його в бінокль і без бінокля, але впізнати не могли.

Вирішили, що це хтось із „Сибірякова“.

— Галло! З „Сибірякова“!? — гукнули ми йому.

— Есть, „Сибіряков“!, — відповів він, — а ви „Русанов“?

Ми привіталися, запалили й відпочили на уламках колишнього соснового стовбура.

Сибіряковець розповів, що він звірів ще не бачив. Там, де вони висаджувалися, на березі знайшли пошматовану звірями шкуру білого ведмедя й багато кісток. У них склалося вражіння, що то, мабуть, дужчі ведмеді з голоду пошматовували слабшого.

Одкинувши здогади, ми попрощалися. Сибіряковець пішов назад углуб острова, а ми подалися болотяною косою, добираючись до її другого берега. Там нас зустрів шум прибою і невисокий вал сухого піску з кучугурами плавнику на греблі.

Я йшов попереду. Несподівано побачив якийсь ледве помітний слід на піску. Безперечно, то був свіжий ведмежий слід. Ведмідь зовсім недавно пройшов краєм берега, і прибій ще не встиг достати до нього.

Михайлов перевіряв свою рушницю. Журавльов з наганом залишався про всяк випадок у резерві. Пильно оглядаючи плавникові купи, ми пройшли не більше півтора ста кроків, як раптом Михайлов схопив мене за руку і потяг додолу, присідаючи навпочіпки.

— Що то таке? — питав він, показуючи на білу пляму за триста кроків од нас між плавником.

Безперечно, то був ведмідь.

Хвилюючись, ми підкрался до звіря. Він лежав нерухомо. Видно було лише його спину. Мабуть, він спочивав або гриз якусь

поживу. Лише раз він підвід голову. Глянув сердитим поглядом довкола, наче щось підозріваючи, але нічого не помітивши, — ми в цей час лежали, — знов опустили голову за дерево.

До ведмедя залишалось кроків з шістьдесят, але хотілося підійти бодай на двадцять. Нахилившись, підбігли ближче, але ведмідь уже нас помітив. Він підвівся з досадно стурбованим виглядом, спираючись спочатку на передні лапи, подивився на нас, а потім повернувся до нас хвостом. Здіймаю рушницю, натискую заскочку і замість пострілу чую, як ударник м'яко спускається на капсюль. Дивлюсь на Михайлова — у нього двічі повторюється те саме. Ззаду летить лайка Журавльова і вигук:

— Наган не стріляє.

Ведмідь був уже далеко, коли ми, викинувши перші набої дали два постріли. Постріли були безрезультатні.

Журавльов кидається на Михайлова.

— Ти ж... дав мені незарядженого нагана!

— Набої ж у кобурі, — відповідає Михайлов, — і ми кидаємось наздоганяти ведмедя. Він скаче галопом, наче кінь на кар'єрі, складаючи чотири лапи разом, часом зупиняється, довго дивиться назад, помалу йде і знов біжить. Біля нього з'являється другий, такий же завбільшки ведмідь, і вони й далі так само відступають од нас майже на кілометровій дистанції, так що часто за ними доводиться слідувати в бінокль.

Навряд чи є рація їх переслідувати, але нам однаково йти вперед.

Дотого ж сподіваємося їх загнати на кінець коси і там постріляти, або в тому разі, коли ця коса поєднується з другою — вигнати їх до пароплава, а там ведмедів переймуть інші наші мисливці.

Ми забули, що білі ведмеді кращі плавці між чотириногами, що їх зустрічали далеко в одкритому морі за десятки кілометрів од берегів або плавучої криги.

Ці, що ми їх настирливо переслідували, поспішили нагадати про цю свою здатність.

В одному місці вони зупинилися, наче чекаючи на нас. За півкіломета, ніби передумавши, зійшли у воду і попливли в море. За їхніми головами серед хвиль можна було стежити лише в бінокль.

З почуттям гіркого розчарування підійшли ми до того місця, де ведмеді кинулись у воду. Там море через вузьку, але глибоку протоку забігало на косу і розливалось величезною лягуною, не глибшою як по кісточки. Нам залишалось сміливо затопати по цій лягуні. Коса тут була понад два кілометри завширшки. Далеко праворуч вона робила виступ і нова коса йшла перпендикулярно цій та зникала на обрії. В тому напрямі ми розгледіли ще одного ведмедя. Далеченько від нас ганяв по лягуні песець, бризкаючи родю і лякаючи великих неповоротких птиць, як свійська качка завбільшки.

Ми вирішили йти ліворуч, перерізавши навскоси лягуну, і вийти до піскового насипу, що білів, наче смуга криги на обрії. Відтіля ми мали спробувати пройти на ту косу, що наближається до пароплава. Ми одійшли не менш, як шість-сім кілометрів од високого берега острова. Була восьма година вечора. Сонце стояло ще високо над обрієм. Хоч чорні хмари підпливали до нього, але воно ще блискало своїм промінням на спокійній водній поверхні лягуни.

Ми йшли, тьопачучи по воді, дивуючись з твердого піскового ґрунту, і розмовляли про те, що, мабуть, багато ведмедів мусить бути на цій косі — і тому, що біля моря більше харчу для них, і тому, що наші мисливці своєю пальбою позаганяли сюди тих, що вешталися по острову.

Хмарне небо, а особливо хмари під сонцем, викликали в нас побоювання шторму. Коли б був шторм, і коли б ми не встигли своєчасно дістатися до пароплава, то нас могли б залишити на острові на невизначений час. Пароплав пішов би в море, побоюючись, щоб його не знесло на міліну, і крейсував би доти, поки б не вдух вітер. Але, крім того, нам загрожувала б, у разі шторму небезпека зовсім не вибратися звідси. Безперечно, треба невеликого хвилювання, щоб море набігло на косу і вкрило її своїми хвилями. Під час шторму там, де ми проходили, — лютує стихія.

Найближчий шлях до пароплава буде, коли вийти на ту косу, що до неї шукаємо шляху. Коли ж доведеться повертатися, то буде важко нашим ногам і, можливо, небезпечно для життя, бо сонце вже заховалося у хмари, з норд-осту потягнув вітер і до нас долетів посилений шум прибою по той бік коси.

Залишилося пройти не більш як півтора кілометра, щоб за допомогою бінокля перевірити — чи з'єднуються коси, чи водяна поверхня між ними поєднується протокою, чи вона підтримує зв'язок з морем лише під час штормів.

Ми швидко йшли вперед. Нарешті наш бінокль починає показувати не те, чого ми сподівалися. Але в цей момент у поле зору цайсівських об'єктів падає ведмедиця з двома ведмежатами. Здалеку на рівній площині коси вона видається велетнем, що гордо ступає, не знаючи рівних супротивників на цій землі, а її ведмежата — розміром, як невеликі собаки, йдуть обабіч, не відстаючи ані на крок. Вона нас покищо не помітила, і знов мисливський газард охоплює всіх трьох.

Це дуже далеко, і ми не знаємо, як близько підпустить нас звір, але починаємо бігти, забувши про втому, витрачаючи останні залишки енергії.

Але нас помічено заздалегідь. Ведмедиця підводить голову і довго дивиться в наш бік. Ми зупиняємося теж. До ведмедиці відклясь здала підходить великий ведмідь, і в нас вражіння, наче вони радяться, що робити. Але ось ведмедиця, штовхнувши ведмежат, швидко рушає до бухти, що оточена двома косами. Ми вже бачимо, що наша сподіванка на з'єднання кіс була даремна —

вони розділяються невеликою, але для нас неприступною протокою. Те, що ведмедиця кидається в воду — новий доказ тому. А великий ведмідь поволі починає відходити в протилежну сторону, наче заманюючи нас.

Я помітив, що у ведмедів дуже влучна тактика. На випадок небезпеки вони ніколи не тікають разом, купою, як отара, а розбігаються в різні сторони, очевидно, міркуючи, що в такому разі, безперечно, хтось врятується.

— Спробую, — сказав Михайлов, прикладаючи до плеча свого манліхера.

На віддалі семисот метрів на воді біліло три плями — то були морди ведмедиці та ведмежат.

Михайлов стрельнув, але кúля не долетіла. Вона вдарила об воду на півсотню метрів ближче. Друга куля пішла рикшетом ліворуч.

Ми в загалі взялися пристрілювати гвинтівки. Журавльов у бінокль спостерігав наслідки.

— Влучив, — сказав він після мого пострілу.

Потім влучив Михайлов. Потім знов я... Ми дали тринадцять пострілів і, очевидно, розстріляли ведмедицю з ведмежатами.

Принаймі, ми так думали, бо всі три білі плями зникли під водою, — наче їх не було.

— Ходімо, — гаряче запропонував Михайлов, збивши кепку мало не на потилицю, — вони там спливуть, як плавник. Ширина протоки дозволяє сподіватись, що хвилиною їх скоро приб'є до берега.

Йти треба було, обходячи бухту кілометрів півтора. Ми не встигли відповісти на пропозицію товариша, як поривом вітру, що з свистом промчав над лягуною, нам випрямило спину, а на обличчях потекли перші краплі дощу.

Загроза шторму була реальна.

Пригадалися припливи і відпливи на берегах Бретані. Там, коли море відходить далеко од берега, тубільна людність поспішає на піскові відмілини виловлювати рибу. Але скоро мусить повертатись, бо під час припливу море повинно знову залити берег на кілька кілометрів. Лихо тому, хто своєчасно не встигне повернутись.

Ми забули про свою здобич і щосили кинулися бігти назад. Нам треба було пробігти найменше сім-вісім кілометрів.

Це був марафський біг з перепонами — вода на півфута, сипкий пісок та бслотяний намул, що пружинився, а часом у ньому грузли ноги.

Повісивши гвинтівки прикладами вгору, ми оглядали наш шлях з величезною уважністю, боючись потрапити на глибоку воду. Ми не йшли по своїх слідах, бо простуючи сюди, зробили прямий кут, пройшовши його катетами, а тепер ми хотіли їх з'єднати гіпотенузою. Нам допоміг песець що побіг далеко по воді. Там, де через воду пройшла полярна лисиця, там, безперечно, пройдемо й ми. Так воно й вийшло. За годину ми зменшили ходу, не зважаючи на дощ і вітер. Ліворуч глухо гув прибій, і вітер, зриваючи

ліну, чайками перекидав її шматки через прибережний насип та білими мишами гнав по косі. Ми знали, що коли б шторм і посилювався, ми встигнемо дійти до острова. Боялись лише одного: що пароплав одійде від острова, не залишивши на березі ні хліба, ні консервів.

Ми ж за десятигодинну прогулянку ще нічого не їли.

Востаннє побачили ще одного ведмедя. Він пройшов по косі, де вона починалася, піднявся на ріг острова і зник за ним.

Ми вийшли на острів того самого рогу, що за ним зник ведмідь, і повернули в протилежний бік. Ноги, здавалося, здеревіли. Зупинитись не можна було, бо кожний короткий відпочинок позначався болем і задубінням ніг. А йти треба було ще принаймні дві години.

Йшли поволі, і навіть думка, що пароплав міг одійти, не впливала на швидкість руху, ця свідомість лише не дозволяла нам сісти на кілька годин.

Дощ перестав. За рогом вщухав вітер.

Лише о першій годині ночі ми зійшли на берег, що проти нього стояв пароплав. По цей бік острова пінались невеликі хвилі.

Пострілами ви́кликали шлюпку. Разом з нами до пароплава підійшла друга шлюпка. Вона привезла тушу білого ведмедя. Цей ведмідь напав на геолога. Рушниця, як і наші, стріляти відмовилася. Геолог ударив прикладом ведмедя по носу й кинувся навтіки. Молодий ведмідь придуркувато подивився на сміливого двоногого і після недовгого роздуму кинувся за ним. На ведмедя налетів фізик Ахмет Факідов і поцілів ведмедя в лопатку. Тепер довелось ведмедові утікати. Факідов гнався за ведмедем кілька годин, продрявив його вісьмома кулями і, нарешті, ведмідь ліг здихати, а Факідов сів спочивати метрів за двадцять. Ведмежу смерть констатував один сибіряковець. Він підійшов до ведмедя і вдарив його прикладом по голові. Приклад переломився, а ведмідь не ворухнувся.

О другій годині ночі „Русанов“ знявся з ківки й рушив у напрямі острова Діксона, що півтори години вимірюючи глибину та беручи гідрологічні й гідробіологічні станції, а також геологічні проби ґрунту. Я засинав, і коли заплющив очі, передомною стали десятки білих ведмедів і кучугури плавника. Так, як у дитинстві гриби після роботи в лісі.

Капітан виправив місце положення о. Свердрупа на мапі. Острів на 10 миль ближче на південь.

Карське море. На траверсі
о. Олєячого, біля о. Діксона.

ЗДІЙМАЄМО БІЛУ ПЛЯМУ

П'ятниця, 12 серпня 1932 р. на шляху до Північної землі.

З 16 годин компасний курс за головним компасом норд-вест 30° (поправка $+32^{\circ}$). Туман, видимість дуже погана. 17 год 00 хв. на лагові 60,5.

Промірено глибину 25,5 сажнів. Лягли на компасний курс за головним компасом на № (поправка + 32°). Обчислене місце положення: широта—75° 35' норд, довжина—80° 50' ост.

18 год. 00 хв. на лагові 65, 3. Ідемо середнім ходом. Туман. Витравлено праву кітву, каната одна смичка на брашпілі.

19 год. 00 хв. на лагові 71,0. Глибина 28 саж. Обчислене місце положення: широта—75° 44' норд. Довжина—81° 18' ост.

О 19 год, 50 хв.—туман, на відстані одної-півтори милі праворуч по носу відкрився острів, не відзначений на мапі. Машину застопорено. Вимірена глибина 24 сажні. Компасний пеленг остового краю острова 90° норд-ост (поправка 32°) і вестового краю 28° норд-ост. Антретна відстань 1-1,5 милі. Межу остового краю острова крізь туман визначити важко. Губиться в тумані. Вестовий беріг острова обривається. Від берега вертикальні столи „отброски“. На зюд-вест од вестового краю на відстані $\frac{3}{4}$ —1 милі буруни на банці. Беріг оточений рифами, сильний прибій.

Обчислене місце судна: широта—75° 48' норд, довжина—81° 20' ост. Мапа № 229. 19 год. 55 хв. дано малий хід.

Туман, видимість погана. Острів закрило. На лагові 75,5. За вахту пройшли за лагом 20,7 милі. Протягом цілої вахти йшли з випущеною кітвою.

О 20 год. 00 хв. зміна вахти.

Вартовий штурман *Храмцов*

(Виписано з судового журналу криголамного пароплава „Владимир Русанов“).

Ми йшли просто 81° східньої довжини, тримаючи курс на острів Самітності, щоб відтіля звернути на Північну землю. Після того, як сотрів Свєрдрупа залишався за лівим бортом, „Русанов“ вийшов у невідомі води Карського моря. Десять близько в цих краях 50 років тому проплив норвезький шкіпер Йогансон, потім 1915 р. проходив другий норвежець Отто Свєрдруп і, нарешті, позаминого року, більш як за сто миль відтіля „Сєдов“ одкрив острови Самойловича, Вороніна та Ісаченка. Але тут ще не був ніхто.

Йшли повним ходом щось 11 миль на годину, не вважаючи на незнані води і густий туман. Лише щодесьять миль зупинялись вимірювали глибину, брали воду для хемічної аналізи і робили метеорологічні спостереження.

Десять на відстані 15 чи 20 миль з правого борта в тумані, а може за обрієм, ішов пароплав „Сибіряков“. Радисти обох пароплавів час від часу перегукувалися через етер.

Я стояв метеорологічну вахту. На моему обов'язку було щоразу, коли міряли глибину, записувати температуру води, напрям та силу вітра й хвиль, стан хмарности, туман, опади, та все інше, що стосується таких спостережень. Гідро метеорологічна група мобілізувала для своїх спостережень пів експедиції. Ми не метеорологи за спеціальністю, разом із матросами дражнили метеорологів „вітродуями“, а їхні спостереження звали „вітродуїськими“.

Проте, на вахті кожен виконував доручену йому справу ретельно і забував про жарти.

На вахті наш третій штурман—Василь Дмитрович Заборський. З заспано-байдужим обличчям він, як завжди, дивився трохи незадоволено, призириливо. Це завжди в тих випадках, коли він свистить у машинний телеграф, а звітти йому не відповідають. Він лає недисциплінованість:

— Мабуть, на палубі... під час вахти вештаються, а старший машиніст глухий... От і докличся.

Потім рішуче сіпає ручку машинного телеграфа, водить назад і наперед, а тоді зупиняє стрілку на „стоп“. Чути відповідний дзвінок і враз стукіт машини стихає. Пароплав ще трохи рухається вперед уже за інерцією.

Годинник показує 9 год. 40 хв. Пройдено 10 миль, і тепер чергове вимірювання глибини. Підвахтовий матрос біжить на корму до лота „Томсона“. Я озброююсь зшитком та олівцем, лізу на дах навігаційної рубки до головного компаса. Там мою увагою завододілі вітер і хвилі. Я намагаюся визначити їхню силу та напрям.

У цей час Заборський бере бінокля, впирається ліктями у пляншер і впивається зором у густий туман. Мене досада бере на нього:

„Нічого більше робити... Сказав би мені краще наші координати.“ *)

У цей час трапом на місток сходить поважна постать капітана.

— Добридень, Василю Дмитровичу! — здоровкається він із третім.

Але Заборський наче не чує, він не одриває очей від бінокля, ніби цейсівське скло допомагає йому в тумані, як прожектор. Але ось він опускає бінокль і ще секунду, вже без цього прожектора, вдивляється в туман. До Заборського підходить капітан. Штурман повертається до нього і з погано захованим хвилюванням швидко вимовляє:

— Борисе Івановичу, по носу земля.

Я чую ці слова і забуваю про вітер та хвилі. Зшиток вилітає з моїх рук. Кидаюсь до перегородки. Капітан, очевидно, вже помітив щось у тумані, рукою він шукає бінокля, а зором впивається в той же бік, куди дивився штурман.

У тумані, над самим морем темніє, ледве одрізняючись від сірої каші, якась плямка. Вона справді нагадує берег.

З корми повертається підвахтовий.

— Глибина—рапортує він—11 сажнів.

— До кітви!—командує капітан.

— Есть!—відповідає штурман і разом з матросом біжать униз, поспішаючи на півбак.

Земля, в прямому і переносному розумінні справді під самим носом. Глибина різко зменшилася, рівняючи до попереднього. Коли

*) Місце положення. Географічні широта та довжина,

б випадково тут не зупинилися, то могло бути, що налетіли б на міліну, а то й на берег. У тумані все може статися.

Важко плюскає, опускаючись у море, кітва і з гуркотом випускає брашпіля, здається, безконечний монументальний ланцюг.

Стоїмо в густому молоді туману. Проте, можна розглядити білу смужку під берегом острова. Безперечно, то котяться буруни прибою по міліні, розпліскуючись коло берега?

До навігаційної рубки викликають ехолотника Карасьова. Ехолот, ще рідкий і таємничий інструмент на наших пароплавах,—не те, що за кордоном,—встановлено на „Русанові“ спеціально для цієї експедиції. Ехо-лот, побудований на законах акустики, дає змогу виміряти глибину, виходячи з того, як скоро проходить звук удару по воді до дна і повертається назад луною. Це досить складний і примхливий апарат. Наш ехо-лот відразу ж по виході експедиції відмовився робити і, не зважаючи на всі зусилля спеціаліста ехолотника, не робив до острова Діксона. У деякого було побоювання, що на Діксоні доведеться висадити ехо-лот разом з ехолотником на берег. Але там, нарешті, Карасьов — це прізвисько нашого ехолотника—налагодив свою машину. Щоправда, на першій порі капітан ще не дуже довіряв ехо-лотові і наказував часто перевіряти його показники лотом Томсона. Тепер почалася гаряча робота для ехолотника.

Скоро підняли кітву, але, не витягаючи з води, потягли за пароплавом, рушаючи далі малим ходом. Матрос стежив, чи не чіпляє кітва за ґрунт.

Пароплав ледь-ледь посувався. Капітан не сходив з містка. Він рідко заходив до навігаційної рубки, а зайшовши туди вискакував, махнувши рукою. На мапі це місце, що ним проходили, було чисте,—ані островів, ані взагалі-будь-якої позначки про глибину або дно моря. Ми йшли по білій плямі.

На капітанському містку вже були начальник експедиції, старший штурман та океанограф. Океанограф у нас був старий полярник, капітан далекої плавби Ануфрієв. Він повинен був списувати ново відкриті острови. Це його спеціальність, і старий лише хвилинками одривався від компаса та бінокля, щоб занотувати щось у своєму бльокноті. Старший штурман орієнтовно визначав географічні координати нового острова. На мапі, на чистому доти місці, де паралеля $75^{\circ} 4'$ перехрещується з меридіаном $81^{\circ} 47'$ східної довжини, намалювали плямку—це був новий острів.

Радіом запитали „Сибірякова“, чи не бачив він нового острова. Одержали відповідь, що „Сибіряков“ пройшов його зі сходу і не міняючи курсу подався далі.

Ми не могли зробити того самого. Два нові пляскуваті острови відкрилися поруч першого. Острови тяглися ланцюгом і відкривалися наче конвеєром. Можна було розглядити велетенську косу, зовсім близько від нас. Та коса загороджувала підступ до островів. Між косою і островами був значний водяний простір. Клятий туман—звідусіль на його адресу сипалися прокльони. Він пере-

шкоджав розглянути розмір і визначити характер островів, заховував сонце і не давав змоги точно встановити географічне положення островів. Крім того, він не дозволяв нам іти за таких обставин швидко вперед.

Надвечір трапився новий курйозний випадок. Знов із штурманом Заборським. Він устиг зупинити пароплав, не наскочивши на новий острів, лише завдяки малому ходові з випущеною кітвою. Інакше „Русанов“, мабуть, сидів би на міліні.

Ми відкрили кілька нових островів. Очевидно, тут цілий архіпелаг, що безперечно якимось зв'язаний з архіпелагом Північної Землі.

Острови і тумани затримали нас майже на цілу добу. Ми все ще були далеко від острова Самітності.

З великою досадою йдемо повз нові острови, з жалем констатуємо, що в даний момент не маємо змоги висадитись і обслідувати цей архіпелаг.

Начальник експедиції обіцяв, що коли ми виконаємо наше безпосереднє завдання, досягнувши рогу Челюскіна, то на зворотному шляху, якщо будуть сприятливі обставини, підійдемо сюди.

„Русанов“ зі швидкістю черепахи пропливає крізь сірий, як червоноармійська шинеля, туман, і вперше людські голоси порушують спокій цієї водяної пустелі. І з кожним обертом гвинтових лопатів перекреслюється біла пляма на мапі.

12-VIII 1932 р.

Біля невідомих земель.

НАЧАЛЬНИЦЯ

Дві довгі чорні коси спадають нижче пояса. З грубих халяв юхтових чобіт видно теплі вовняні панчохи. Над верхньою, трохи пухкою, губою, що в ній вередливість впирається у твердість спідньої, ледве помітний пушок. У блондинки його б не помітили. Кілька дрібних зморщок на чолі, — це все надовго врізується в пам'ять.

Темнозелена, вітром насичена хвиля, здіймається від зусилля, штовхнувши у лівий борт. Далеко навкруги спінено Карське море, що наче лайливими словами з вітром перекидається, а бризки, підхоплені вітром, наче розсипана лють. Мокрою рядниною, що її схопив вітер і пошматував об клаптики щогол, перебігає дощова хмара з обрію на обрій.

Од свіжої погоди мокрий півбак і на хвилі підноситься корма.

Жінка з чорними косами пригадує шторм, коли вперше її одвозив пароплав зимувати на далеку Північ. Вона була першою жінкою-колоністкою на далеких островах за 80° північної широти, де з гір блакитними глетчерами сповзають мільярди тонн криг, щоб могутніми айсбергами сповнити океан. Коли полярна ніч напнула чорний намет на чотири місяці над островами, коли рідко гождого часу місяць синім шаром спливав над закрижанілою околицею, щоб холодним блиском запалити нечисленні зерна фірнкової покрівлі, а решту сотень годин конвеєром мчали гурагани та

завірюхи із силою, що кидає додолу людину і звіря, засипає будівлі і скелі сніговими буртами, — тоді сталася зміна у взаєминах між колоністами. Як завжди в таких випадках виявилось, хто з тих, що вперше зимують в Арктиці, до тих умов непридатний. Перецінювались цінності дружби, переглядалися взаємні зобов'язання, складались нові неписані угоди про товаришування. Зорі світили мрійливо і байдуже. У крижаній пустелі, здавалося, загинув людський Всесвіт, і лише чудесний винахід, що зветься радіом і що хвилює невідомі сили сповненої порожнечі простору, стверджував зимівникам, що десь є два мільярди подібних до них істот.

Спробна зимівля відбирала витриваліших, вигартовувала постійних арктиків.

Наступного літа пароплав змінив зимівників. Одна зима на суходолі і тепер жінка знов їде до Арктики на острови, де лише перші два роки зимують дослідники.

Її призначено начальницею станції на Північній Землі. З нею трое товаришів. Найближчий — радист (шоста зимівля за полярним колом) — з ним перше знайомство під час зимівлі за 80°. Другий — метеоролог, колишній промисловець з Нової Землі — полярний стаж вісім років. Третій — буде промисловець, приїхав з Богуслава, а перед тим багато років блукав по морях цілого світу. Він знав Седова і збирався з ним до північного полюса, але з деяких причин, замість їхати з очайдушно відважним лейтенантом, потрапив до Австралії. Він був матросом у Шекальтона, коли той ходив до Антарктики. Дома залишились син комсомолец і двоє менших дівчат.

Сама вона біолог. Начальницею її було призначено тоді, коли призначений перед тим начальник в останній момент відмовився їхати до Арктики. Так з'явилася перша жінка-начальник полярної наукової станції. Газети вмістили її портрета, кореспонденти її інтерв'ювали, а на урочистих зборах перед відплиттям в експедицію вона примушена встати і показатись повній залі людей, — почувши оплески, розгубилась і зробила щось схоже на кніксен.

Наближався час прибуття на острови. Море, що в нашій уяві завжди повинно бути вкрите кригами, було чисте й тепле. Лише густий, брудний туман звисав над простором і затримував хід криголаму. Одного такого вечора, коли сонце на півночі було заховане за туманом, у каюті Ахмета Факідова сиділо кілька чоловіка. Молодий фізик говорив, що він нічого не знав, бо тисячі речей не відомі науці, бо ніхто не скаже, що таке магнетизм, у чому секрет тяжіння тіл, або як біжить електричний струм проводами. Ділились спогадами зимівники, розповідали деталі своїх майбутніх плянів. В каюті було людно і шумно. Начальниця сиділа в цетирі і мрійно мовчала. Здавалося, вона хотіла відчутти навколо себе гомін багатьох голосів і запам'ятати обличчя запальних дискутантів, щоб це все залишилось на рік, а може два самотнього перебування на тих островах, де вона керуватиме вивченням страшних своєю порожнечою просторів.

Ранком штурман запеленгував радіо-щоглу острова Хатнього. Капітан знизав плечима, дивлячись на мапу і порівняючи з тим, що було насправді на тім місці, де мапа показувала два острівці-крихітки. Насправді одна крихітка, коли дотримуватись пропорції, була завбільшки з коровай.

Боцман оддав ручку брашпіля і кітва поволокався по ґрунту...

Протягом тридцяти годин було вивантажено на берег харчі, одяг, інструменти, паливо на два роки, відремонтовано будинок та електровітряк. Пароплав прийняв вантаж: сто ведмежих шкур, одне живе ведмежа та 30 бочок жиру і був готовий до далекої плавби. Лише шторм на морі затримував його в порівняно затишному місці — у вузькій протоці біля берега.

Після двох безсонних ночей Ніна Петрівна зайшла до кают-компанії попрацювати із своїми супутниками. Всі випили вина за здоров'я зимівників. Лише вона не торкнулася своєї склянки. Старий професор, арктичний ведмідь, поцілувався з нею на прощання, решта міцно стиснули руки. Вона поспішала на берег, бо там прибіжною хвилею загрожувало змити дрова, скрині з постачанням, мішки з борошном, бочки з маслом і бензиною. Все це було вивантажено на самому узбережжі. Група молодих товаришів — робітників-будівельників та наукових співробітників експедиції викликали один одного на допомогу колоністам. Моторовий човен підстрибував на хвилях, — часами хвилі заливали його з носа. В морі лютував шторм і над високою скелею, що звється островом Хатнім, з підвільної сторони здіймалися водограї бризок на десятки метрів заввишки, нагадуючи вибухи гарматнів, або сонячні протуберанці під час затьмарення. З моря в протоку входила, наче на спочинок, сколошкана зелена вода, зелена мабуть од того, що насичена повітрям.

Коли човен заливало водою і всі сиділи, притиснувшись до лав, дна і бортів, Ніна Петрівна в шкіряному пальті і чорному оксамитовому береті стояла посередині, наче капітан, оддаючи накази стерновому. На обличчя їй летіли бризки солоної води, а з очей її бризкала горда впевненість і невгамонна енергія.

Стерновий твердою рукою скерував човна в манісіньку затоку між береговою відмілиною і скелястим берегом. На острові здригався ґрунт і коли б там був сейсмограф, він неодмінно фіксував би сильні землетруси. То могутні удари прибою по другій бік острова неблаганно били у прибережні скелі.

— Ніно, — звернувся моторист до начальниці, — вас же колись тут хвилями затопить і знесе будівлю і все, крім щогли, що на горі.

Він мав рацію так казати. Така загроза, безперечно, існує.

— Подбаємо, щоб ближчих два роки не занесло, а потім доведеться станцію перенести кудись далі на інший, більший острів, на зручніше місце. А тепер давай до роботи, бо хатини може не змиє, а харчі напевне змиє, коли залишити їх тут.

Тої ночі, — ночі майже такої, як і день, бо в тих місцях сонце ще не заходило, — штормової ночі на морі, штурмової на березі —

працювали, не спочиваючи ні на хвилину. Спотикаючись об кам'янистий настил берега, переносили важкі скрині до будинку. Ставши ланцюгом, конвеєром передавали один одному березові, соснові та дубові поліна, поспішаючи, щоб хвиля не злизнула їх з піскового узбережжя.

Ніна Петрівна третю ніч не заплющувала очей, ні на хвилину не сідала спочити, боялась, щоб хвилинний відпочинок не дав відступу втомі. Вона сновигала між берегом і будівлею, вказуючи, куди яку річ однести. Швиденько підхоплювала важкі поліна і штовхала їх ближчому товаришеві, прискорюючи цим роботу.

О шостій годині ранку кінчали роботу. Узбережжя було розвантажено. Тепер хвилі могли набігати сильніше і плюскати вище, вони більше не загрожували. А стомлені руки повільно виконували свої функції, — мішок соли несли утрюх.

— Кінчайте, товариші! — запропонувала Ніна Петрівна, — з рештою самі вправимось. І вона пішла до приміщення.

Останню бочку з маслом і останній мішок солі було занесено до комори. На березі залишилося не їстівне.

Кілька чоловіка, перед тим як попрощатись, піднялися на кам'янистий горб острова глянути на розлютовану стихію. До обрію пілились величезні вали темної води. Довгі хвилі на кілька метрів заввишки здіймались одна по одній з морської безодні і з розгону набігали на скелястий беріг. Величезно скипів прибій і каскадами бризок, підхоплених рвучким вітром, наче дощем, заливав посипаний гравієм острів.

У хатині, в мініятурній кухеньці, проти плити, де наче в каміні палав вогонь, сиділа Ніна Петрівна. Вона раззулась і гріла на вогні ноги, що промокли і задубіли в воді, коли витягали човна на берег. На плиті розігрівалось кілька банок консервів і закипав чайник. Вона ще хотіла пошанувати команду добровільних вантажників.

На кілку висіло її шкіряне пальто, а з-під берега вибивалась коса і спадала на м'яку ворсу светра з верблюжої вовни.

Тепер попрощатися востаннє.

— Ніно, — сказали їй, — в тебе очі злипаються від втоми, лягай спати, ми їдемо на пароплав і сподіваємся наступного року побачити тебе і твоїх товаришів живими й здоровими. Стиснімо ж востаннє руки.

Уночі, коли вітер утих і лише величні хвилі мертвої брижі ще підштовхували одна одну на зюд-ост, криголам покинув острів Хатній. Після трьох голосних гудків з півбака пролунало п'ять випалів з гвинтівки. Стрільці салютували чотирьом зимівникам.

З берега долетіло кілька пострілів — відповідей. У бінокль видно було постаті на купі дрібного каміння. Серед них вирізнялася жіноча постать у шкіряному пальті, з рушницею в руках.

17-VIII 1932 р.

Береги Північної Землі.

(Далі буде)

курсом nord-ost*)

КОЛОНИЯ НА СКЕЛІ

„Сибіряков“ нас випередив. Його не затримали, як нас, невідомі острови. Коли „Русанов“ підходив до острова Хатнього, „Сибіряков“ показав корму і подався на північ — обходити Північну Землю. Можливо, сибіряковці не хотіли на нас чекати. Вони обравилися ще тоді, коли біля острова Діксона наш криголам пройшов повз їх і не привітався гудком. Скільки то було важливо та й взагалі чи потрібне було в той момент, сказати важко. Наш капітан заявив, що він збирався урочисто прощатися з „Сибіряковим“ на розі Челюскіна, а покищо офіційщина та сантименти йому не в голові.

Та це не важно.

Моторовий човен, підплигуючи на хвилях, наближається до нас. У човні четверо людей. Їхніх обличчя ще впізнати не можна, але їхні постаті світять радістю, наче космічним промінням. Човен наближається, і я впізнаю партизанську постать Ушакова. Засмальцьований, кольору кави козушок щільно облягає його. На голові кругленька шапка типу кубанки, а на носі американські окуляри. В човні ж біля мотора Ходов, за стерном Журавльов, а між ними Урванцев.

Ось вони вже на палубі „Русанова“. Тут обійми і міцне стикування рук. Умовляють капітана підійти ближче до їхнього становища на острові Хатньому. Чекаючи на пароплав, вони докладно проміряли глибини біля своєї станції в протоці між островами Хатнім та островом Довгим. Хатнім островом назвали ту скелю, де прожили два роки. Це, справді, лише велика скеля з кількома малесенькими намивними косами, — швидше пляжами, — біля своїх берегів.

Журавльов за лоцмана пішов на капітанський місток. Наш капітан, не зважаючи на свою обережність, погодився зайти в протоку, ближче до берега. Наступних днів він міг лише радіти з того. Коли в морі північний вітер зняв шторм, „Русанов“ у протоці був під захистом о. Хатнього від вітру та хвиля.

Перші дні, що їх провели зимівники на пароплаві, поки розвантажували на берег та навантажували з берега, були дні роз-

*) Продовження. Початок див. „Молодняк“ № 1-2, № 3 ц. р.

гардіяшу. Кожен багато розповідав, але без системи, переплигуючи з одної пригоди на іншу. Про один випадок можна було почути оповідання в чотирьох варіантах, бо один був безпосередній учасник, другий спостерігав, третьому розповіли негайно, а четвертий, переважно радист Ходов, довідувався через деякий час, коли, нарешті, збирались усі разом.

Зимівників засипали тисячами запитань: чи чули вони гуркіт моторів дирижабля, що минулого року пролітав над закутаною туманом Північною Землею? Чи багато їли ведмежого м'яса? Чи вдале було полювання? Як сподобались радіовечери, спеціально для них влаштовувані взимку в Ленінграді? Відкіля у них живі білі ведмежата? Як сталося, що вітер зламав щоглу електровітряка? Ну, і безліч подібних запитань, кінчаючи запитанням — чи не знайшли вони золота.

Ми бачили докладну мапу Північної Землі, накреслену Урванцевим в результаті його подорожів навколо всіх островів, та чули відповіді, що дирижабля вони не помітили, хоч і чекали. Найкращою стравою для них було ведмеже м'ясо. Забили вони 140 ведмедів, багатьох морських зайців, двох моржів та п'ять білук, 37 лисиць і навіть кількох оленів на південному острові землі — це в основному робота Журавльова. Радіовечори взимку було чути добре, влітку погано, музики на вечорах не потрібно було, бо музику могли шодня звідки завгодно ловити. Білих ведмежат захопили взимку вбивши ведмедицю. Їх назвали Мишка та Машка, але сьогодні Машка здохла, з'ївши шматок битого скла, що його багато біля будинку. Ведмежата, звичайно, ходили не прив'язані і тільки тепер їх взяли на прив'язь, бо прибуло багато людей. Щоглу зламав невеликий вітер, бо її сюди привезли вже з розколююю. А щодо золота, то шукали, не знайшли, але є всі геологічні передумови, щоб тут знайти.

Такі були перші відповіді на наші запитання.

Минуло кілька днів по тому, як ми залишили острів Хатній та одвідали протоку Шокальського. Було скликано перші загальні збори членів експедиції, майбутніх зимівників рогу Челюскіна, команди та робітників-будівельників. На цих зборах зимівники Північної Землі вперше давали звіт про свою роботу.

Георгій Ушаков зробив загальну доповідь про діяльність та життя полярної станції. Урванцев доповів про наслідки наукових досліджень та спостережень.

Тридцять ленінградських будівельників, що вперше потрапили до Арктики, з особливою увагою слухали доповідачів.

Ушаков, як і завжди, був скупий на фарби, суворо дотримувався хронологічного порядку, викладав факти коротко і популярно, переказував події трохи сухо, але підкупляв безперечною правдивістю переказуваного.

Наприкінці серпня 1930 року було висаджено чотирьох чоловік на острів Хатній.

— Ті, що були на криголамах „Седов“ того року і тепер прибули знов сюди,— розповідає Ушаков,— не впізнали нашого острова.

Того року в серпні острів був укритий снігом, біля берега лежав крижаний припай, а навколо в морі плавали крижини та уламки крижаних полів.

„Седов“ висадив людей, викинув будівельні матеріяли, харчі та різне знаряддя, теслярі нашвидку вивели стіни будівлі, і пароплав негайно рушив на південь.

Підготова до зими вимагала посиленої праці. Треба було закінчити устаткування будинку та радіостанції, заготувати харчі для собак на зиму. Ці харчі— були білі ведмеді, що за деякий час почали навідуватись у район острова Хатнього.

20 вересня вперше запрацювала радіостанція. Вася Ходов викликав землю Франца Йосифа, Матшар, Ленінград, але ніхто з них не відповідав. Несподівано обізався Кологрів Московської області. Там Васю почув його знайомий amator— короткохвильник Кіло, що працював того часу на лісосправі. Незабаром зв'язалися з іншими станціями. Одночасно перевірилися у великій практичності вітряного рушія, що був багато кращий, зручніший і дешевший в експлуатації за бензиновий мотор. Після роботи з вітряком Вася Ходов став великим прихильником таких устав.

Наближалася полярна ніч. За кілька тижнів сонце перестане показуватись над обрієм і зникне майже на чотири місяці. Зимівники вирішили виїхати на собаках, зробити першу розвідку околиці до того, як полярна ніч загорне в темряву острови. Вони хотіли знати, як далеко від їхнього острівця берег невідомої Північної Землі.

Дні вже були надто короткі, штормові вітри часто здимали снігові гурагани, час був небезпечний, але одноставно вирішили, що таку розвідку треба зробити.

1 жовтня 1930 р. Ушаков, Урванцев та Журавльов рушили в напрямі до Північної Землі. Вони мали на меті досягти її західного берега, що його ніхто ще не бачив. Вони йшли у безвість.

— Не знали своїх собак, не знали, що зустрінемо в дорозі,— розповідав нам Ушаков.

Через шість годин подорожі по кригах,— а вони тримали курс на схід,— експедиція потрапила в завірюху, пройшли не більше 18 кілометрів, як довелося зупинитися. Все навколо засипало снігом. Сніг вкрив собак, нарти і намет, де спали люди в хутряних мішках.

Завірюха не вщухала і ранком другого дня. Проте, повільно рушили далі на схід.

Опівдні вітер ушух і мандрівники побачили бажаний берег. Але вийшли на землю лише пізно увечорі, пройшовши від своєї бази 40 кілометрів.

Отже, виявилося, що земля, яку вони мали досліджувати протягом двох років, була відокремлена від островів Каменєва сорожакілометровою протокою.

В цій першій подорожі пробули 10 день. Обслідували 90 кілометрів узбережжя, відкрили Радянську бухту та ріг Серпа й Молота, переконались в існуванні великої землі на північ і південь. На розі Серп і Молот залишили харчове депо. Повертаючись додому, блукали, в тумані, але, нарешті, пройшовши 65 кілометрів, що їх одмірило колесо адометра*), повернулись на о. Хатній, де на них нетерпляче чекав радист Ходов. Усього пройшли за цю подорож понад 300 кілометрів.

Незабаром, а саме 21 жовтня почалася полярна ніч.

Довгої полярної ночі, коли в будинку безперервно горіла електрика, яку давав вітряк, без роботи не сиділи. Крім постійних, регулярних метеорологічних та магнетних спостережень, — до речі, відзначили найнижчу $T^0 - 57^0$ і найвищу -7^0 , — зробили три подорожі на Північну Землю. Ці подорожі робили, користуючись з місячних ночей. Та іноді в дорозі хмари надовго ховали місяць, і тоді йшли напромацки, може, навіть наманя. Але всі три подорожі закінчилися щасливо. Полярної ночі вбили кількох ведмедів, що підходили до дверей хатини, та впіймали капканами кількох лисиць.

На весні зробили ще кілька подорожів на Північну Землю, завозячи харчі в різні пункти. Під час однієї такої подорожі відкрили протоку Червоної армії, що, як виявилось потім, відокремлює острів Більшовик від острова Комсомолець. Під час другої подорожі перейшли через острів Більшовик із заходу на схід, досягли рогу Берга і знайшли там знак експедиції Вількицького. Бамбукова щогла була зламана, а знак астрономічного пункту погризений, очевидно, ведмедями.

Після цих підготовчих робіт взялися до плянового обслідування Північної Землі. Це робилося під час так званих „маршрутів“. Всього за два роки було зроблено чотири маршрути. За цими маршрутами обійшли всю землю і з точністю, яку дозволяли інструменти, провели зймання берегів. Крім того, проведено геологічне дослідження та зібрано ряд колекцій: ботанічну, зоологічну, орнітологічну.

Ось короткий перелік цих маршрутів: перший маршрут пройшли втрьох, подавшись вздовж берега на північ. Пробыли в дорозі 33 дні. Досягли крайнього північного рогу землі під $81^0 16'$ широти та $95^0 37'$ довжини і назвали цей ріг іменем Молотова. Тут у травні під 81^0 північної широти бачили вільну від криг воду, що простяглась на північ та південний схід.

У другий маршрут вирушили на початку червня. Це була найтяжча з усіх подорожів, і коли Ушаков розповідав про пригоди трьох, авдиторія завмерла слухаючи його. Утрьох вони досягли рогу Берга. Відділь, Журавльов сам повернувся на базу, щоб там узятися до полювання, а Ушаков з Урванцевим подалися на південь берегом моря Лаптевих. Вони йшли берегом, зафіксованим

*) Прилад для вимірювання пройденого шляху.

на мапах експедицією Вількицького. Дійшли до затоки Шокальського. І тут довелося зробити на мапі дуже істотну поправку. Замість затоки, там була протока, що з'єднувала моря Карське та Лаптевих паралельно протоці Вількицького. Широчина цієї протоки в найвужчому місці була не менш як 20 кілометрів. Зважаючи на айсберги, що їх чимало було в цій протоці, бо кілька глетчерів спускали сюди свої язики, мандрівники прийшли до висновку, що протока мусить бути глибока. Вони не помилилися. Наші пізніші вимірювання показали тут глибину понад 300 метрів. 18 червня вони дійшли рогу, що його вони назвали Голомяним, і тут відчували, що треба поспішати додому. Сонце пригрівало і день і ніч. Температура підіймалась, а це було передвісником бездоріжжя, коли сніг і крига почнуть провалюватись під ногами. Минув ще день і 20 червня почалося те, чого вони боялись. Собаки ледве ступали. Щоб дати перепочинок своїм „коням“, зупинилися на три дні на розі Свердрупа, де, до речі, спостерегли магнетну аномалію. Рушили далі. Почалась неймовірно тяжка, втомна подорож. Були дні, коли проходили по 7 кілометрів на день. Довелося затриматись у бухті Снігівій. Кінчався запас харчів для собак. На щастя, з'явилися білі ведмеді. Полювання було вдале, і собаки, поласувавши свіжою ведмежатинкою, набрались бадьорости йти далі. Тим часом крига й сніг на узбережжі розтали і збігли ріками. Йти берегом було ще важче, ніж талими кригами моря. Йшли переважно надбережним крижаним припайом, і хоч тут часто доводилося провалюватись і купатися у холодній воді, але це були дурниці, порівнюючи з тим, що чекало на них у найближчому майбутньому. Незабаром собаки покалічили ноги. Собачі рукавиці рвалися за півгодини, крига різала до крові лапи, і нарти залишали по собі кривавий слід багатьох собачих лап.

Біля рогу Кржижанівського мандрівники зустріли місце, на які не сподівались. Тут було крижане мереживо, що ним іти було небезпечно для життя. Розколини в кризі йшли перпендикулярно берегові, обходити їх треба було далеко. Нарешті, велика ополонка зовсім перетяла шлях. Тоді повернули до берега і ввійшли в затоку Сталіна. Тут здавалося, подорож мала закінчитись зовсім трагічно, бо мандрівники опинились на плавучій крижині. Від берега вони були одрізані широкою смугою чистої води. До того ж вбивчо впливала на настрій погода. Було лише одно місце, де можна було наблизитись до берега. Але там спадав глетчер у море. Майже безнадійно було пробувати в такому місці вибратись нагору. Але той, хто тоне, і соломинки хапається і часом ця соломинка рятує. Так сталося й тепер. Знайшли місце, де разом з собаками і вантажем видерлись на глетчер.

Самі собаки вже не могли витягти нарти, і люди впряглись їм на допомогу.

До цієї серії пригод прилучилося ще одно. Потрапили під дощ. Але сьак-так доплентались до півострова Паризької Комуни. Це вже зовсім недалеко від станції. Але недалеко — було 45 кіло-

метрів по кризі через протоку. Знали, що коли зараз не перейти, то швидко додому не добратися. Коли крига в протоці рушить, то, можливо, до самої зими треба буде тут сидіти. Пішли. Треба було йти на північ, а незабаром посилено завіяв нордовий вітер. Це означало, що він одганяє криги в протилежному напрямі. Йшли, негаючи жодної хвилини. Йшли по коліна у воді. З кожним кроком можна було чекати, що провалишся по пояс, по горло, з головою у воду. Собаки спливали і пливали разом із нартами. Потрапили на міцну крижину, що розміром була як велика каюта. Тут довелося розпрягти кількох собак, що були зовсім нездатні йти, і покласти на нарти.

Ми жорстоко били наших друзів,— розповідає Георгій Олексійович про собак,— щоб примусити їх йти далі. Це була жахлива картина, коли собаки, що пройшли сотні кілометрів, тепер ледве пересували розпухлі, скривавлені лапи, а ми немилосердно їх періщили. Але, примусивши їх йти, ми цим самим рятували і їх і себе.

Сам Урванцев ішов майже босий, бо взуття розлетілось і довелося обмотувати ноги різним дрانتям.

З острахом поглядали обидва мандрівники на захід. Там темнів водяний обрій. Це був знак, що криги вже нема. Певність того, що вдасться повернутися додому, в обох підупадала. Харчі пализо (для примуса) скінчилися. Собак годували школядом. Залишилося ще кілька кілометрів. Але ось подужано й цю останню дистанцію і вони вдома.

Тут нетерпляче чекали на них стурбовані Ходов і Журавльов.

Почалося готування до другої зимівлі. Все було гаразд, за винятком хіба штурму, що змив карбас, шлюпку і разом з кригами забрав м'ясо, яке не встигли вивезти до бази. Але після штурму біля острова показалися великі зграї білухи, і полювання на неї дало змогу заготувати м'ясо для собак на цілу зиму. Другої полярної ночі вже нікуди не рипалися з дому. Навесні пішли в третій маршрут. Довелося перебути на кригах тридобову весняну бурю.

Температура повітря то підіймалися до 7°, то падала до 43° Потрапили в снігове море, але вибралися з нього, залишивши частину вантажу і пройшовши вгору глетчером. Це була швидше весела, ніж важка пригода.

На одинадцятий день, пройшовши острів Більшовик, підійшли до фіорду Тельмана, де поставили харчову базу. Фіорд Тельмана— одно з найкращих місць на Північній Землі.

Помилувавшись з чудового в своїй суворості краєвиду, де з високого гірського пасма в глибоку бухту сповзає язик величного глетчера, рушили до того рогу, ще од Вількіцького дістав назву рогу Неупокоєва. Там замість закрижанілого моря побачили чисту воду.

Зробивши кілька поправок на старій мапі, мандрівники перейшли через високу гору, що має назву Герасімова, і подалися додому.

Четвертий маршрут був присвячений дослідженню острова Піонер. Спочатку мандрівники гадали, що то лише півострів. Але після спеціальної подорожі туди, на мапу було нанесено чималих розмірів островів з назвою Піонер.

Так було виявлено конфігурацію, ще недавно таємничої, Північної Землі.

Замість одної великої землі виявлено було цілий архіпелаг. Чотири великі острови і багато дрібних, що їх площа становить 37.127 кілометрів, з них острів Жовтневої Революції—13.923, Більшовик—11.527, Комсомолец—9.244, Піонер—1.649. Решта припадає на інші дрібні острови. Всього було пройдено 5.000 кілометрів, з них половину було нанесено на мапу. Було виявлено складну геологічну будову островів. Колись тут були високі гори, а тепер лише біля рогу Ворошилова та в фіорді Матусевича трапляються весоти на 600-700 метрів. Майже 40% островів вкриті глетчерами. Найбільш закриваний Комсомолец. Там 6.397 кв. км., або 65% під кригою. Найменше глетчерів на Більшовику—лише 13% його поверхні вкривають вони. Можна гадати, що товщина цих глетчерів не перебільшує 200 метрів. Звичайно, без спеціальних досліджень сказати цього напевне не можна.

Щодо корисних копалин, то нічого певного сказати покищо не можна. Слід сподіватися, що тут є олово. Можливо, пірити знайдені тут, будуть промислово корисні. В кварцевих жилах шукали золота. Але, здається, марно. Принаймні, поки в Ленінграді не зроблять аналізи, зимівники про це нічого не хочуть говорити. Правда, проговорюються, що є безперечні ознаки мідяних руд. Потім усіх дивує надзвичайна магнетна аномалія на розі, дивно названому „А“. Нам здається „А“—назва якась символічна, але покищо, то таємниця тих, хто так його назвав. Багато часу було приділено різним спостереженням над припливами та відпливами над тим, чи підіймається суходіл, чи, навпаки, опускається, та над погодою і атмосферою. Це спільна робота всіх чотирьох.

У своїх аерологічних спостереженнях змагалися з землею Франца Йосифа. Найбільше це змагання відбивалось на спусканні гумових куль-пілотів. Змагалися на те, хто вище пустить, і повідомляли про це радіом.

— Змагались так, — розповідає Урванцев. — Вони пустять на 7 кілометрів, а ми на 9, ми на 9, а вони на 12. Далі цього не йшло. Але уявіть собі, — каже він далі, — коли одного разу наш „пілот“ при тихій погоді, поволі пливучи на південний схід, а потім назад, піднявся вгору аж на 43 кілометри. Тоді ми, безперечно, були визнані за переможців.

Що ж дали промислові спостереження? Насамперед, песець матиме тут, особливо на південних островах, промислове значення. Це потвержує і наявність великої кількості полярних мишей—лемінгів, що правлять за головний харч для полярної лисиці.

На острові Більшовик убили одного оленя, бачили кількох, на-трапляли на сліди, але загалом їх тут не багато.

Найбільше тут білого ведмедя. На нього спеціально не полювали, а так між іншим убили понад сотню. Очевидно, це один з найбагатших районів на цього звіра.

На кригах трапляється багато зайців і нерп. Моржі бувають рідко. Зате щоліта, коли море звільняється від криги, великі зграї білухи йдуть на північ, а потім перед зимою повертаються на південь.

З птахів на Північній Землі спостерігали щось із 16 чи 17 одмін. Тут є гуси, чорна козарка, снігова чайка, бургомістер, кричок, пісочник, плавунчик, сова, чистик, пуночка. Цих птахів тут найбільше.

Такі короткі підсумки дворічної роботи дослідників.

Щоб розповісти докладно про кожну подоріж, про кожне відкриття, що вони робили, про кожне полювання Журавльова, про довгі дні й ночі самотності радиста Ходова, коли його товариші надовго зникали за крижаним обрієм,—щоб усе ще переказати, треба було б написати в тисячу разів більше. Будемо сподіватися, що четверо товаришів напишуть самі про це докладно, а ми з вами з великим інтересом прочитаємо.

ВДАЛЕ ПОЛЮВАННЯ

З щоденника С. П. Журавльова

Вересень 1931 року 10, четвер.

Випив напівхолодного чаю дві кварта і взяв читати книжку. Спати зовсім не охота. Читав до пів на восьму і потім уже заснув. Спали всі сьогодні довго. Чай пили вже о 13 годині. Я теж добре виспався. Туман, вітер і морозюга такий дошкульний. Пришив рукавиці д. малиці. Після чаю пішов на горб подивитись у трубу на море. Побачив ведмедя, що йшов з моря на острови. Пішов сказати Ушакову. Той вийшов зі мною і дивився в бінокль. Він теж побачив, уже в протоці, трьох ведмедів. Ведмедиця з ведмежатами.

Запрягли собак і поїхали з ним удвох. Ходов теж захотів іти і попростував до того ведмедя, що йшов з моря.

Ми цих трьох убили. Я вийшов на острів і побачив, що той ведмідь, який ішов з моря, підходить саме до Ходова. І в той же час біля зюдового рижка в бухті помітив ще ведмедя. Ми поспішили оббілювати лише двох ведмежат, щоб м'ясо не потухло від тельбухів, і поїхали за тим, що біля зюдового рижка.

Чули,—Ходов чогось стріляє. Виходив Ушаков на криву банку подивитись. Але крім Ходова з цуценям, нічого не було видно. Морозюга пішов зовсім густо. Поїхали на зюдовий рижок. Пішли роздивлялись,—що де є. Та лихо, що поночі,—через клятий чи то дощ, чи туман. Наче крізь сито, хтось сіє цю мразь. Я з першого наволока почав дивитись повз край берегового припаю, а Ушаков пішов на другий рижок. Зразу ж під наволоком він побачив ведмедя, що теж зайнявся промислом. Лежить і вартує ополонку, чекаючи на нерпу. Ушаков почав махати мені. Я підійшов. Запалили.

Ану, підійдімо ще ближче, навмисне,— хоча й з цього місця можна пустити кулю просто в башку,— та спробуємо поперед дізнатися, що в нього на думці, а коли тікати почне, то й ми готові дати йому відповідний салют.

Ну, тут довелося нам переконатись, що ведмідь не мав наміру тікати. Відкрито підійшли до нього метрів на 70-80. Він і не ворухнеться лише позирає то на нас, то на свою привабливу ополонку.

Ми нагорі наволока, а він під самим наволоком... Чортяка. Сядемо, що то він робитиме. Сіли. Лежить, неначе нічого не трапилось, а часом ще й позіхає. Почали з ним переговори проводити— як там справи промислові. Лежить.

Потім я вже почав камінням кидати. Каміння потрапляє в ту ополонку, що її він вартує. Але все одно лежить. Шкода, що до нього не міг докинути. І так з півгодини ми з ним перемовлялись, нарешті Ушаков почав мерзнути, бо був у самій хуртовій сорочці.

Давай спустімося ще вниз до нього, побачимо, що він робитиме.

Лише коли збігли з наволока і за ними посипалось каміння, ведмідь устав на ноги. Ну, нам більше робити вже було нічого Тов. Ушаков стрельнув і ведмідь одразу впав в ополонку. Ми й справу припинили. Ведмідь коначчи, бабрався в ополонці. Гадали— вилизе сам хоча б на кригу, щоб не тягти з води. Та це йому було вже над силу. Так у воді й зостався. Пішли до саней.

На закуску було взято шпроти, солодкий перець, галети та масло. Попоїли й поїхали діставати ведмедя.

Дістали, оббілували й подалися додому.

Але по дорозі в нас є ще ведмідь—раніше мною забитий. Лежить і м'ясо і шкура— треба забрати. Тому від щойно забитого ведмедя м'ясо залишили на зюдовому ріжку, взявши саму тільки шкуру та череп. Потім забрали по дорозі м'ясо й шкуру. Та ще й півведмедя—ведмежа, що ми з Ушаковим забили. Сани у нас— ціла хура.

Крига під ногами зовсім зрадницька. Сані часто провалюються в воду. Треба раз-у-раз допомагати собакам витягати. Звичайно, й самим іноді доводиться трохи викупатись. Але якось зажди своєчасно встигаєш відплигнути в бік, раніш, ніж сані глибоко проваляться. Так дісталися трьох ведмедів, забитих ранком. Правда, в нас була ще реквізована у ведмедів нерпа, що її ми залишили разом з м'ясом великого ведмедя. Сьогодні приїжджаємо й бачимо: м'ясо ведмеже все ціле і трину ведмежого кілограмів 100 лежить. А нерпу, як і сподівалися—ведмеді назад узяли. Відтягли недалеко і всю з'їли.

Облупили ведмедицю і на сани вирішили покласти чотири шкури ведмедів, забитих сьогодні, та одну з ведмедя, що я забив раніше. Всього п'ять шкур, черепи та шинку ведмежу— то для себе на печеню.

Поночі. Разів десять провалювались сани в ополони, але, на щастя, не глибоко і собаки жодного разу глибоко не тонули—лише

підтягнеш, витягують сани і знов біжать уперед. Їдемо по кризі на санях, навкруги скрізь виступають нерпи не то що в своїх про-
духах, а просто—в ополонках. Лише та надія, що між ополонками є товстіші криги, які не так уже дуже протанули, щоб невитримати наших навантажених саней. Ідеш, перестрибуєш з острівця на острі-
вець, а хоч де й провалишся, то спереду бачиш крижаний острі-
вець і до нього добираєшся. Тільки ніяк не викликає довір'я ця крига. Тут загибель на кожному кроці. Якщо глибоко провалишся з собаками, то тоді мабуть, зовсім не думай відділя вибратися. Течія швидко—жах бере. Додому приїхали у двадцять чотири години й одну хвилину.

ХАТИНА МІЖ ГЛЕТЧЕРАМИ

Коли вам довелося мандрувати по Арктиці десь у районі пів-
денних островів Північної Землі, і коли на той час ваші їздові
собаки почнуть вибиватися з сил, а ваші ноги відчужують непере-
можну втому, до того ж вам загрожуватиме нестача харчів або
швидко підступатиме полярна ніч—тоді беріть курс на ріг Бубнова
у протоці Шокальського. Там шукайте чорну пляму кам'янистої,
з багатьма терасами, гори на тлі величезного глетчера, що кіль-
кома язиками спускається до моря. На першій терасі тієї гори
знайдете невелику будівлю на два з половиною людські зрости
заввишки. Єдине вікно і двері будуть забиті. На дверях ви
побачите прибиті залізну лопату і „пешню“. Лопатую відкидайте
сніг, а „пешню“ ламайте двері та зривайте дошки над вікном.
У снігах побачите бочку. Знайте—вона повна гасу, що його ви-
стачить на цілу зиму для вашого примуса. Тут же пудів із двадцять
кам'яного вугілля, а на дворі під стіною півкуба соснових дров.
Пройшовши сніги, зайдете у кімнату. Там будуть двоповерхові
широкі нари, стіл, дві лави, табурет і мурована з цегли піч.
У кімнаті знайдете дві скрині з консервами, зі стелі на шворці
звисатиме добре закопчена свиняча шинка, тут же буде мішок
борошна, сіль, спирт, цукор і шоколяда. Окремо лежатимуть шість
пар теплої білизни. Не бійтеся холоду в цьому будиночку. По-
двійна підлога має всередині шар толю, шар деревної тирси
і картон. Стіни вкрито товстим шаром повсті, толем і двома шарами
картону. На даху лежить футовий шар тирси.

Чотири троси з кожного рогу будинку натягнуті до землі
і прикріплені до стовпів, вкопаних на рівні вічної мерзлоти. Крім того,
дерев'яну підвалину обкладено камінням. Це запорука, що ніякий
вітер увірвавшись у протоку, не знесе цієї хижі.

Хижу будував колектив ленінградських робітників-будівельників
за керівництвом інженера Бановича. Це було 17 і 18 серпня 1932 року.

Коли потрапите сюди, в цю промислову хижу, то можете пере-
бути в ній хоча б цілу зиму. Найближчі залюднені пункти будуть
од вас на північ на 180 миль—рація на островах Каменева і за
150 миль на південь—науково-дослідна станція на розі Челюскіна.

Ви можете тут стріляти білих ведмедів, морських зайців, нерп і чайок. Вони збагатять ваші харчові ресурси і застрахують ваші ясна від кровотечі, бо свіже м'ясо ведмеда має ті самі вітаміни, які на півдні людина дістає, споживаючи свіжі овочі. А коли вб'єте ведмеда, то пригадайте, що перший, хто загинув з його родини від людської руки в цій місцевості, — була ведмедиця з двома малими ведмежатами. Це було о 10 годині ранку 17 серпня, коли „Русанов“ кинув кітву за вісімсот метрів од цього місця, і мисливець Сергій Журавльов на фансботі з'їхав на берег. Він упорався з трьома звірями блискавично. Першим пострілом поклав ведмедицю, другим — урвав її конання. Ведмежата кинулись у воду і, одпливши далеко від берега, трималися на воді, висунувши свої морди. Фансбот під чотирма веслами швиденько виїшов на протоку. Журавльов витратив ще дві кулі і за півгодини двох здорових ведмежат, ростом з невеличке теля, але ситих, наче одгодовані свині, було прибуксовано до борту пароплава. До нашого меню було додано свіжу ведмежатину.

— Оце так мисливець, оце так стрілець! — говорили між собою матроси та робітники.

Справді, він бив із своєї гвинтівки з блискавичною швидкістю і вразливою влучністю.

Якось з берега помітили морського зайця. Ехолотник Карасьов похвалився, що він покладе його одним пострілом. Він вистрелив разів з вісім. Після кожного пострілу заєць, сполоханий незнайомим звуком, ховав свою голову під воду. Карасьов радісно сповіщав, що зайця „укокано“. Але за хвилину або дві, цікаво і сторожко озираючись, з-під води виринала голова знайомого звіря.

— Карасьов! — кричали ехолотникові. — Другий, третій заєць, стріляй.

Карасьов чортихався, знов стріляв і знов повторювалась та сама історія. Не зарадило й те, що на допомогу поспішила наша лікарка і разок пальнув непоганий стрілець Факідов. Та ось показалась шлюпка. Двоє гребців гребли, а Журавльов, залишивши стерно, підвівся, шукаючи — на що саме стріляють. Одразу він помітив зайця. Підняв рушницю і гукнув, щоб гребці взяли трохи праворуч. Заєць тим часом виринув на значнім віддаленні. Миттю мисливець підніс гвинтівку і натиснув спуск. У воді затріпотів у передсмертних корчах звір.

— Вперед, вперед! — закричав Журавльов, махаючи руками й вихопивши ніж, замість гарпуна.

Шлюпка мчала стрілою, але запізнилась лише на дві секунди. Заєць пішов на дно.

— Не жирна скотина, — вилаявся Журавльов.

Постріл зроблено даремно.

Та не будемо відхилятися від теми.

В промисловій хижі ви можете застати когось з північно-земельців або навіть челюскінців. Перші за своїм пляжом на весні наступного року збираються сюди місяців на два для біологічних

спостережень та дослідів. Другі, зокрема географ, моторист та мисливець, мріють перебраться сюди через дві протоки та острів і зустрітись зі своїми близькими сусідами з островів Каменева, що за 300 кілометрів од Челюскіна.

Можливо, не застанете нікого і доведеться самітно перебути кілька місяців.

Ріг Бубнова,
17/VIII - 32 р.

УПЕРШЕ

Нарада у начальника експедиції закінчилась ухвалою йти в море Лаптевих через протоку Шокальського. Лише капітан заперечував проти цієї пропозиції, поданої від перших дослідників Північної Землі. Наш капітан уславився серед біломорських капітанів, як найобережніший. У невідомих водах він рідко дозволяв брати середній хід, ніколи—повний і завжди випускав кітву на десять сажнів. І тепер, хоч протока була не менш як на двадцять кілометрів завширшки і її обступали високі гори, вкриті глетчерами, а ехолот показував понад двісті метрів глибини,— Борис Іванович од свого правила не одступив.

„Русанов“ — перше судно, що ввійшло в протоку Шокальського з заходу. Коли „Таймир“ і „Вайгач“ відкрили Північну Землю, вони заходили зі сходу в цю протоку, але крига вдалені видалась їм за берег і вони, визнавши це за затоку, дали їй назву й подалися геть відцїля. Лише Ушаков з Урванцевим, на собаках обслідувавши минулого року цю місцевість, знайшли тут велику протоку і зафіксували її на мапі. Протока відділяє південний острів Більшовик від острова Жовтневої революції. Завдовжки вона буде миль з шістдесят.

За всіма даними протока мала бути чистою від криги за винятком айсбергів та невеликих розсипів крижаних уламків, що обсипались з глетчерів.

Капітан пропонував йти назад і заходити в протоку Вількицького з Карського моря. Крім мілин у протоці, він боявся криг у морі Лаптевих. „Сибіряков“, обійшовши Північну Землю з півночі, тримав з нами радіозв'язок і спсвіщав, що потрапив у важкі криги біля рогу Рози Люксембург. Правда, пізніше надійшло повідомлення, що він вийшов на чисту воду і йде до східного входу в протоку Шокальського.

„Русанов“ підняв кітву і, обережно відійшовши од рогу Бубнова, обминувши кілька айсбергів на мілинах, поволі подався в глибину протоки до фісрду Тельмана.

Була чудесна погода. Надзвичайна для Арктики ясність дозволяла бачити обидва береги, вкриті чорними пасмами граніту та білими шапками глетчерів. Ледве помітна брижа пробігла по воді. Здавалися непорушними плавучі крижані гори, що своїми

надводними*) розмірами багато перебільшували розміри нашого пароплава. Часами з води виривав заєць або нерпа. Частенько пролітали різні птахи, а особливо притягувала увагу біла, як сніг, полярна чайка.

Якось на березі помітили білих ведмедів, але їм „не пощастило“ потрапити в наш камбуз.

Було якось дивно приємно відчувати, що ми перші люди, які пливуть цією протокою. Хто порівнював це з першим коханням, хто з цієї нагоди робив історичні екскурси до часів Колумба або Магелана. Але всі були перейняті одним: гордістю за радянських моряків, за радянських дослідників Арктики і почуттям величезної відповідальності за успішне виконання наших завдань.

Від фіорду Тельмана, що заховався десь у глибині гір, було зроблено поперечний гідрологічний розріз протоки. Од берега до берега через кожні чотири кілометри зупинялись, і наші гідрологи, біологи та геологи тягли з глибини тралі з різними підводними істотами: їжаками, зорями, лілеями, брали проби ґрунту, зразки води різних глибин та виміряли її температуру.

На цей розріз було витрачено дуже багато часу. Роботу закінчили лише наприкінці дня. Востаннє одірвали кітву від ґрунту і рушили далі протокою.

Незабаром радист дістав повідомлення, що „Сибіряков“ знов потрапив в тяжкі криги біля південно-східних берегів Більшовика. Це примусило керівництво нашої експедиції змінити свої пляни. Знов повертались до пляну капітана — вернутись у Карське море, щоб відтіля зайти в протоку Вількицького і досягти нашої кінцевої мети — рогу Челюскіна.

Гідролог Добронравов сповістив свою „вітродуйську“ команду, що за новим пляном гадають дійти рогу Баранова, зробити там ще один поперечний розріз і повертати в Карське море.

Настала ніч. Сонце ледве сховалось за обрій, зачервонивши воду та кілька хмарок високо над обрієм „Русанов“ ішов середнім ходом, збурюючи глибинні шари води випущеною кітвою. Краєвид ставав чимраз привабліший, вражав своєю суворою простотою форм і фарб, наче геній-художник, що чарує малюнком, зробленим лише олівцем.

Радист перехопив радіограми, послані за півтори тисячі миль од нас, зовсім не на нашу адресу, але повні інтересу для нас. — Льодоріз „Літке“ і пароплав „Совет“ пробиваються через криги до острова Врангеля. „Совет“ — за 30 миль від острова.

Ця новина була однаково цікава і для мене і для Ушакова, бо три роки тому ми були там. Був там і „Літке“. Ми відчули в тих радіограмах вогонь радянських батарей по крижаних твердинях Арктики.

Над протокою з води показалось сонце.

20/ VIII, 1932 р.

Протока Шокальського.

(Кінець у № 6)

*) Під водою вона приблизно в 8 разів більша.

курсом nord-ost*

В КРИЖАНІЙ ПУСТЕЛІ

(Е т ю д)

По засніженій крижаній рівнині, присвистуючи, чимчикував nord-ost. Келих небесної пустелі заповнила сіра імла. Шротом обмерзлих сніжинок дзижчало по затвердлій сніговій поверхні, нагадуючи містичні звуки, що їх будить вітер у готичних вікнинах давно забутих руїн.

Ніч, що загубила свій ранок,—він залишився за тисячу кілометрів відділя, він не прийде сюди протягом ста день, і бліда тінь його подоби без сліду розтопилась у пуховині снігої імлі,—ховала тисячі одноманітних таємниць на товщі криг, між розсипами торосів, у глибинах глетчерних щілин.

Вітер ішов з білозубим морозом, затуляв крижаною заслоною продухи нерп, розсипав сніжною зоряною мукою залишки туманів, пронизував горби і скелі забутих островів.

Темрява заслала береги розгублених земель Полярного моря. У темряві звикли сліди нічних бродяг—білих лисиць, білих ведмедів. За Арктичним колом була країна ночі.

Гук губився у вітровому дзижчанні.

— Чортяка б тебе! Беркуте! Хоп-хоп!

Людина й собака гнули голови проти вітру, грудьми падали ні хвилю повітря : пробивалися вперед, наче проти течії. Людині: недобачала собак, але по руху нарт, по звичка своїх псів угадувала, котрий з них переставав тягти. Людина йшла на лижва: і намагалася розгледіти поруч себе в темряві силуети інших нарт. За сорок кроків вони ледве були помітні. Наступної хвилини та подібність рухливої купки зовсім зникла у чорній повсті!

— Стій-й! Стоп! Берку-у-те!

Веєр псів зробив останнє зусилля проти вітру і зупинився. Мить стояли непорушно, позбавивши м'язи всякої напруги. Потім повернулися мордами до кудлатого Беркута, їхнього велетня-водія і оточили його.

Людина піднесла до рота долоні, що в рукавицях нагадували ведмежі лапи, і загукала щосили:

— Уша-а-ков! То-ва-ри-шу Уша-а-а-ков!

Голос розбігався за вітром і розбивався, тонув у повітряних бурунах.

* Закінчення. Початок див. „Молодняк“ №№ 1—2, 3, 4—5 за 1933 р.

Людина гукала, а потім прислухалася, чи немає відповіді.

Ні,—відповідав лише вітер, відповідав комусь незнайомому, наче радистові з іншої планети. Лише скавчання якогось собаки були звуком живої істоти.

Людина наче звір, злісно фиркнула носом. Він,—це був чоловік,—залишився сам на крижаній пустелі і чекав полярного сніго-самуму.

У темряві блиснуло наче полум'я електричної іскри. Близько щось тріснуло. Це був постріл. Собаки підвели голови. Їх погонич зняв вінчестера. Ще двічі засвітило і тріснуло. Це було кроків за сімдесят—сто...

Людина відповіла пострілом і підняла собак зі снігу, де вони вже вмошувалися спати.

Нарти пішли на постріл. Вітер їх підганяв.

За хвилину двоє нарт зустрілися.

— Журавльов,—і другий чоловік, що його кликало Ушаков, підняв руку,—будемо зупинитись.

— Товаришу Ушаков, де ти загубився?—питав Журавльов.

Стали поруч один одного. Ушаков струхнув сніг із созика.

— Окуляри загубив. Куди ж тут без окулярів.

— Чортовина. Значить, один сліпий, а другий—глухий. А запасні окуляри де сховав?

— Ушаков схилювся над нартами.

— У мішку. Зараз дістану. Посвіти ліхтарем.—Пасмо світла, наче крізь щілину одчинених дверей, лягло на сани, освітило мішок і руки Ушакова. З рукавів совика* звисали пухнаті рукавиці. Пальці шукали коробочку з окулярами.

Тут вирішили зупинитись. Журавльов зняв зі своїх нарт прогумований шовк намету. Поспішали, бо вітер посилювався.

— Норд-ост сьогодні довго не триватиме. Переспимо, і погода буде.—Такої думки був мисливець.

— А коли триватиме?—спитав Ушаков.

— Ну-у, чортяка! Коли затягнеться, то стережись. Може такий штормяга розігратися, що кригу розшматує в дим.

Розмова увірвалася.

Ушаков скинув до намету спальні мішки, витяг шоколяду і заходився різати консервні коробки.

Мисливець випряг собак і ділив між ними данський пемікан та шматок ведмежого м'яса. Він розмовляв із собаками та самим собою, чортыхався і голосно сміявся, надумуючи собі щось смішне.

— Ушаков!—підійшов Журавльов до товариша,—знаєш, що я тобі скажу: було в батька двоє синів—один розумний, а другий поїхав мисливцем та собачником на Північну Землю...

Ушаков, що саме скінчив готувати вечерю, заховуючи довгого мисливського ножа в старенькі піхви, серйозним голосом відповів:

— Сказано це, Серього, не інакше як про тебе.

Мисливець тихо засміявся і поклав руку на плече Ушакову.

* Одяг з оленячих шкір, хутром наверх.

— Ой, Георгіє Олексійовичу, коли в двадцять чотири години не загинемо на цій зрадницькій кризі... Фу-у-у!

Більше не сказав нічого.

У сутінках ночі він не бачив, як за округлим склом окулярів хижо блимнули вогники в очах Ушакові. Журавльов лише почув кілька слів, сказаних наче неохоче, наче давно відоме:

— Пропадемо? Не пропадемо! З Сергієм Журавльовим в Арктиці пропасти не можна.

— Гмм... Гмм...—чмихнув Журавльов носом, наче в еріхонську трубу.

Вітер заносив снігом намет, нарти і собак.

Вітер знаходив найменшу щілину в одязі.

Вітер—як казковий олень, що став на лижви і не хоче знати жодних перепон на своєму шляху.

Перед тим, як зайти до намету і сховатися в хутровий мішок, Ушаков ліхтарем присвітив біля адометра*. Він дивився, скільки пройшли його нарти.

— Сімнадцять кілометрів.

— Ссс-с-с-с-сс... ще двадцять три,—зауважив Журавльов.— А як там Урванцев з Ходовим, на базі? Мабуть думають, що доведеться їм самим улітку пароплава зустрічати.

— Невже вони такої поганій думки про нас?

— Ех, Ушаков, це моя тринадцята полярна ніч...

Замовкли. Кожен думав своє.

Ушаков пригадував три попередні довгі ночі-зими з ескімосами та чукчами, що принесли червоний прапор до американського кордону. Не раз захоплювало його штормовим вітром і завірюхою,—але то було на суходолі. Тепер же—на морі, бо лише метровий шар криги відділяв його намет од водяної поверхні. Вони були майже посередині протоки, між островами.

Журавльов ладнався спати.

Обличчя боліло від вітру й морозу. Не хотілося розмовляти, бо обмерзли губи, а вітер розривав слова.

Проте в наметі Журавльов знов заговорив.

Десь у далені, там, відкіля поспішав вітер, щось загуло, наче вибух гарматня, або кількох динамітних патронів у глибині копальні. Люди здригнулися і підвелись на коліна.

— Кригу ламає, сказав Ушаков,—припливна хвиля під льодом іде.

Мовчали кілька хвилин.

— Лягаймо, Ушаков.

— Пора.

Десь під снігом спросонку заскавчав собака, але у повітрі його скавчання було ледве чутне.

У хутрових мішках було тепло.

Снігом уже геть замело собак і наполовину занесло намет.

Журавльову не спалося. Думав, як довести, що він кращий мисливець полярних островів. Пригадав дружину, дочку, сина.

* Прилад, що вимірює пройдений вяртами шлях.

Вони далеко відділя на південь, в Архангельську. Щоку лоскотало оленяче хутро і снилось, наче хтось долонею ніжно провів по обличчю. Зник біль старої образи.

Ушаков заснув ураз. В сонній уяві поставали силуети ескімосів і собача упряжка, за чукотським звичаєм, довгим цугом. Вони поспішали на північ. Снівся сильний штормовий вітер, тільки не холодний, а теплий. Вітер підігрівав йому спину.

Коли прокинувся і висунувся з мішка, рукою налапав щось волохате біля себе. То Беркут заліз до намету і притулився до нього.

Прислухався. Вітер стихав, але було наче холодніше. Сильний мороз, здавалося, загальмував вітер. З мішка Журавльова долітало хропіння.

— Міцно спить,— подумав Ушаков і глянув на годинника. Уже проспали шість годин.

— Ще годинку і тоді— в дорогу... Сьогодні мусимо вийти на берег Жовтневої ревлюції.

Знову сховав голову в мішок.

На цей раз йому снилися товариші з партизанського загону, бій з японцями на якійсь станції під Владивостоком.

Вітер стих. Заясніло небо. Тисяча очей дивилися з його глибини. А потім місяць молодим оленем вплив з-за хмари і блискучими ріжками вставився в гору. Простір, вкритий білою ковдрою всипаний сніговими застругами, потопає у глибині близького темрявого кордону. Полум'яними плямами, білими, наче од найбільшого жару, кілька разів пробігло над південним обрієм північне сьйво.

Ще раз заскавчав присипаний снігом собака і все стихло. У густосиньому повітрі арктичної ночі дзвеніла тиша космічних просторів.
ТУТ КІНЧАЄТЬСЯ ЄВРАЗІЯ

Понеділок, 22 серпня 1932 року. Експедиція до рогу Челюскіна. Протока Вількицького.

00 годин. Компасний курс зюд-ост 70° (+30). Туман, дощ, видимість до 2 миль. Йдемо з витравленою кітвою. Каната одна смичка. Середній хід. В 0 годин 55 хвилин лягаємо на компасний курс зюд-ост (+30). Лаг 87,6 мм. О 1 год. 20 хв. вибрали лаг 88,7 мм. Праворуч вирисовується берег. Пасмурно, дощ, але видимість збільшилася. О 1 год. 50 хв. лягли на компасний курс зюд (+30). Йдемо в берег, пізнати покищо його не можемо. О 2 год. 50 хв. побачили знак на розі Челюскіна, поставлений Р. Амундсенем. Беремо курс на нього — компасний курс зюд-вест 56° (+30). Опинилися спереду обрахованого місця на 4-5 миль. О 3 год. 40 хв. компасний пеленг знаку на розі Челюскіна зюд-вест 43° (+30).

О 4 год. кітва зачепила ґрунт. Дано повний хід назад. Травимо канат. Глибина 11 морських сажнів. Компасний пеленг рогу Челюскіна зюд-вест 69° (+30). Зупиняємося на кітву, щоб вибрати місце для побудови майбутньої радіостанції.

Місце судна о 4 год. Ширина $77^{\circ} 44'$. Довжина $104^{\circ} 26'$.

Мапа № 986. Видання Голов. Гідроправи. Антретна відстань од берега приблизно одна морська миля. За вахту пройдено біля 15 морських миль.

Вахт. штурман *Бердніков*.

(Виписано з судового журналу к/п „В. Русанов“).

Берег лоскотав наші почуття таємничістю. Історичні дати поставали в тумані спогадів про давно читані книжки. Ми знали його з фотографій. Востаннє його зафіксовано на фотоплівці 14 років тому, коли Роальд Амундсен на своїй шхуні „Мод“ обережно пілив між кригами вздовж цієї місцевости, але фотографії мало відповідали дійсності, що розкривалась перед нами в скло біноклів.

„Русанов“, традиційно волочучи по морю кітву, наблизився до берега Таймирського півострова. Тепер треба було знайти крайню північну точку трьох об'єднаних суходолів, що мають назву Старого світу. Ця точка зветься ріг Челюскіна. Штурманові Челкскіну, що 1742 року суходольним шляхом дійшов цього місця, довго відмовляли в праві на це відкриття. Лише дуже не скоро по тому, коли Норденшільд, кораблем д'ставшись сюди, визначив координати цього рогу, що були майже тотожні з координатами штурмана Челюскіна, назва за рогом була закріплена назавжди.

Після Челюскіна ніхто не спромігся дістатися сюди за допомогою собак. Навіть експедиції на пароплавах і ті лише п'ять разів були тут. Експедиція Русанова була шоста. Не пам'ятаю, хто перший помітив знак на березі. Залишалось тільки дізнатися, хто ставив того знака, бо з усіх експедицій, що ставили тут знаки і робили визначення рогу Челюскіна, за найточніше вважається Норденшільдове визначення, перевірене потім Геральдом Свердрупом, супутником Амундсена.

Кітву кинуто на дно. Матроси спускають шлюпку. Начальник експедиції, Георгієвський, капітан, старий Ануфрієв з'їжджають на берег.

Другою шлюпкою одвезли нетерплячих, що перед тим старанно чистили рушниці і мріяли про полювання та різні відкриття й нахідки.

Майже похило спадає берег у море, але за ближчими горбами, у глибині країни, видніють високі гори.

Невеличка річка, перед тим, як влитись у море, розливається озерцем. Навколо озерця на моху, піску й болоті незчисленна кількість оленячих слідів. Зовсім свіжі сліди великих табунів, що підходили до самого моря.

На крайньому північному ріжку здійсмається кам'яний гурій, майже на два людських зрости. Кроків за п'ятнадцять од гурія, над самим морем, величезна біла скеля, що її викинув сюди якийсь надзвичайної сили шторм.

Гурій складено дбайливо і акуратно, з невеликих плиткуватих лупаків. На самому версі залізною ніжою підкріплена чорна куля, що нагадує глобус.

На глобусі було вирізьблено мапу північно-сибірського берега. Глобус складався з двох половинок, що, розкручувалися. В глобусі лежав папірець. Той папірець залишила тут експедиція Амундсена.

Забравши того папірця, поїхали оглядати берег, щоб знайти місце для станції.

Шукали недовго. Зупинилися на горбку — за півмилі від гурія.

Місце було не зовсім зручне, але поспішали, і тому зупинилися тут.

Негайно було дано наказ, щоб усі будівники, команда і науковий склад експедиції вийшли на роботу. Почалося розвантажування.

Треба було знести на берег будівельні матеріали, харчі, паливо.

Будівельні матеріали склалися з колод, дощок, кроков, цегли, толю, фанери, валіза.

Паливо, це — вугілля, дрова. Пальне — бочки з гасом та бензиною.

Харчі — все, що лише можна їсти, починаючи від шоколяди, консервованого молока, масла, городини, м'яса, і кінчаючи живими коровами та свиньми.

Працювати було багато важче, ніж усі ми сподівалися. Хоч як незручно було виносити важкі речі під косогір, що над самим берегом, хоч як перешкоджав сильний, рвучкий вітер, що дув з берегів і штовхав людину з її вантажем назад до берега, хоч як важкі стовпи протирали на спинах шкіру до крові, але все те було б не таким важким, коли б тут оце був інший ґрунт.

Болотяна поверхня тундри, що відстала лише на 70 сантиметрів після того, як протягом кількох годин її помісила сотня ніг, стала схожа на густе тісто. Щоб чоботи не лишилися в багнюці, їх обома руками доводилося тягти за хаяви. А що чоботи взагалі були дуже погані якості (це вина господарчої частини Арктичного інституту, що закупляла їх), то у більшості робітників вони розлізлися першого ж дня. Скільки ж лаяли ті красиві, ефектні чоботи з хаявами мало не до живота, подвійною підшовою, а на справді такі не потрібні.

Щоб перемогти болото, вдалися до винахідництва. Замість носити цеглу — люди стали за кілька кроків один біля одного і почали швидко перекидати з рук у руки цеглини, але цей живий конвеєр не задовольняв. Вирішили зробити од берега до місця будови дерев'яний поміст із брусів. По цих брусах ішли наші вантажники, балансуючи, наче циркові акробати, бо ширина такого бруса не більша як 20—25 сантиметрів, а зійдеш з нього — значить одразу грузнеш по коліна в болоті.

Потім запрягли коня, — цього коня везли сюди на харч собакам — в саморобний екіпаж без коліс, що нагадував сани, і за його допомогою далі відбували вантажні операції. Вигадували різні ноші, мостили на плечі подушки з клочья, щоб важкі дошки своїми ребрами не розгризли шкіри.

Наукові робітники експедиції поділилися на дві бригади. Між бригадами і окремими вантажниками йшло шалене змагання.

Всі розуміли, що будівництво треба закінчити якнайшвидше. Розуміли й те, що через недбалу підготову експедиції вклястися в контрольні терміни буде неймовірно важко. Працювали з усієї сили. Працювали старанно.

Не зважаючи на тяжку фізичну працю, всі були веселі й багато жартували.

Керівництво експедиції повідомило про премії для кращих ударників і кращої бригади. Серед тих премій значилась ковдра.

Та ковдра багато піддавала нам бадьорости. Радист Дождіков, дуже веселий дядько, щогодини визначав, кому дістанеться ковдра, кому підукривало, кому торочки, а кому блискучі кульки до ліжка.

Як тільки хтось вимовляв слово „ковдра“, всі починали захопитись од сміху.

Досить було комунебудь на мить зупинитися, як йому з усіх боків кричали:

— Пропає! Одним кандидатом на ковдру менше!

Щогодини палили. На початку роботи ця година дорівнювала двом, і палили не більше як 5 хвилин. Наприкінці—за півгодини запевняли, що минула вже година, і тепер „запалка“ тяглася добрих п'ятнадцять хвилин.

Казали, що це нова ціпівська метода в умовах Челюскіна.

Як могорич, вимагали від Георгієвського шоколяди. Працювали змінами по дванадцять годин. Дванадцять годин відпочинку і знов на роботу. Од роботи було звільнено лише начальника, капітана та старшого гідролога. Правда, гідролог працював сам за всю гідро-метеорологічну групу, майже не спав і не мав жодної вільної хвилини, щоб з'їхати на берег. Працювали ми на березі, перетягаючи вантажі, три дні.

Нарешті, все було піднесено до місця будівлі, а головну частину харчів та різного устаткування—до місця, де будовано склад.

Наші будівники посиленими темпами гнали побудову станції. Треба було збудувати будинок, склад, лазню, собачник та підняти 28-метрову щоглу радіостанції.

Будинок складався з десяти кімнат. У чотирьох кімнатах мали жити по двоє. Окрему кімнату мав начальник. Під устаткування радіостанції відведено дві кімнати. Там таки жив радист. Крім того, були їдальня, робоча кімната та кухня.

Будинок, що його будували тут, був не зовсім удалий. Насамперед, він був надто дорогий і вимагав для побудови багатьох робітників. Стіни будинку склалися з десяти шарів різних матеріалів. Коли б їх складали так, як це було намічено за планом, то тоді можна було б вважати цей будинок за найтепліший в Арктиці. Але для того треба було б витратити на його будівництво втрое більше часу. Наш інженер з багатьох причин не ручився, що цей будинок буде найкращий в Арктиці. Він вважав, що стара, давно випробована конструкція дешевого, теплого, так званого рубленого будинку є найкраща для арктичних умов. Щождо тієї конструкції, яку він будував і проти якої заперечував, то на його думку вона вимагає ще значного поліпшення.

Конструкція стіни цього будинку була така:

- 1 шар — дошки на 3 см,
- 2 „ — толь,
- 3 „ — шпунтована дошка на 5 см,
- 4 „ — горизонтальні бруски на 2 см завтовшки,
- 5 „ — картон (набивається на бруски),
- 6 „ — дошки на 3 см,
- 7 „ — картон,
- 8 „ — дошки на на 3 см,
- 9 „ — повсть,
- 10 „ — фанера.

Як бачите, конструкція досить складна. Та ще зверху набиваються так звані нащільники.

— Щоб з цього справді було пуття,—казав Банович,—треба, щоб заготовля матеріялу була ідеальна, щоб робітники наші були дуже високої кваліфікації, або щоб стіни ці були привезені сюди вже готовими, у вигляді великих плит чи рам, як то робиться у високоякісному стандартному будівництві.

Інженер, договорившись з начальником експедиції, робив цілу низку поправок, будуючи будинок за планом, що його невідомо яким чином ще взимку затвердив Арктичний інститут.

А тим часом, звільнившись од роботи на будівництві, ми взяли до наукових екскурсій, мисливських прогулянок та різних спостережень в околицях рогу Челюскіна.

Інших днів поблизу будівлі показувалися ведмеді. Двох пощастило застрелити.

Дуже частими гостями були моржі. Їх раз-у-раз можна було спостерігати між берегом і пароплавом.

Якось, коли я стояв на березі без рушниці, з моря просто на мене поліз морж. Хоч і знав я, що на суходолі він через свою неповороткість мейже не страшний, проте, мимохіть, угледівши перед собою кипу рухливого м'яса, одступив кроків на 20 назад.

Гукнув мисливців. Їх прибігло трое. Вони почали сперечатися, кому першому стріляти. Морж ще зовсім з води не виліз, як один не втримався й вистрелив. Не влучив. Морж сховався й утік. Стрільцям залишилося далі сваритися. Ті, що не встигли вистрелити, напали на третього.

Зимівник Коробко, що доглядав собак, так само побачив, що морж лізе на берег. Він не став нікого гукати, а пішов узяв гвинтівку і, давши звіреві вилізти на пісок, застрелив його.

Кілька разів бачили величезні зграї білух.

Уперше, коли вони з'явилися, мені здалося, що то спінені хвилі котяться через протоку з моря Лаптевих у Карське море. Лише придивившись, розібрав, що ті „спінені хвилі“ пірнають і знов виринають з води. Сотні білих китів пропливали перед нами. У деяких чорніли плями на спинах. Досвідчені люди пояснювали, що то діти сидять на спинах матерів.

Майже щодня зграї їх проходили недалеко „Русанова“. Окремих днів навіть по дві.

Треба сподіватися, що мисливські шуни скоро з'являться біля берегів Челюскіна.

МАТРОС І АДМІРАЛ

Син старого адмірала Борис Андрійович Вількицький 1913 року відкрив нові землі в Полярному морі. Він бачив східні та південні береги тих земель. Це було на північ од рогу Челюскіна між морями Карським і Лаптевих. Капітан Вількицький назвав ті землі іменнями коронованих осіб і дістав, як нагороду, звання флігель-капітана. Вількицький був непоганий моряк, знавець умов крижаної плавби. У цій галузі він авторитет для багатьох руських моряків. Та навіть нам згадувати бравого флігель-капітана, що за років революції лишився вірний своєму класовому чуттю і хоч не виступив активно проти революції, але й не став на її бік, емігрувавши до Англії. Там за десять років дійшов того, що прийняв нагороду від найбезсоромнішого авантюриста-генерала Міллера—чин контр-адмірала російського флоту.

Адмірала Бориса Вількицького ми пригадали випадково.

„Русанов“ стояв у протоці Бориса Вількицького. За сімсот метрів був берег крайньої північної точки Азії—рогу Челюскіна; віддалік стирчав кам'яний знак, поставлений ще Норденшільдом і поновлений через сорок років Амундсеном, а ближче, насупроти судна, здіймався кістяк першого будинку, будованого тут.

Коли не рахувати напівлегендарного штурмана Челюскіна, ми були шоста експедиція, що досягла цього місця.

Наш старший штурман Микола Іванович щойно повернувся з берега, де він керував вивантаженням будівельних матеріалів для наукової станції „ріг Челюскіна“. Він мовчки пив чай, прислухаючись до розмов, що точилися навколо за столом каюткомпанії.

Гладко виголене обличчя одливало рожевим кольором, а кучерява чуприна видавалася мистецькою зачіскою од найкращого перукаря наймоднішої перукарні.

Я давно знаю Миколу Івановича. Вдруге разом забираємося на далеку Північ. Це один з найкращих штурманів полярного флоту. Зараз він без п'яти хвилин капітан далекої плавби. Зі своїх 32 років він має понад десять років плавання на півночі, плюс п'ять років—на підводному човні в Балтицькому морі. А з тих десяти, крім рідких рейсів до Англії або Норвегії, безперестанно в Баренцовому або Карському морях, то на Новій Землі, то на Свальбарді, то в гирлах Обь-Єнісею і щовесни серед криг біломорського гирла під час полювання на гренландських тюленів.

Мені завжди він видавався якоюсь невтомною людиною. В Архангельську під час готування до рейсу протягом кількох діб поспіль він не спав, стежачи за тим, як завантажують трюми, дбаючи про виготовлення потрібних документів, добір палубної команди та всього потрібного для полярного рейсу. І після цього йому пер-

шому припадає вахта. А коли й ні, то все одно не лягає, поки судно не пройде Маймаксою* та не залишить позаду мілин Двінського гирла. Часами він сам стає за лоцмана на тих мілинах. І лише після того вперше йде заснути на кілька годин.

Сьогодні Микола Іванович розповів нам про свою зустріч з адміралом Борисом Вількицьким.

1921 року радянські організації вперше організували Карську експедицію. Балка пароплавів під проходом криголамів мала пройти через криги Карського моря до гирла Єнісею та Обі.

Керувати цією експедицією запрошено знавця Арктики, колишнього флігель-капітана, на той час уже англійського підданця, Бориса Вількицького.

Вількицький прибув до Архангельську. Тут його зустріли по-різному—і приязно, і вороже, але більшість радянських моряків сподівалися, що Вількицький залишиться тут, зрозуміє, яку честь йому зроблено, довіривши працювати в радянському флоті.

Криголамний пароплав „Русанов“ призначено за командирське судно експедиції. Тут оселився Вількицький.

Микола Іванович працював тоді на „Русанові“ матросом першого класу. Вількицький не раз уважно спостерігав молодого матроса, що скам'янілою постаттю застигав біля штурвала.

Якось по вахті став до розмови з тим матросом. Хто зна, що особливо вразило адмірала в постаті молодого матроса. Але він виявив велику цікавість, розпитуючи про його морський стаж та плани на майбутнє. З особливою увагою він прислухався до того, що матрос говорив про майбутні плани, намір учитися, складати іспита на штурмана.

Експедиція дійшла Єнісею, перевантажила на річні пароплави машини та інший імпортований крам, прийняла в трюми пароплавів сибірські ліс та хліб, і командорське судно „Русанов“ взяло зворотний курс, виводячи валку в Баренцове море.

Знову розмовляв колишній флігель-капітан з матросом першої класу.

Він пропонував їхати разом до Англії, обіцяючи там грошове забезпечення і навчання в кращій мореплавній школі та своє особисте шефство. То були тяжкі часи для навчання в радянській країні. Республіка ще не могла забезпечити своє пролетарське студентство. Хто вчився тоді,—пам'ятає голодну пайку, холодні кімнати гуртожитків, роботу фантажниками на станціях та пристанях.

Матрос знав це все. Він знав перевагу тих умов, що йому пропонував адмірал. Та думав він про інше. Про те, що капітан Вількицький не хоче зв'язувати своєї долі з радянською державою і знову тікає до Англії. В його широких очах світилися докір і призиристість. А відповідь була:

— Ні, моє місце не там!

24/VIII—1932 р.

* Маймакса—один з рукавів гирла Північної Двіни. Маймаксою виходять у море майже всі пароплави. На берегах Маймакси скупчена найбільша кількість лісозаводів Архангельську.

Дерягіних у нас двоє: Вася і Яша. Вони не брати і взагалі не родичі. Обидва з одного підархангельського села. Обидва на пароплаві з минулої весни, обидва перед тым вантажниками працювали, обидва якось по весні тонули в північній Двіні. Та пригода зв'язала їх міцніше, ніж походження з одного села і спільна робота вантажниками.

— То був шторм'яга на Двіні, — розповідає про ту пригоду Вася, — саме після льодоходу... да, знаєте... Жоден пароплав на Маймаксу не виходив... А ми карбасом. Нас вісімнадцятеро. Саме до середини допливли, а тут хвиля з корми як піддасть!.. друга... карбас наш води зачерпнув і враз догори дном спливав над хвилями. На мені був теплий піджак, поверх піджака брезентовая куртка, а на ногах важкі чоботи. Пливу, щоб за карбас вчепитися, а мене один, — плавати не вмів зовсім, — за ногу. Ну, думаю, потягне на дно. Сіпнув ногою — чобіт злетів. Він тоді за другу ногу. Сіпнув другою — другий чобіт злетів. Так ви гадаєте, вія мене покинув? За штани ввіймав. Штанів уже не стягнув. Без чобіт було легше плисти. За карбас вчепився, а зо мною і мій пасажир. Поволі карбас вітром до берега прибило. З 18 потонуло лише шестеро. А Яшу довелося відкачувати. Він під карбас попав, але руками так учепився, що потім два дні пальці не міг розігнути... Після цього випадку пішли ми морякувати.

Матрос з Васі вийшов непоганий. Коли я спитав штурмана — чи давно Дерягін матросом плаває, той відповів:

— Не знаю. Зважаючи на його вік і практику — мабуть, років із шість.

А насправді це був лише десятий місяць.

У нашій команді одружених лише троє чи четверо. Вася серед них, і це надає йому поважності. Але мало. Запустив був борідку, та скоро плюнув:

— Старить, — сказав, заглядаючи в люстерко.

І кок Ваня, добрий човняр, нікчемний кухар і непоганий парикмахер, зголив йому першу порость.

Серед наших шістьох матросів Вася — найбільший прихильник читання. Він прочитав книжок більше за всіх їх.

Щодня він, мабуть, годин з вісім витрачає на книжки. Читає все, що попадає в товариша, в когось з пасажирів чи в книгозбірні.

Найбільше любить читати про Арктику або щось з історії мореплавання.

Арктика особливо цікавить його. Його односельці були матросами на пароплаві лейтенанта Седова „Св. Фока“. А Вася особисто знайомий з Пустошним, що поховав Седова на каміннях Кап Брорроку (тепер лоцманує на Двіні).

Читання книжок про Арктику врешті придалося Васі. Він плаває в арктичних морях і знає, що ще багато рейсів зробить у води.

Особливо в пригоді стала йому книжка спогадів штурмана Альбанова.

Двадцять років тому в Карському морі стиснуло кригами шхуну „Св. Анна“. За капітана там був лейтенант Брусілов, а за штурмана Альбанов. Минув цілий рік, а шхуна від криг не звільнилась. Морські течії несли шхуну разом із кригами на північ. Прожили ще одну зиму серед криг. Улітку 1914 року „Св. Анна“ дрейфувала десь під 81° північної широти. Недалеко на заході мала бути земля Франца Йосифа. Тим часом харчів для екіпажу залишилося уже не надовго.

Штурман Альбанов і 12 матросів вирішили залишити шхуну. Вони пішли кригами в напрямі до Землі Франца Йосифа. Перехід той був дуже тяжкий. 70 день ішли вони кригами та островами. Йшли пішки, пльвали на каяках. Труднощі й небезпеки зустрічались на кожному кроці. Вони йшли в одному напрямі, а морські течії зносили криги в другому. Виходило топтання на місці. Недалеко полювання примушувало голодувати. Дехто пристав і йти далі не міг, дехто відставав і збивався з дороги. Знайшлися зрадники, що вкрали кращу зброю, більшість набоїв, залишки харчів і під час сну втекли, залишивши Альбанова та інших напризволяще. Коли пливли на каяках, на них нападали моржі і Альбанов веслом боронився од цих великих і страшних звірів. Кінецькінцем з тринадцятьох врятувалося лише двоє..

Після того, як на Челюскіні наші трюми було розвантажено і на берег звезено будівельні матеріали та харчі, закінчилась авральна робота для команди. У Васі стало більше часу і він вечорами після вахти запоем читав книжки про північ.

Минулої ночі пароплав, розвертаючись силою берегового вітру, одійшов у бік, скільки дозволяв ланцюг кітви, і він несподівано вперся носом у міліну. Збудили капітана. Стурбований „Кеп“ наказав, щоб вахтовий штурман шлюпкою об'їхав навколо „Русанова“ і лотом проміряв глибину.

Микола Іванович з Васею Дерягіним та матросом 1-го класу Стрелковим — матросами своєї вахти, сів у шлюпку.

Капітан виліз на дах штурманської рубки і з блок-нотом у руці стежив за шлюпкою. Микола Іванович тримав стерно, — біля нього лежав лот, — матроси гребли.

Шлюпка підійшла до носу. Микола Іванович залишив стерно і взяв у руки лот.

Щохвилини він випускав гирьку лота з рук і стежив за гудзами линви, що ковзала по його долоні. Він промірював глибину.

Шлюпка ходила навколо пароплава, відхилялася в різні сторони. Лот показував різні глибини. Микола Іванович викрикував, яку глибину показував лот. Капітан фіксував на листку блок-нота, що мав служити за мапу.

Мілина, що в неї ткнувся „Русанов“, була невелика. Штурман уважно її обстежив.

Але капітан хотів знати всі глибини навколо судна радіусом мало не на півмілі. Шлюпка пройшла повз борт і наблизилася до корми. Від корми вона взяла напрям до берега.

Вася сидів ближче до носу. Він уважно слідкував за Миколою

Івановичем, прислухався, як він викрикував капітанові глибини і старанно забирав веслом воду, коли штурман наказував пливти далі. Стиха переговорювався з Стрелковим про те, як несподівано на їхню вахту припала робота і чи кінчать вони її до восьмої години, коли буде зміна вахт. Жарти перемішувалися з дбайливим веслуванням. Ранок був тихий, трохи туманний. З берега доносилося неголосне гавкання собак. Морська поверхня, олів'яного кольору, була спокійна. Вася сонно поглядав на воду. Коли враз, зовсім несподівано шлюпка здригнулася, наче кілем ударилася об камінь. Удар був сильний. „Назад“ — хотів скомандувати штурман. Але не скомандував. Його увагу притягло Васине обличчя. Воно зблідло. В очах були страх і рішучість. Вася високо, обома руками підносив весло. Біля носу, де сидів Вася, з води виставилася люта морда моржа. Страшні бияки торкалися шлюпки, з вусатої морди лихим поглядом дивилися маленькі оченята. Водяний гігант, що важить одну тонну, штовхнув шлюпку. Вася з силою опустив весло на голову звіря. Стривожений морж ураз зник під водою. Микола Іванович, спостерігаючи цю картину, не зважаючи на власну тривогу, голосно розсміявся. Стрелков заходився тихим беззвучним сміхом.

Од Васі Дерягіна одходив переляк і він переможно оглядався.

— Що сталося? — кричав з пароплава капітан.

— Дерягін веслом моржів б'є! — відповів штурман.

Вася пояснив товаришам:

— У штурмана Альбанова читав, що він так од моржа боронився, коли той на його каяк напав.

— Ну й звірина! — зауважив Стрелков.

А звірина знов показалася за десять метрів од шлюпки.

Морж з цікавістю оглядав шлюпку.

— Ех, гвинтівка б... — з жалем сказав Вася.

— Микола Іванович наказав повертати до пароплава. За кілька хвилин вони були біля борту. Але морж наче переслідував їх. Він утретє показався зовсім близько і повільно поплив навколо „Русанова“.

Вася нахилився і з дна шлюпки підняв грудку вугілля. Ця грудка попала туди мабуть учора, коли перевозили останні тонни вугілля на берег. Підняв, замахнувся і кинув у моржа. У дитинстві Вася мабуть непогано ціляв камінцями. Грудка вдарила звіря просто в морду. Переляканий звір сховався. З палуби почувлися дзвінкі оплески. Це заплескала в долоні днювальна Таня. Вона спостерігала влучний удар.

Тим часом Микола Іванович швидко вийшов на палубу і побіг за своїм Манліхером.

Далі події розгорталися надзвичайно швидко. Шлюпка знову пішла робити проміри. Та, міряючи лотом глибини, штурман і матроси одночасно озиралася навкруги, чи не покажеться морж. Він таки показався.

Пролунав постріл. Звір забився, але за кілька секунд заспокоївся. Шлюпка поспішала до нього. Матроси забули про все,

налягаючи на весла. За шлюпкую поспішав карбас, що в цей час був біля пароплава. В карбасі був Сергій Журавльов, і він з улюлюканням махав руками, піддаючи жару своїм гребцям.

Та хоч як старалися, приволокти моржа до судна не вдалося. Він утонув.

Васі Дерягіну того моржа, здається, найбільше шкода було.

Ріг Челюскіна
26/VIII—1932 р.

Сьогодні ранком Вася Дерягін помітив у морі якусь тушу. То вбитий морж сплив на поверхню. Незабаром його витягли на палубу, але потім (він дуже смердів) одвезли на берег і викинули собакам. Собачня з цього дарунка була надзвичайно вдоволена.

28/VIII—1932 р.

ПЕРША АЛЮМІНІЙНА ЛАСТІВКА

Я лежав на койці і, міцно заплющивши очі, намагався заснути. На палубі щойно стих гамір навколо вбитого ведмедя, що його прибуковано від берега шлюпкою і катеринкою піднято на судно. Тишу порушували лише шипіння пари в ogrівних трибах та легенький плескіт хвиль у борт, що долітав крізь одчинений ілюмінатор. Не спалося. Перед тим я прийшов од радиста. Паша десяту добу викликав Північну Землю. Його виклики губилися в етері і ніхто не відповідав на них. Ця мовчанка обурювала радиста і турбувала начальника експедиції. Ступнево турбота охопила всіх русанівців.

Що сталося на острові Каменева з чотирма дослідниками, що їх ми залишили там на зимівлю декаду тому? Що означає ця вперта мовчанка? Може скоїлось яке лихо?

„Досить — думалося мені, — покалічитись радистові, і полярна станція протягом року буде відірвана від світу“.

Майже засинаючи, я думав про те, як небезпечно виряджати людей на таку зимівлю з одним радистом.

Та якийсь несподіваний гуркіт не дав мені заснути. За бортом гудів, безперечно, незнайомий мотор. То не міг бути напівпопсований „Боліндер“ нашого „Груманта“. Незнайомий мотор рокотів наче б він належав потужному літакові. Одразу ж мені спала думка про самольот. Скочивши з койки, сунув голову в ілюмінатор. В очі вдарило синє повітря чудесного прозорого дня, соняшні блиски на гофрованої хвилями морській поверхні. Вгорі над морем, між берегом і пароплавом, плавно спускався велетенський металевий птах.

Сюди на ріг Челюскіна вперше в історії авіації, вперше в історії рогу Челюскіна прилетів самольот. Протягом трьох попередніх років відомий пілот Чухновський намагався долетіти сюди від острова Діксона. Ні разу йому не вдалося. А ось якийсь невідомий покищо нам пілот, — що плавно посадив машину на воду і,

залишаючи за літаком білий пінявий слід, рушає до криголаму,— вирішив це завдання.

Літак наближався. Це був „Комсеверпуть II“—та сама машина яку кілька тижнів тому ми бачили в Нерпчій затоці біля криголаму „Ленин“, коли проходили протоку „Маточкин шар“. Значить літак прилетів з острова Діксона—своїєї постійної ось уже протягом, здається, трьох років, літньої резиденції. Це гідролітак, придбаний акційним товариством „Комсеверпуть“ для роботи на півночі. Це летючий човен „Дорньє Валь“ з двома моторами БМВ, кожен на 600 механічних коней. Його сила мало різниться від сили нашого „Русанова“, зате величезна ріжниця у розмірах і вантажності.

З човна вилазить, колосального розміру постать. То—командир самолёта пілот-спостерігач Алексеев, широко відомий морякам півночі. Він гукає нашого капітана:

— Борисе Івановичу!—і просить кінець *, щоб прив'язати своє судно до нашої корми та легеньку шлюпку для переїзду на па-роплав.

У цей час од берега поспішає задрипаний „Груммант“, випускаючи своїм „Боліндером“ хмару смердючого диму. Але „крейсер капітана Коробки“, як жартливо прозивають „Груммант“,—до самолёта не підпускають. Бояться, щоб він не пошкодив тендітного алюмінійового човна. Легенька шлюпка—фансбот—привозить п'ятьох авіаторів до нас. Із них троє—люди велетенських розмірів. Двоє на зріст невеликі, та видно, що хлопці міцні. Авіаторів запрошують до кают-компанії, де вже подано на стіл гаряче і холодне та розіллято по шклянках вино. Здивований завгосп примушений констатувати, що його уява про звичай авіаторів не відповідає дійсності—не кожен з них згоджується навіть помочити губи у вині. А раніш ніж взятися до їжі, погоджуються летіти на острови Каменева, щоб вяснити, що сталося з нашими тамтешніми колоністами, і довго та уважно розглядають мапу, розстелену на столі.

Ми знайомимось з нашими гостями. Крім Алексеева, старший борт-механік Побежімов, теж старий полярник. Він 1927 року був на о. Врангеля і тепер радий привітатися з тодішнім начальником Врангеля Ушаковим. Решта на півночі вперше: і пілот—відповідальний водій машини Козлов, і другий механік Телеутов, і радист Жуков.

Вони давно готувалися до польоту на ріг Челюскіна, але одинадцятибальний шторм і тумани затримали їх на Діксоні майже десять день.

Тільки сьогодні, скориставшись годиною, вилетіли. Летіли до затоки Мідендорфа 4 години 18 хв. Там сіли, подивилися навкруги і знов піднялися. За 3 год. 16 хв. були на Челюскіні. Дорогою переконалися, що дійсні обриси берегів часто не схожі на те, що накреслено на мапах. З'якали чотирьох ведмедів і бачили диких оленів. Шукали затоку Діка, де стоїть будинок, побудований сімнадцять років тому гідрографічною експедицією, але коли й бачили

* Мотузок

щось подібне до такої затоки, то жодної будівлі там не помітили. Треба віддати належне авіаторському апетитові—наших куховарів не образили. А після їжі з радістю oddали себе в розпорядження старого Морфея.

Наш екіпаж і співробітники експедиції вволю розглянули легку дюралеву машину і вволю посудачили про пілотів арктичного інституту, з яких один, навіздоганяючи „Сибірякова“, двічі зазнав аварій і далі Білого Моря не вивабрався, а другий, маючи своїм призначенням Землю Франца Йосифа, не долетів навіть до Білого Моря, бо згорів мотор.

Надвечір, виспавшись і взявши новий запас бензину, Алексєєв з товаришами, захопивши з собою геолога Урванцева, автора нової покищо найкращої мапи Північної Землі вилетіли на острови Каменева. Повернутися обіцяли другого дня. Протягом ночі й другого ранку радист викликав літак, викликав радіостанцію Північної землі, прислухався, чи не кличуть вони його, чи не розмовляють з ним, але в етері не було чути їхніх голосів.

Ми з тривогою чекали на поворот самольота.

Сподівалися його надвечір. Та сміливі пілоти подарували нам новий сюрприз, з'явившись на початку дванадцятої години дня. Зробивши два кола, вони залишили море, пролетіли над суходолом і знизилися за ближчим горбом. Там була лягуна.

Негайно „Грумант“ було послано туди. Ніхто не гадав, що то буде його останній рейс.

Лише за дві години повернувся наш катер, повернувся під веслами. Боліндер погсувався остаточно.

Полярна станція Челюскіна залишилася без моторного човна.

„Грумант“ привіз Урванцева, який повідомив, що літак у лягуні сів на міліну і команді доведеться виїжджати на допомогу літунам, щоб зняти машину з мілини.

Та нас в той момент найбільше цікавили новини з Північної Землі.

Не встиг Урванцев скинути доху і роззути чоботи, як його оточив натовп цікавих. Він роздавав листи, що привіз од зимівників на островах Каменева, і розповідав про причини мовчання радіостанції та про пригоди тамтешніх товаришів.

На початку своєї зимівлі мали чимало неприємностей. Насамперед, сильний 10-бальний шторм так плеснув, що не залишилося й сліду від вугілля, вивантаженого там з „Русанова“. Зміло також половину вугілля, що залишилося од попередньої зимівлі. Хвилі зрушили з місця і пересунули на кілька десятків метрів далі од берега непомірної ваги залізний бак з бензиною. Переплеснувши через прибережний піщаний насип, вода докотилася до будинку, і наші злякані товариші рятувалися по коліна у воді. Под ругий бік кам'яної скелі, що зветься островом Хатнім, прибій був такої сили, що бризки летіли на десятки метрів над островом і густим дощем поливали косу, де стоїть будинок. Майже гураганними поривами вітру зламало репер астрономічного пункту. Затріщала щогла вітряного рушія, але вдержалася. Крім вугілля позми-

вало ще деякі речі, які до того часу не встигли прибрати з берега. Наступних після шторму днів виявили, що в бочках з гасом був не гас, а машинна олія. Було багато мороки з продуктами, бо ба-лики швидко псувалися, а коров'яче масло довелося перетоплювати. Звичайно, не всі продукти були поганої якості. Більшість мала цілком задовільний вигляд.

Псувала настрій радіостанція. Динамо відмовлялося працювати. Після довгих зусиль неалагодили вітряк, щоб рушити динамо не мотором, а силою вітра, але напрям не відповідав потребі.

Підходив до острова криголам „Таймир“ з гідрографічною експедицією, але допомоги радистові таймирівці не могли подати.

Безконечно радо і здивовано зустріли зимівники „Комсеверпуть II“.

„Це було о другій годині ночі, коли ми вперше спокійно заснули“—писали вони нам. Листа того закінчували словами: „А чи вбереться відділя літак—не знаємо“.

Урванцев доповняв те речення своїми поясненнями. З повітря не так легко було знайти майже непримітну базу. А коли знайшли то примушені були сідати на чималу для самолёта хвилю.

Довго затримуватись не можна було. І хоч які потомлені були—мусили негайно повертатися. Радист самолёта і бортмеханіки допомогли Ювлеву налагодити динамо. Налагодили найголовніше, а решту залишили разом з інструкцією, як та що зробити. Зобов'язали не пізніше як 5 вересня зв'язатися з зовнішнім світом, і літак піднявся в повітря. Піднявся, щоб одразу ж знову сісти на воду. Один мотор не працював. Бортмеханік виявив, що в магнеті лопнула пружинка. Запасної не було. За допомогою одного мотора повернулися до станції. Тут допомогла винахідливість механіка. Він попросив старий, до речі—попсований годинник-будильник. З пружини того будильника злагодив потрібну пружину для магнето. Тепер впевнено працювали обидва мотори, і летючий човен востаннє розпрощався з островом Катнім.

Авіарейс „Н-2“ на острови Каменева не лише виявив стан справи на полярній станції, але й допоміг налагодити там динамо. Цей рейс дав змогу з повітря вияснити точність мапи, складеної Урванцовим. Тепер можна зробити в тій мапі ряд дрібних, але істотних поправок. Сам Урванцев із захопленням розповідав про свою подріж.

Незабаром до нього приєдналися п'ятеро авіаторів, що залишивши літак на міліні, берегом прийшли до нас і шлюпкою дісталися на пароплав. Вони вирішили просохнути і перечекати туман, що саме на той час, наче хмарою оповив берег та море. Сподівалися, що приплив зрушить літак на глибше місце: йому потрібна глибина лише два з половиною фути, а сидів він на однофутовій глибині.

Надвечір свіжий вітер заколихав поверхню моря, і капітан, одіславши на берег баркас з куховаром, кількома челюскінцями та спальними мішками для людей, що працювали на березі, наказав підняти шлюпки й відійти од місця стоянки на кілька сот метрів далі. Він побоювався шторму на мілкому місці під берегом.

Авіатори примушені були залишитися у нас в полоні. Опівночі в кают-компанії довго точилась розмова про потребу авіації для досліджень в Арктиці. Всі зійшлися на тому, що найкраще було мати на кожному пароплаві, який вирушає в ці місця, а також для кожної полярної станції невеликий літак-авієтку. Завдяки своїй дешевизні, малій потребі бензину, вона цілком повертала б витрати. Для крижаних розвідок і геологічних та топографічних досліджень з самолёта радіус польоту не перебільшуватиме 50-100 кілометрів.

Авіатори були вражені красою Північної Землі. Їх особливо вразили великі глетчери і глибокі фіорди в протоці Шокальського.

Пролітаючи повз р-г Неупокоева, вони бачили „Таймир“. З цього приводу пригадали свою зустріч цього літа з іншим гідрографічним судном „Фарватер“ у протоці Наточкин Шар.

Козлов, злісно глузуючи, розповідав про цю зустріч.

Недалеко Нерпачої затоки під час шторму „Н-2“ сів на мілину. Хоч як літуні билися, проте, знятися з мілини не могли. Раптом помітили пароплав. Він ішов через протоку на схід до Карського моря. Це було судно Гідрографічної управи „Фарватер“. Поява „Фарватера“ викликала радість у пілотів. Вони були певні, що до них зараз надійде допомога. Випустили червону ракету—гасло аварії. Але „Фарватер“ спокійно пройшов повз них, не подаючи жодного знаку, що він їх помітив, зайшов у Нерпачу затоку і вивув кітву.

Гадаючи, що на судні не помітили ракети гідроплана, вирішили кликати на допомогу. Дали п'ять пострілів із гвинтівки і випустили кілька ракет. Після того чекали ще більше як дві години і не дочекавшись ані шлюпки, ані відповіді гудком, сами взялися до роботи. Це була важка робота.

Працювали щось годин із вісім, але самолёта стягли. Од посиленої праці зовсім заклакали і, перебравшись на глибоке місце, залізли до кабіни й позасипали, як убиті.

— Минуло вже мабуть годин з вісімнадцять після того, як ми побачили „Фарватер“, — розповідав Козлов, — коли чую хтось тарабанить у дверцята кабіни й гукає:

— Ей, там! Є ще хто живий?

— А що таке?—питаю і дістаю відповідь:

— Ви вчора чогось стріляли, ракетами кликали, так ми з „Фарватера“. Чого вам треба?

Ну, тут цілком пристойно з нашого боку почастивати цих людей парою міцних слів і послати далі таких „рятівників“.

На півночі, де навіть звичайна нечемність неприємно ріже око чи вухо, таке майже злочинне ставлення викликає особливо гостре засудження. Відділя ж бо вороже ставлення літунів до гідрографічних пароплавців.

По півночі вітер розігнав туман, і наші гості поспішили заснути ще кілька годин, бо на ранок готувалися до польоту на Діксон.

Там, на Діксоні вони довго не затримуються. Стогодяний термін роботи їхніх моторів уже майже закінчується. Крім того, машина працює без капітального ремонту майже три роки. Над стогодиняю

норму, визначену для роботи моторів, вони хочуть зробити великий переліт з Діксона до Севастополя. Маршрут буде такий: Діксон, Обдорськ, відтіля вгору по Обі, Іртишу, ще якимись, річками і до Свердловську. З Свердловська доберуться до Ками, а там Камою і Волагою до Сталінграду. Із Сталінграду перелетять на Дін і вже цією річкою виберуться в Чорне море. Цей переліт забере щось із тридцять п'ять летніх годин. Звичайно, зважаючи на зупинки, всього подоріж триватиме можливо днів з десять. Тільки б знятися з мілини. Але з мілини, як виявилось потім, знятися було не так то легко.

Наступного дня до лягуни виїхали літуни, четверо матросів, два штурмани. Урванцев та Р. Л. Самойлович.

Перед тим жартували—що буде, коли білий ведмідь, вештаючись десь біля лягуни, зацікавиться летючим човном.

— Можливо, приплив зняв уже літака, і ведмідь залізе в кабіну, дасть газ, поверне стерно та гай-гай у повітря. Ви до лягуни, а він вам згорі лише лапкою помахає—та по-медвежому:

— Адью!

Жартували, поки їхали до лягуни. А на місці було не до жартів. Приплив нічого не допоміг. Гідроплан стояв на старому місці. Глибока вода була недалеко. Пілот скерував на глибоке місце і вже потім, сковзнувши по водяній поверхні, напоровся на мілину. На берег завезли три кітви, простягли металеві троси і, зачепивши їх за блоки, четверо людей повисли на таях, а решта взялася розгойдувати літак, вчепившись за крила. Пустили повним ходом обидва мотори. Люди ходили по коліна в холодній триградусній воді, провалювалися по пояс, а то й глибше. Натужилися і не бачили ніякого ефекту від своєї роботи. Лише за годину можна було помітити, що літак сповз зі свого місця щось на метр. Тоді випили спирту. Це було конче треба, зважаючи на голод і втому. Відмовився лише старий штурман. Але ще багато метрів залишалось. Знову посилена праця спільно з моторами. Знову довелося комунувати по пояс. Літак подавався дуже повільно. Нарешті, коли зовсім, здавалося, зникли сили, послали Урванцева на будівлю по робітників. Треба було їхньої допомоги. Можна було сподіватися, що додаткова сила тридцятьох людей подужає шеститонний вантаж. Урванцев уже був на березі, коли його завернули. Хто зна, з яких причин матроси вирішили спробувати востаннє витягти машину і з одчаєм потягли за талі. Може бажання довести свою завзятість, а може небажання з кимось іншим ділити сподівану нагороду. Мабуть, в одних стимулом було перше, в інших—друге. Але це був справді шалений натиск, коли всі мускульні сили людей переключилися на ноги—упор і руки—як металева катеринка. На цей раз, здається, навіть не „ухнули“, обличчя налилися кров'ю, завмерло дихання, але літак своїм носом торкнувся води. Люди вийшли переможцями, і тепер спирту випили всі, навіть і старий штурман. Тільки тепер, після шости годин напруженої роботи, без жодної сухої ниточки, можна було „змайнавши монатки“: кітви, талі, троси, сідати у шлюпку—пливти додому на пароплав.

„Н-2“ гуртом з одним мотором, повільно виповзаючи з лягуни. Старший штурман тепер був за лоцмана.

На морі додали ходу і підійшли під берег проти того місця, де будували полярну станцію. Там брали додатково паливе. Потім ще раз поїхали на пароплав, повечеряли і, після кількох годин сну, 1-го вересня о третій годині ранку алюмінійова ластівка гучно зарокотала, здіймаючись у повітря.

У кишенях пілотів були наші листи, що їх вони обіцяли за кілька днів кинути в поштові скриньки Свердловську.

Ми нетерпляче чекаємо радіоповідомлення з Діксона про прибуття туди „Н-2“.

1/XI 1932 р.

... Одержали повідомлення з Діксона, що літак „Н-2“ прибув туди сьогодні о 15 годині дня.

Очевидно, в дорозі була зупинка.

2/IX—1932 р.

5-го вересня 1932 р.

Протока Вількицького на к/п „В. Русанов“.

Сьогодні ранком ми розпрощалися з зимівниками на розі Челюскіна.

Учора було закінчено будівництво і піднято щоглу радіостанції. Останню процедуру виконали під керівництвом Сергія Журавльова. В цій роботі Банович цілком поклався на нього. Журавльов покричав чимало, але з роботою цілком упорався.

Учорашній вечір на Челюскіні було дуже людяно. Сюди прийшов криголам „Таймир“, що з гідрографічною експедицією досліджує Карське море. 19 років тому цей самий „Таймир“ відкрив південно-східний беріг Північної Землі. 18 років тому „Таймир“ пройшов через протоку Вількицького, йдучи з Владивостоку до Архангельську, і зимував у кригах недалеко від цього місця. Теперішній начальник експедиції на „Таймирі“ Лавров, тоді був за штурмана на цьому ж криголамі.

Експедиція на „Таймирі“ складається з ряду серйозних наукових робітників і провадить дуже велику наукову роботу з різних галузей геофізики Полярного моря.

На берег приїхали таймирівці, зїхали майже всі русанівці та остаточно сюди перебралися зимівники.

Це був прощальний вечір.

Ми залишали на березі Полярного моря на величезному просторі майже незнаного, абсолютно незаселеного Таймирського півострова, десятьох людей. З них один начальник, він же лікар. Троє наукових робітників: геолог, географ, мисливознавець. Двоє метеорологи-спостерегачі. Радист, моторист. Кухар. Собачник. Народ все молодий, здоровий. Більшість з великим ентузіазмом. Троє уже мають стаж полярних зимівель.

Роботи на них чекає чимало, а особливо наукову трійку. Дослідження й спостереження в абсолютно невідомій країні, хоч заберуть багато часу і сили, але зате і наслідки їх, безперечно, будуть багаті.

Особливо велике навантаження взяв на себе географ Володя Кошкін. Цей самий Кошкін, донбасівський комсомолец, що долетів до сніжних Ленінградських університетів і тепер аспірантом при Арктичному інституті, провадитиме гідрологічні роботи, і спостереження над атмосферною електрикою, і вимірювання температури ґрунту на різних глибинах, і збори ботанічних, зоологічних та геологічних колекцій, і, нарешті, картографічне знімання місцевості. Справа в тім, що, коли метеорологи працюватимуть весь час на самій станції, а геолог Аллер обстежуватиме район навколо станції в радіусі 50—60 кілометрів, то Кошкін намітив два маршрути на значну віддачу од рогу Челюскіна.

Весною наступного року він по кригах хоче перейти через протоку Вількицького і вийти на острів Більшовик, що є південний острів Північної Землі.

Дорогою з криги, користуючись з щілин та ополонків, що безперечно зустрічатимуться на його шляху, він провадитиме вимірювання глибини моря, а також низку гідрологічних і гідробіологічних спостережень. Можливо, йому вдасться заглибитися між гори Більшовика і вийти аж до протоки Шокальського, де біля рогу Бубнова побудовано невелику хатину.

Повернувшись звідтіля, він знову вирушить у мандрівку. Його другий маршрут—пройти вглиб Таймирського півострова, де ще не був ніхто, в ті місця, над якими лише пролітав дирижабль „Граф Цепелін“ 1931 року. Можливо, він вийде до Таймирського озера, що на півдні півострова і до якого щастило доходити деяким експедиціям, що йшли з півдня. Можливо він дослідить одну з маловідомих річок півострова, що впадає в море недалеко рогу Челюскіна.

Географа під час його маршрутів супроводитиме мисливознавець, завдання якого вяснити промислово-мисливські ресурси цього краю. Можливо, що в дорозі їм доведеться міняти намічений маршрут, можливо, що доведеться розійтися і піти різними маршрутами. У всякому разі, ці подорожі дуже важкі і либонь небезпечні.

Станцію на розі Челюскіна збудовано. Найважливіший спостерегальний пункт на трансарктичному шляху з Атлантичного океану до Тихого, повз береги Радянського Союзу, почав працювати.

ЩЕ РАЗ НА ТОМУ САМОМУ МІСЦІ

Ранком три дні тому, здається, ще ніхто з нас не думав, що сьогодні „Русанов“ стоятиме тут. А сьогодні... Сьогодні тріщить „Архімед“ і шлюпка повним ходом мчить через бухту-протоку від острова Хатнього до крайнього рогу острова Середнього. Жодної хвилі і лише велика брижа зеленої води,—тут колір води між берегами швидко міняється: ми бачили воду чорну, як пізньої осе-

ни в Чорному морі за сотню миль од берега, воду сірозелену, наче обличчя суходільника від шторму та холоду, і воду гаряче-червону, ніби сонце з-під обрію пронизало її промінням,— здійсмає високо шлюпку. Небо, повите в снігові хмари, безнадійно розгублене над нами. Сонця немає. Тепер воно рано ховається за обрієм, бо швидкими кроками до цих місць поспішає полярна ніч. Нас у шлюпці п'ятнадцятеро. Наш пароплав лише крапкою бовваніє в далечині. Але давайте розповідати доладу, як опинилися ми тут і чого поспішає наша шлюпка далеко геть од пароплава.

5-го вересня ми розпрощалися з нашими товаришами, що залишилися зимувати на розі Челюскіна.

„Русанов“ пройшов до острова Малий Таймир і повернув у Карське море. Наші гідрологи двічі поперок і один раз уздовж розрізали протоку Вількицького. А звідси передбачалось для них багато роботи. Накреслено було багато гідрологічних розрізів та замкнених контурів у Карському морі, але шторм, що в нього потрапили ми 8-го вересня, примусив припинити всі роботи. Штормувало нас два дні. Однієї ночі несподіваним ударом величезної хвилі у борт розбудило всіх, хто спав, побило посуду у буфеті і вчинило розгардіяш у всіх каютах.

Та той жевеличкий шторм на 9 балів лише півбиди. Гірше було те, що радіостанція на островах Каменева вперто мовчала, хоч скільки її кликав наш радист Паша. Останній термін, встановлений радистом тієї станції, коли він мав обізватися, було 5-е вересня. Знову неприємні, тривожні думки повзли в голову. Тривога була навіть більша, ніж раніше, зважаючи на ті відомості, що їх свого часу привіз нам гідроплан. Адже, кожен шторм викликав побоювання, що там, на о. Хатньому, знесе геть не лише ті бочки, що там залишилися, але й будинок, і щогли, і сам острів разом з колоністами. Наші страхи, безперечно, були перебільшені. Проте, загалом ми мали підстави турбуватися.

Коли припинено гідрологічні роботи, начальник експедиції дав капітанові наказа йти на острова Каменева. Це був дуже зручний момент для цього. Від того місця, де перебував „Русанов“, до північно-земельської колонії—вимірювання за мапою показувало максимум сто п'ятьдесят морських миль.

Проте, цей шлях пройти було не легко. Шторм вимотував жили науковому складові експедиції, а туман псував настрої штурманам і нервував капітана.

Цілу добу ми кружляли морем десь недалеко потрібних нам островів, але капітан не ризикував підійти ближче до землі, що іноді якимсь горбом проглядала крізь туман.

Починалася друга така сама доба,— по судну прокотилася чутка, що начальник експедиції вирішив пробути тут хоча б тиждень, а до о. Хатнього підійти.

Туман згус, і пароплав почав віддалятися од берега. Йшли ми повільно. За годину проходили півмилі, за вахту 2—2,5 милі.

Але як швидко міняється погода. Чи не наймінливіші речі в світі— погода, море, вітер!

З норда налітав порив за поривом, море захвилювалося ще більше, а туман почав танути й рідшати. Знову показалася земля. Тепер повним десятимильним ходом „Русаном“ поспішав уздовж берега. Палубу вкрили люди і кожен з тривогою стежив за найменшою зміною туманної хмари. Чи встигнемо проскочити потрібну нам протоку? Встигли!

Для зимівників Північної Землі це був третій сюрприз. Перший „Таймир“, другий — самоліт, третій — друге прибуття „Русанова“.

Але зміни, зміни, які ми застали. Я йшов островом і не пізнавав тих місць, які бачив кілька тижнів тому. Насамперед, піщаний насип перед косою збільшився у височину майже на зріст людини. Дрова й бочки глибоко закопалися у нарінок, наче вросли туди. Півторастапудові танки з бензиною були не на старому місці, а напівзаховані у воді малесенької лагуни. Чотири чоловіка такої ваги не подужають, а коли б і подужали, то що за безглузде бажання таскати бензину в воду. Але це ніщо проти того, що ми побачили, пройшовши трохи далі. Ось тут був ріг острова. І тепер він залишається рогом, але як він змінився! Двадцять метрів наче хтось одірвав динамітом, згинув геть репер астрономічного пункту, над самим обривом стоїть щогла вітряного рухача. Дні існування її можна підрахувати — це до першого шторму. Ідемо далі і спостерігаємо, що ставлять під сумнів — чи взагалі довго втримається цей острів скеля проти постійних штормів. Шукаємо, де стовп, що його поставив Урванцев, щоб виміряти вікове підняття ґрунту.

— Років через 15-20, — розповідав він нам, — по цьому стовпчику можна буде сказати, чи підіймається, чи опускається і на скільки ґрунт Північної Землі.

Та що тепер можна сказати, коли той стовп загинув разом із ґрунтом, що в нього був укопаний.

Нам розповідають, що шторм налетів з найнебезпечнішої для цього місця сторони — зюдової. Сила шторму була не менш як 10 балів. Він прибивав хвилі до самого будинку, перекидав каміння через увесь острів.

Шторм змив у зимівників не лише вугілля, а й усе, що лежало на деякій віддалі од будинку.

Наступних після шторму днів хвилі повернули все назад, викинувши і бочки, і дошки, і танки з бензиною на берег. Викинули навіть бінокля з датою на ньому — 1914. Виявилось, це був старий бінокль Ушакова. Він загубив його минулого року на кригах недалеко дому. Море повернуло все, за винятком вугілля. Вугілля ж, що змішалось з камінням та піском, порозкидало вздовж усього узбережжя.

— Авральні дні були, — скаржиться зимівник Микола Іванович. Запевняють, що духом не падали, але фізично дуже наморилися.

— Ви б уже не приїздили, — жартує Демме, — самі вправились би. Та поки вони вправились би, ми енергійно беремося допомогти нашим колоністам.

Але насамперед нас цікавить, чому вони не обзивалися через свою радіостанцію. Виявляється, що мотор уперто і досі не хоче працювати. Вітряк налагодили лише за кілька годин до нашого приходу. Перед тим він працював з перебоями і тому, що часто йшли дощі, не давав потрібної напруги. До речі, новий пропелер для вітряка зовсім не годиться — там не то різь, не то щось подібне до різі, зроблено навпаки. Поставили старого пропелера.

Ми вирішили передусім переставити щоглу вітряка. Цим буде гарантована його відносна в цих умовах довговічність. Цілу ніч працювали робітники. Викопали щоглу, перенесли в інше місце і там закріпили. Одночасно радисти, а їх набралось у нас чотири чоловіка — Паша, Вася Ходов, Іовлев та ехолотник, теж досвідчений у радіосправах. Вони наснажили од Русанівської динамомашини акумулятори для радіостанції. Наснажили і, як запевняє Паша, — на три тижні для Іовлева цих акумуляторів вистачить. Удень остаточно налагодили вітряка, і тут також остаточно наші механіки переконалися, що мотор, привезений нами ж з Архангельську, працювати не буде. Чия вина, що в Архангельську його своєчасно не перевірили — сказати тепер важко. Насамперед, звичайно, ця вина падає на керівництво експедиції. Тепер у північно-земельців єдина змога користуватися енергією — це вітряк.

Удень же перевезли на острів вугілля і на цей раз кошмами перенесли його в найнебезпечніше місце під тильну стіну будинку.

Треба сказати, що у нас самих на пароплаві з вугіллям було негаразд. За словами старшого механіка, вугілля лишилося найбільше на 12 діб. До того ж у трюмі № 2 вугілля шохвилини могло зайнятися. Дим відтіля покищо не йшов, але термометр на глибині двох футів показував 45°. Більше той термометр показувати не міг, бо найвище ділення його було 45. Рук у тім вугіллі тримати не можна було — пеклися.

Матроси розповідають, що вугілля було у барці, яка затонула в Двині. Відтіля з річки витягли вугілля, а потім і барку. Мокрим вугіллям завантажили русанівський трюм. Ну, а в таких випадках пожежі трапляються майже неодмінно. В морі це річ дуже небезпечна.

Трюм відкрили. На поверхні вугілля охолоджувалося. Охололе збирали і переносили до трюму № 3. Отак помаленьку працювали протягом півтори доби.

Одночасно в машині, що ледве трималася, робили дрібний ремонт та в десятій раз чистили динамомашину; для цього довелося потопити в темряві пароплав. У каютах горіли газові лампи та стеаринові свічки.

Надвечір 11-го вересня говорили про те, що на видному місці треба було б поставити кам'яний гурій або якийсь знак, помітний для пароплавів. Такий знак значно полегшив би капітанам підхід до цих островів.

Начальник експедиції і капітан запропонували зібрати добровольців і скласти кам'яний гурій біля будинку. Сергій Прокопович Журавльов, він же „Серьога — наш кращий мисливець“, повставав проти того, щоб ставити знак там, де стирчать дві щогли і буди-

нок. Він зауважив, що краще було б виїхати в море, добратися до крайнього рогу о. Середнього і поставити гурій там, його було б видно значно далі і там він справді допоміг би мореплавцям визначити, що це за острови і розшукати станцію на о. Хатньому.

Усі погоджувалися, що там поставити було б найкраще, але ... туди ж треба їхати. Капітан не наважувався ані сам їхати, ані відпустити кого. Журавльову з його однодумцями довелося витримати справжній бій. Тільки коли 21 чоловік визвалися добровольцями їхати на ніч працювати, а з них — 15 робітників, що перед тим працювали цілу добу, капітан мусів поступитися. З нами поїхав старший штурман Микола Іванович Храмов.

Щоб не перевантажувати шлюпку, взяли лише 15 чоловіка.

Тож, у ніч з 11 на 12 вересня опинилися ми в шлюпці на широкому водному просторі між островами Каменева. Щогла, яку ми везли для знаку, стирчала в носу, наче бугшприт стародавньої укшуйської ладьї, а над мінливою зеленою безоднею Полярного моря, перемагаючи тріскотіння мотора, лунала пісня:

„Ти моряк красивый сам собою,
Тебе от роду ровно двадцать лет“.

І нікому не спадали думки, що колись непокоїли пана з Сан-Франціско про непомірну глибину під нами, про „шлюпку-скорлупку“ і страшні масштаби околишньої дійсності.

Ми дісталися потрібного нам берега. Разом з прибоєм вискочили на вузьку піщану смугу узбережжя під велетенські обриви закрижанілих снігових стін, не без труднощів, але знайшли місце, щоб вибратись на високий глинястий берег, обламуючи ногами червоні м'ясисті шматки гіпсу.

На березі ми подорожували в густих вечірних сутінках, вибираючи місце для знаку та розшукуючи виходи великого каміння, потрібного нам для гурія. Темрява перешкоджала роботі, а втома давалася взнаки, коли довелося здалека носити каміння. У тому місці, де поставили щоглу, для нашого гурія каміння не вистачило. Довелося розійтися в різні сторони і там розшукувати потрібний будівельний матеріал.

Взявши сокиру, пилку і відро, не догадалися захопити з собою таких потрібних тут речей, як лом та лопата. Не дуже приємно було голіруч виривати з ґрунту уламки скель та збирати пісок і гальку у відро.

Ми заклали фундамент з важкого каміння, діаметром значно більшим за діаметр Амундсенівського гурія на розі Челюскіна. Поставили собі за мету обмурувати щоглу, принаймні до половини. А розмір її був, — міряв старший штурман, — три рости Миколи Івановича з піднятою рукою. Нагорі прибили шість дощок, по три штуки перпендикулярно. Лише раз закурювали. Поспішали, щоб ранком встигти на пароплав, адже там на ранок готувалися підняти кітву.

У нашій роботі було багато ентузіазму. Кілька чоловіка з наших будівельників працювали надударно і цим самим без жодних слів

захоплювали решту. Микола Іванович стояв за головного муляра, а Журавльов скрізь показував приклад, розшукуючи і розбиваючи каміння.

Почало світати і це допомогло нам знайти порівняно близько нове „родовище“ дефіцитних кам'яних уламків.

Що вище, то зменшувався діаметр нашого знака, то швидше виростав гурій.

Скоро довелось поставити допоміжну силу, щоб подавати нагору каміння, а там за півгодини і зовсім було закінчено нашу будову.

Тільки б ясна погода як вийдем у море, щоб визначити види-мість цієї щогли, що стирчить з купи каміння.

Поверталися назад зовсім потомлені. Дехто ліг на дно човна. Між іншим, з великою вправністю відійшли од берега, перемагаючи удар прибіної хвилі.

Швидко відкрили коробки м'ясних консервів і грілися їжою, бо холод і голод давалися взнаки.

На пароплав прибули рівно о 3 годині ночі.

О. Хатній 12-IX—1932 г.

Р. С. Об 11-ій ранку, востаннє розпрощалися. Давши кілька гудків, „Русанов“ вийшов у море.

Тримали курс на ріг Бажання.

РЕКОРД РАДИСТА ПАШІ

У рейсі ми пробули два місяці, одвідавши Нову Землю, острови: Діксон, Свердруп, Хатній, Середній, Жовтневої революції і ріг Челюскіна. В одних місцях ми були перші люди, що ступали на землю, в інших люди хоч і бували перед нами, але винятково рідко. Форштевнем нашого пароплава ми порізали в усіх напрямках споконвіку непривітне для мореплавців Карське море.

За радиста у нас плавав Паша. Дехто звав його Павловичем,— по-батькові,— і ніхто не згадував за прізвище. У товариському ж колі кают-компанії і кубрику він був просто Паша-товаришок. У цьому полярному рейсі Паша побив рекорд.

А який саме—про це мова далі.

Раніш скажемо трохи про Пашу, що кілька років тому, по закінченні другого ступеня трудової школи, не довго думавши над тим, чим йому бути: музикою чи радистом—вибрав останнє.

Під 100^о східньої довжини, коли наш годинник показував на три години вперед проти своїх колег у Москві, по півночі ми довго просиджували в радіо-рубці. Але ці посидінки ми почали практикувати не відразу по виході в рейс. Це почалося уже тоді, коли сонце облишило свої практичні фокуси і почало ховатися за обрій на годину, дві, три, коли до нас повернулася нормальна доба з нормальною ніччю.

Робота Паші була важка. На початку рейсу, поки не прийшли на Північну Землю, йому ще допомагали радисти, яких одвозили

на зимівлю. А потім, особливо після приходу на ріг Челюскіна, йому довелося працювати самому.

Працювати треба було багато.

Він намагався чергувати мало не цілу добу. Слухав усі станції полярного району, що своїми радіохвилями спроможні були дістати до „Русанова“. Ловив пискливі звуки криголаму „Леніна“, пароплава „Ваглярд“ та інших пароплавів, які залишалися на південь і захід од нас. Особливо бато уваги приділив Паша „Сибірякову“. бо той завжди був попереду нас, ідучи спочатку на північ, а потім на схід. „Сибіряков“, маючи на своєму борту чимало кореспондентів, закидав берегові радіостанції зливою телеграм, а Паша часто примушений був правити за передатний пункт для тих телеграм.

З усіх тих радіограм він вибирав найпотрібніші для нас, що сповіщали про ближчі судна, про стан погоди, розпорядження експедиції з далеких Архангельського, Ленінграду, Москви.

Якось пізньої ночі, коли після довгої гойданини море лише трохи похитувало пароплав, коли всі на пароплаві, за винятком вахт, спали міцним сном, я зайшов до радіорубки. Паша звірив годинника і слухав фокстроти, передавані з Данцігу. Часами, покрутивши ебонітовий важелець, він прислухався до Ленінграду або Москви. У цей час звідтіля переказували останні новини—це призначалося для мене.

Паша віддавав перевагу концертам.

Слухаючи музику, він мрійливо примружував очі і лише час-від-часу позирав у двері своєї каюти, де на стіні висіла гітара. Тоді він думав про музику. Він став не музикою, а радистом. З музичних інструментів у нього були лише гітара та радіо-приймач. Йому припало бринькати на гітарі, або викидати у безвість пискливі звуки, що означають літери й слова. Він слухав музик, що грають за тисячі кілометрів відділя у великих, заллятих світлом залах перед сотнями чи тисячами святково-одягнених людей. Паша слухав чудесні звуки віолончелі, що долітають з Берліну, і просовує голову в ілюмінатор. У темній прірві шумить морська вода біля борта і ледве помітний вітерець дме спорожнілим спардеком. Віолончеля доповнює шуми моря, відгонить сон, і Паша, вийнявши голову з ілюмінатора, починає оповідати про музику моря, про музику радіогасел, що непокоять його писком радіоприймача.

Сьогодні він пригадав одну штурмову ніч минулої осені. Над Баренцовим морем звисали тоді довгі, темні ночі. Вітри хмарами затуляли нічне небо. У хмарах ховалися зорі. Крізь хмари не могло пробитися полярне сяйво. Здавалося, чорний велетенський мішок проковтнув море й небо.

Північний вітер грізно гудів десь під клотиками щогли. Зриваючи гребені хвиль, він морозив бризки і закидав кораблі крижаним дробом. Тієї ночі Паша слухав у радіорубці. Його пароплав стояв у Мурманську на рейді.

Але тієї ночі багато пароплавів захопив шторм у Баренцовому морі. Далеко на півночі, у відкритому морі були тральщики. Вони тралили рибу, виконуючи промфінплан, даний республікою.

Барометр заздалегідь сповістив про шторм. Заздалегідь про шторм дали знати й берегові радіостанції, переказуючи попередження від бюро погоди. Капітани чекали на шторм.

Хто був ближче до берега, поспішав заховатися у якійсь бухті чи заточині. Хто був далеко в морі, відходив ще далі, побоюючися, щоб вітер не поніс судна до берега і не вдарив об прибережні скелі.

А вітер з кожною хвилиною гудів чимраз сильніше. Щогодини зростала сила шторму. У корабельних журналах вахтові штурмани фіксували те посилення дедалі більшими балами. Десятибальний шторм перейшов в 11-бальний. Та по півночі знявся справжнісінький гураган. Це значить, що маси повітря зі швидкістю понад сорок метрів на секунду з катастрофічною силою почали над морем, здіймаючи велетенські хвилі та хмари бризок.

На мурманському рейді пароплави, стоячи на кітвах один біля одного, захитувані хвилями обломлювали один одному борти. Саме в такий момент Паша почув, як з радіоприймача прозвучало SOS, SOS, SOS. Судно вказало свої позивні. Це був тральщик, приписаний до мурманського порту. SOS посилав знайомий Паші радист. Паша завмер над приймачем. Він слухав, як його приятель розповідав, що там, далеко в морі на півночі, темна ніч, а гураган хвилями заливає тральщик. Щогли й такелаж пообмерзали кригою. Судно лягло в крен. Радист переказував, що вийти з радіорубки він не може. Він знає, що ніхто не подасть їм допомоги.

Приймач переказав останні слова. Радист з травлера слав останнє „прощайте всім, всім, всім“. За півгодини по тому Паша зрозумів, що тральвер загинув.

Тієї ночі загинули чотири радянські травлери. З них три з усіма людьми. Четвертий викинуло на берег. Судно розбилосся, але люди врятувалися. З екіпажу перших трьох море викинуло на берег лише один труп. То був капітан одного травлера. Він обперезався рятівничим корковим поясом. Та проте од смерті це його не врятувало.

Ще за день гураган стих, і наступного погожого ранку Паша думав уже, як хороше бути музикантом. За кілька день по тому його пароплав пішов у рейс за кордон. Моряки відвідали Гамбург і Лондон, а на зворотному шляху заходили до норвезьких портів Бергену та Тромсо. У Тромсо, на товариській вечірці, влаштованій норвезькими робітниками на честь радянських моряків, Паша, пригадавши, що він хотів бути музикантом, грав на гітарі і завзято витанцьовував з норвезькими дівчатами. А кілька тижнів по тому він був уже на пароплаві, ще серед криг біломорського гирла полював на тюленів.

Під час нашого рейсу, коли всі були захоплені рекордсменством: більше пройти по невідомій землі, більше побачити островів, більше постріляти звіря чи птиці, більше за інших розповісти зі своїх спостережень,—Паші дістався один рекорд.

Паша ніколи не залишав свого поста. Жодного разу він ані проспав, ані спізнився. Він взагалі ніколи не залишав своєї рубки,

за винятком тих випадків, коли ходив до кают-компанії їсти, або носив радіограми начальникові експедиції чи капітанові.

Єдине, що він дозволяв собі, це коли-не-коли вийти з каюти на палубу до великої клітки, де сиділо ведмежа з Північної Землі. „Попустувати з Мишкою“—як він казав. Ведмежа було чудесне, хоч удача його швидко почала псуватися після того, як здохла його сестра Машка, а самого Мишку запраторили до клітки.

— Ач ти, дідько!—дражнив Паша Мишку, з посміхом прислухаючись до рикання ведмежати.

Після виходу „Русанова“ з Архангельську Паша півтора місяця не сходив на берег. Біля рогу Челюскіна ми стояли десять день. Здавалося злочинством не зійти на берег. Але Паша думав інакше.

— Тут, у цій пустельній і майже невідомій місцевості, пароплав ані на хвилину не може залишатися без радиста. Я тут більше потрібний, ніж капітан. Капітана може заступити кожен з трьох штурманів. А мене з нашого екіпажу—ніхто.

Паша сидів у себе в каюті, що її половина була радіорубка. Там він працював, грав на гітарі, передруковував на машинці матеріял для стінгазети, вчив англійську мову, приймав одвідувачів.

За весь рейс лише раз він одважився з'їхати на берег, та й то на дуже короткий час.

Це було, коли вдруге „Русанов“ кинув кітву біля острова Хатнього. Радіостанція, поставлена на цьому острові, працювати одмовлялася. Паша з'їхав на берег, як досвідчений консультант, і своїми порадами та своїми руками багато допоміг. Він же зарядив перші акумулятори для цієї радіостанції.

Коли ми прийдемо до Архангельську, Паша залишить „Русанова“. Він народження 1911 року. Цієї осені він іде служити до Червоної армії.

Можна порадіти, що до червоноармійських лав попаде такий хороший хлопець.

У кожного з нас залишаться найкращі спогади про Пашу.

На межі моря Баренця і Карського моря, проти рогу Бажання.

СТАРИЙ КАПІТАН

Я гордий знайомством із цим капітаном. Він більше, ніж двічі вовк морський, без жодної вовчої риси на обличчі і в руках. Його ноги ще міцні і ревматизмові ще не скоро остаточно подолати їх. П'ятьдесять п'ять років вони носять його по палубах, ютах, спардеках, шоглах, капітанських містках.

— 1878 року я став за помічника кокові на шхуні... кухарчуком.

Ніхто краще від нього не знає Білого моря і немає популярнішого капітана на Білому морі.

Його знають усі помори—він же сам помор. Його знають усі старі норвезькі шкіпери з Варде і Іромсе, він був друг славетного дідугана Отто Свердрупа.

Це гідрограф нашої експедиції, капітан далекої плавби Ануфрієв Іван Петрович — поморський капітан і поморський історик. Він грамоти вчився ще по „аз, буки, веди, глагол“, а до школи вчитися на штурмана попав лише 26 років. У нього капітанського стажу більше як тридцять років. Він був один з перших росіян, що одвідали землю Франца Йосифа, він один з тих рідких могиканів вітрильного флоту, що не тільки пережили вітрильницькі часи, але сприйнявши пароплави, стали кращими пароплавниками.

Його біографія — це історія морського флоту на Білому морі, морських звіробійних промислів там же і російської плавби в крижаних полярних водах.

Нашому капітанові Борису Івановичу років, мабуть, з сорок, але куди йому з його здоров'ям і сміливістю до цього темпераментного діда! Лукавий вогонь світить у старечих очах. Під час імперіялістичної та громадянської воєн Іван Петрович капітанів, здається, майже на всіх криголамах Архангельського порту. Не було команди, що не дорожила б ним. Одна біда в Івана Петровича — він завжди в контрах з береговими конторами. Хоч кращий льодовий капітан, а доходило до того, що з капітанів здіймали.

Було це в перших числах січня 1920 року. До Архангельську наближались червоні частини. Генерал Міллер напружував останні зусилля, обороняючись од того наступу.

Генеральському війську потрібне було м'ясо. М'яса було обмаль. У Північному краї більше рибою промишляють, ніж м'ясом. Звернувся генерал Міллер до кооператорів, хоч знав, що там червоні мають великий вплив.

Кооператори взялися дістати оленячого м'яса. Криголам „Соловей Будимирович“ на 2600 індикаторних сил було зняряджено в рейс у Чеську губу до гирла річки Індиги. Там мали взяти оленячого м'яса і приставити його до Мурманську, а разом перевезти до того самого Мурманську і групу пасажирів, серед них кількох офіцерів.

На начальника цієї експедиції кооператори запропонували Ануфрієва. Міллер затвердив, бо не знав, що, одержавши його розпорядження, Ануфрієв одночасно дістав директиви затримати „Соловей Будимировича“ в Індії доти, доки Архангельськ здобудуть червоні, і тоді вже повертатися до Архангельську з оленячим м'ясом та пасажирами-офіцерами.

24 січня з допомогою криголама „Минин“ на 8000 механічних коней „Соловей Будимирович“ пробився через криги Білого моря і виийшов у море Баренця. Взяли курс на Чеську губу.

Другого дня в морі їх догнав наказ радіом. Ануфрієва з начальників експедиції здіймалося, капітанові пропонувалося на Ануфрієва не зважати і мерщій повертатися з оленячим м'ясом. Здавалося, задуманий плян остаточно загинув, а з поворотом загрожувала ще небезпека попасти під військовий суд білогвардійців.

Переляканий капітан не хотів слухати жодної поради, що йому давав його экс-начальник, а тепер пасажир. Спочатку це було лише на краще. Недосвідчений щодо плавби у кригах, він, не дійшовши

до Індиги, так заліз поміж них, що не зміг підійти до берега. Коли ж хотів повернути геть — криги теж не пустили. Був один момент, коли вискочили на чисту воду. Глибина була 12 сажнів. До Індиги залишалося 14 миль. Збентежений капітан не знав, що робити, боючись мілини Іван Петрович запропонував капітанові передати йому керування криголамом. Капітан відмовився, одійшов милою назад і знов попав у крижані затиски. Радіом Архангельськ наказував капітанові негайно повертатися... та ба! За два дні переконавшись, що з криги він не вирветься, капітан наказав зупинити машину, економити вугілля.

1 лютого „Соловей Будимирович“ опинився недалеко берега о. Сенегейського. Криголам дрейфував щось на 1,5 — 2 милі від берегового припаю, тобто крижаного поля, що міцно трималося берега. На краю припаю побачили двох людей з оленями. З пароплава послали штурмана та матроса довідатися, що то за люди. Посланці скоро повернулися і сказали, що то ненці з оленями чекають, коли пароплав підійде до берега. Боючись рухомої криги, вони не наважувалися наблизитися до пароплава.

Іван Петрович, зважаючи на те, що крайка припаю стояла на глибині 8 — 10 саж. запропонував капітанові врзатися у припай, щоб там затриматися на 2-3 дні, взяти оленів і уникнути небезпеки бути розчавленими кригами.

Але капітан твердо додержував інструкції з Архангельську: Ануфрієва не слухати. Він залишився серед дрейфуючих криг. Часами намагався пробитися через кригу, та пуття з того було мало, бо коли й були шанси вискочити з криг, на що Ануфрієв вказував капітанові, то той робив навпаки.

11 лютого залишилося тільки 80 тонн вугілля. 15 побачили о. Вайгач, а 16 опинилися в Карському морі.

Чотири місяці носили криги пароплав по Карському морю. Приємного було мало. Серед пасажирів були жінки й діти. Одна жінка була з немовлям. Харчів, зокрема хліба, було не так багато. Зрештою довелося харчуватися тільки сиром та консервованим молоком.

Наприкінці травня сонце почало пригрівати. Потепліли повітря й вода, почали танути криги. Тепло псувало продукти — сир загнив, молоко закисало.

В Архангельську уже давно були червоні. Але в Архангельську за винятком льодоріза „Канада“ криголамів не залишилося. Все, що могли, погнали білі за кордон, а чого не могли — потопили.

В Архангельську готувалися до експедиції на допомогу „Соловей Будимировичу“. Готували таку саму експедицію і за кордоном. У Норвегії капітан Отто Свердруп, діставши повідомлення, що його друг капітан Ануфрієв дрейфує в кригах Карського моря, взяв на себе ініціативу підготувати рятувничу експедицію.

Англійці погодилися за 20.000 фунтів стерлінгів послати на допомогу потужний криголам „Святогор“, загарбаний ними ж з Архангельського порту.

19 червня, коли на „Соловей Будимировичу“ лишилося тільки 7 тонн вугілля, коли найближчими днями мала остаточно замовкнути

його радіостанція, коли, не зважаючи на те, що криги почали обтаювати, криголам через брак палива не міг і ворухнутися, — прийшла допомога.

Майже разом підійшли „Святогор“ і „Канада“. Спочатку перший мало не на два тижні випередив „Канаду“, але потім „Канада“ наздогнала його. Лише на 2 години запізнилася „Канада“ та з цих двох годин скористалися білі офіцери-пасажири „Солов'я“ і дехто з його екіпажу, щоб втекти на „Святогор“, під англійським прапором.

Після 5 місяців та 11 день важкого рейсу „Соловей“ попав назад до Архангельську.

Тепер „Соловей“ називається „Малигиним“. Зараз він повертається з острова Рудольфа на землі Франца Йосифа, де побудував крайню північну радіостанцію. „Святогор“ — тепер „Красін“ — після походу минулої зими в Арктику, коли він врятував криголам „Ленін“, що опинився без вугілля у кригах, зараз стоїть у доках Ленінградського порту, відпочиваючи до наступної зими. „Канада“ — тепер „Літке“ — з того часу обійшла всю Європу і Азію, тричі доходила рогу Деж'єва і зараз в Полярному морі біля берега Чукотки допомагає пароплавам Ленської, Колимської та Врангелівської експедицій.

Іван Петрович розповідає багато пригод із свого життя, і з мореплавства в північних морях. Він за своє життя зібрав багатющу матеріал з мореплавної практики та з історії Нової Землі, Шпіцбергена, Північного краю і його старожилів — поморів.

На промислових суднах він сив гренландського тюленя, морських зайців, нерпу, білого ведмеда, білуху, моржа, стріляв на Новій Землі оленів, а якось біля берегів Норвегії захопив на буксир кита. З тим китом було чимало пригод. Та всіх пригод, не перекажеш. Якось Іван Петрович за сто миль од берега і 250 миль од крайки криг зустрів білого ведмеда, що пліз назустріч його судну. Цей випадок він опублікував у записках з гідрографії. Але загадка досі не розгадана, звідки там міг узятися ведмідь. Невже проплив стільки. Це другий такий випадок в історії мореплавства в цьому районі Арктики.

З інтересом слухаєш оповідання Івана Петровича про те, як його матроси піймали двох молодих моржів і приручили. З ними можна було гратися, як з собаками. Тільки на пароплаві нічого не їли. Їм давали хліб, картоплю, м'ясо, але моржі в рот не брали. Цим вони зовсім не схожі на білих ведмежат. Наше ведмежа, що везли його з Північної Землі, привчилося навіть до цукру і попсованих помаранчів.

Моржі жили коштом трину під шкірою. Привезли їх в Архангельське худющими. Звідти відіслали до Ленінграду в зоологічний сад.

Таких речей Іван Петрович, коли ви його спитаєте, розповість вам тисячі.

Іван Петрович ніколи не нервує, не має страху перед невідомими берегами та невідомою водою. Він з тих рідких старих капітанів,

що — ані містики, ані фаталісти. Він знає сотні випадків, коли люди гинули і рятувалися од загибелі. Але один випадок з його оповідань особливо дивує. Минулого року біля Мурманського берега один пароплав попав у сильний шторм. Хвилі плескали через борт, заливали палубу, бризкали на саму трубу. З баку хвилею зміло боцманова. Підхопило і понесло в море. Моряк змружив очі, знав, що ніхто його не врятує. Ударом другої хвилі його викинуло назад на палубу.

Ми прийшли в Руську гавань. Це далеко на півночі Нової Землі. Тут стояли два дні. Якось по обіді, на палубі Іван Петрович розповідав про старі поморські подорожі, що їх свідком сам був, що чув од батьків, або старших товаришів, чи розкопав по архангельських архівах. Цей капітан не гребував покопатися у старих паперах вивчаючи морську історію свого краю.

Він показав нам на острів, що загороджує гавань од вітру з моря та звється на мапі островом Барентса і сказав:

— Стара поморська назва цього острова — Багатий.

Раніш Барентса обпливали помори Нову Землю, вони ж врятували моряків Барентса після вимушеної зимівлі. Тут у Руській гавані колись було становище*. Тому свідок, насамперед, дерев'яни й хрест, по той бік, з датою на ньому 1848. Чужоземці відкрили цю гавань лише шестидесятих років минулого століття.

Сліди людей не вичерпуються самим хрестом. Є стара, невідомо чия могила, відзнаки колишнього причалу і потлілі лозові канати.

Сюди припливали помори на своїх ладях, що йшли під трьома вітрилами і могли підняти 2-3 тисячі пудів вантажу. На ладьї було од 7 до 15 чоловіка моряків-мисливців.

Тут чекали моржа. А в бухті є чудові місця для моржових лежбищ.

Приходили отари моржів і вилазили на берег. Тоді завмирили помори. Боялися поворухнутися, навіть страви варити переставали, щоб не злякати звіря. Чекали, поки звір засне. Треба було 2-3 дні, поки звір втихомирювався і міцно засинав. Тоді на шлюпках, поперед помастивши салом весла та обмотавши уключини, підходили до моржів. Виходили гарпунери з гострими списами і одним ударом вбивали моржів, б'ючи в серце або потилицю. Пораненого звіря не повинно було бути, бо він би ревом своїм сколошкав усю отару.

Так працювали тут давно колись мисливці помори.

— Не Нова це вже земля, стара земля, — закінчував Іван Петрович.

17-IX — 1932 р.

БІЛЯ ПІДНІЖЖЯ ГЛЕТЧЕРА

Гострі мисливські ножі стругали м'ясо, наче моркву на гарнір. Стружки сирової оленятини летіли в рот. Ботанік приніс солі, грубої як галька з моря, а фізик одколов краєць чорного, як земля,

* Так на Півночі називаються невеликі промислові оселі. Це від слова „стан“, тобто табор.

хліба. Сергій не потребував ані солі, ані хліба. Він клацав зубами, підхоплюючи кожну м'ясну стружку. Ушаков розколов велику кістку і виколупав відтіля паличками шпик. Сировий, застиглий шпик танув у роті наче морозиво.

Сьогодні був перший мороз щось близько — 1,3⁰. У повітрі було тихо і навіть не вірилося, що день тому в морі бурував шторм.

Біля нас стояв маленький Яша Гордеев. Чорна, непокірлива чуприна на голові збільшувала його зріст майже на два цілі. Значок товариства друзів авіації від 1925 року свідчив про те, що він належить до радянського активу Нової Землі. Яків Гордеев ненець*. Він народився на Новій Землі і прожив тут усе своє життя, аж поки його, як одного з найкращих новоземельських стрільців і пастуха з оленячого радгоспу, послано вчитися до Ленінграду в Інституті народів Півночі. Тепер Яша Гордеев студент. Правда, його тимчасово з Ленінграду вислано. Крута зміна кліматичних умов не минає безкарно для людського організму. В Ленінграді той самий Яша, що нікоми не одягав шапки, бігав босий у мороз по снігу, ночував зимою в тундрі, загорнувшись у маліпу,—через незвичну теплоту почав застуджуватися. Він перехорів на кілька хороб і, нарешті, після плевриту лікарське вухо почуло в грудях молодого ненця підозрілий хрип. Яша поїхав поправлятися додому. Що далі на північ, то краще почував він себе.

Найкраще відчував він себе тут, в Руській гавані, куди приїхав мисливцем і провідником з експедицією Арктичного інституту. Учора Яша застрелив важенку** з двома малятами, що підійшли на ріг, де будуеться база експедиції. Сьогодні нас частували оленятиною по-ненецькому, тобто сирюю. Треба признатися, що видалася вона нам непоганою і, мабуть, коли мерзла хрумтить під зубами, то ще краща. Од шпику більшість була в захопленні. Не досталося нам лише найбільшого делікатесу — оленячої печінки. Її з'їли за годину по тому, як було оббіловано оленя.

Лише двоє чи троє з тих, що приїхали з нами на берег, одмовилися від сирового м'яса, послаючись на побоювання дістати подагру, з чого досить покепкував Журавльов. А цей їв оленятину з насолодою, з якою навряд хто і шоколад їсть.

Яша, почастувавши нас, подався кінчати роботу, обчищати шкіру важенки, не псуючи ніжного хутра, бо шкіра призначалася для музею в Ленінграді.

15-го вересня, після того, як протягом доби, починаючи від рогу Бажання, нас жорстоко тріпав шторм із зустрічним вітром, увійшли в Руську гавань.

Тут мені довелося бути позаминулого року, коли „Сибіряков“ виходив допоміжним рейсом до „Седова“ під час його рейду з Землі Франца Йосифа на Північну Землю. Було то на початку серпня. Тепер середина вересня. Яка одміна проти тодішнього! Тоді темносинє,—як глетчери, що пливли по ньому,—море було в

* Ненці—назва національної меншости на Півночі, раніше самоїди.

** Самка оленя.

мільярдах золотих блискіток од соняшного проміння. Цілу добу не заходило сонце. Крижана покрівля грандіозного глетчера, що спадав кількома річищами у море, палала холодним полум'ям розтопленого скла і треба було одягати чорні окуляри, щоб не дістати снігової сліпоти. А тепер пролітав туманом сніг, температура поволі падала нижче нуля, сонце ховалося за хмарами і коли показувалося, то не вогняною кулею, а невиразною плямою. Але змінився лш характер картини, та не змінився загальний характер суворой краси місцевого ландшафту цього — одного з найкращих, найбагатющих фарбами і контрастами в Арктиці,—закутка Нової Землі. І ніде з такою охотою не робили ми екскурсій по берегах—і подинці, і гуртами.

Тут застали будівництво арктичної станції. Це буде полярна науково-дослідна глетчерна станція. Буде її Арктичний інститут, Буде, — як і всі свої станції в Арктиці,—погано, не економно. Та зате склад зимівників тут зовсім іншого характеру, ніж на інших станціях. Знайомство з цими людьми залишає певність, що рік перебування кожного з них у цій місцевості не буде марнотратою часу і коштів—зимівники, безперечно, виконають велику роботу. Вони нагадують нам тих чотирьох людей, яких „Русанов“ везе з Північної Землі.

Начальник станції—молодий геолог Михайло Михайлович Ермолаєв. Він ще юнаком-студентом почав працювати в наукових експедиціях, що досліджували Нову Землю. Потім він був у складі першої постійної групи зимівників Ново-Сибірських островів. Тоді у них загинула шхуна і вони замість восьми місяців пробули на островах майже два роки.

Крім нього, тут є німецький геофізик Крут Вельне, що раніше зимував на крижаній покрівлі найбільшого у світі глетчера Гренландії, ботанік Олександр Іванович Зубков, метеоролог М. М. Карбасніков, радист-моторист—В. С. Петерсен та студент ненець Яша Гордєєв. Останній буде за провідника, мисливця та доглядача їздових собак. Тут у бухті, біля глетчерового гирла у них буде база. Основну роботу вони провадитимуть в околиці та на верхів'ї глетчера кілометрів за тридцять або сорок відділя. Там стоятиме намет, і в ньому постійно житиме черговий. Це буде не зовсім безпечне місце, а головне—з дуже важкими умовами для життя. Взимку, полярної ночі, особливо під час завірюх, дістатися того намету буде неймовірно важко. Але надія на досвід зимівників і особливо досвід Яші Гордєєва.

До речі, цікаві роботи провадитимуть зимівники з акустики. Вони привезли з собою багато багатого амоналу, що його висаджуватимуть по другий бік бухти, між горами на глетчері. Звуковими ефектами особливо цікавиться ненець.

„Русанов“ своєчасно зайшов до цієї бухти. Десять робітників, що працювали тут уже півмісяця, до цього часу не закінчили будівлі. Кваліфікація більшости з них була невисока, а десятник, як виявилось тут уже, працював раніше та не як десятник-будівник, а як десятник лісосплаву.

Вони вивели стіни, але ще не бралися до підлоги й стелі. З печами у них нічого не виходило, бо їхні мулярі досі ніколи печей не мурували, а лише бачили, як мурують їх інші. Вікна вони повставляли, як кажуть, шиворіт навиворіт—серединні на місце зовнішніх, а зовнішні—на місце серединних. Будівельними роботами Єрмолаєву доводилося керувати чи не більше, ніж то робив десятик і, здається, навіть краще.

Наші будівники взяли будівництво на буксир. Правда, працювали не всі, а лише половина. Друга половина працювала на пароплаві на різних термінових, зокрема, трюмних роботах. Науковий склад експедиції самообілізувався на аврал для допомоги зимівникам. За кілька годин роботи з берега до складу перетягли увесь провіант та знаряддя. Відтягли далі од води важкі бочки з бензиною, гасом та моторним мастилом. Виволокли до самого будинку аеросани. Ох, аеросани... Доводилося лише дивуватися, для чого їх сюди привезли. Мабуть, лише тому, що за російською приказкою—дарованому коневі в зуби не дивляться. Кажуть, що такі сани коштують щось з двадцять сім тисяч. Саньми цими нагородив станцію ЦАГИ, щоб випробувати їх в арктичних умовах. Ще більші сани повіз „Сибіряков“ у гирло Лени, де є полярна станція в бухті Тіксі. Що з тими саньми—не відомо, а про сани з Руської гавані наперед можна сказати: лежатимуть цілу зиму нерухомо. Лише винятково рідко можна зустріти в Арктиці на великому просторі таку рівну кригу, щоб там безпечно було мчати на аеросанях. Навіть на рівному крижаному полі часто трапляються тороси та щілини або ополонки. А найчастіше тут накопичено стільки торосів та ролаків, що їх і на собаках не легко обминати. Швидкість, з якою аеросани рухаються, не дозволить використати їх на крижаних просторах арктичного моря. А щоб користатися з них на островах, потрібна принаймі дуже рівна тундра, якої в цьому районі Нової Землі ніде не знайдете. Маючи аеросани, зимівники не мають путньої шлюпки. Про моторну шлюпку, що так потрібна тут і згадки немає. Є якась веслова „індійська пірога“, що за абсолютно безвітряної погоди може підняти шість чоловіка, але загалом кажучи, це „судно“ дуже ризиковане. Крім того, Яша робить „тузика“, щоб узимку з його допомогою тягти з ополонки убитого звіра. Двом людям у тому тузику морячити не рекомендується.

Ми гуртом під команду Факідова з гуком підтягали аеросани і зло кепкували з мудрости та добрости ЦАГИ, будучи певними, що до весни, коли вітер не зірве з місця цього апарата, він так і не ворухнеться.

Після авралу пішли на екскурсію. Спочатку втрюх—Банович, Позизовський та я пройшли через косу, на якій розташована станція, і перейшли до підніжжя глетчера, де він засипав уламками крижаних скель та крижаним салом другу, внутрішню бухту. Тут було непогано фотографуватися серед айсбергів—на фотографії це мусіло б справляти враження надзвичайно торосистого, неприступного для криголамів крижаного поля. Правда, ця приємність була не зовсім безпечна, бо по слизьких глетчерних уламках треба

було плигати й лазити дуже обережно. Понизовському таки довелося власними ногами виміряти температуру води між двома крижинами. На його щастя, посковзнувшись, він зачепився руками за гострий виступ торосу, і вода дістала лише трохи вище колін. Інакше він провалився б з головою.

Метрів за сто від нас по крижині поповз молодий заєць. Банович вихопив у мене турецький відріз і побіг уперед. Він хотів якнайбільше наблизитися. Та виявилось, що далі наближатися не можна було. Заєць не став його чекати, а метнувся, наче чорний пес, і зник у воді під крижаним салом. Ми не стали чекати, поки він покажеться вдруге. За це взявся Яша Гордєєв. Він дочекався. Ми чули лише один постріл, а пізніше побачили на прибережному піску розпластане чотирипудове зайча. Собаки з насолодою гризли його вуса й морду.

На глетчер пішли у двох, значно випередивши цілу партію екскурсантів. І знов, як позаминулого року, я лежав на крижаних шарах неймовірної товщини,—важко сказати у метрах, бо того ніхто не виміряв; може з п'ятьдесят, а може й з двісті п'ятьдесят,—дивився у глибокі, темні, як криниця розколин і вухами пив блакитну тишу. І знов, як тридцятого року, коли не-коли ту тишу і дзвін у вухах порушували удари відталих краплин об виступи у прірві та зрідка легесенький тріск наче стійка в лаві донбасівської копальні тріщить уночі, коли вийдуть люди з підземелля. Сонце алюмініювим крилом, невиразно плямою прозірало крізь туман. Під ногами було слизько, і без колючих гірських черевиків ми здорово сковзалися, стерпуючи невеличким ціпком з гострим металевим наконечником.

Звернули з глетчера і пішли вгору. На одному березі льодового річища була гора з вишневого кольору кручами. Ближче вона видавалася насипом дрібненької гальки, глини та поламаних скель чергоних лупаків. В одному місці кілька горбків з крутими ровами між ними наче захищали підступ до тієї гори. Але, як виявилось, то було місце найлегшого підступу, хоч і довелося посковзати по міцній фірновій покрівлі та зашарудіти дрібним камінням, яке весело сипалось з-під наших ніг.

Що вище здіймалися вгору, що ширше розгорталася перед нами мапа околиць, то більше милувалися ми з краси цієї місцевости.

Ми бачили, де кінчалися щілини на льодовику і далі пливла суцільна крижана гора, зливаючись із сніговим небом. Ми бачили гірське озеро, що збігало вниз річкою по глибокому каньйону і там, в далені, розливалось двома чи трьома озерами. На верхів'ї однієї гори чорнів якийсь невеличкий стовп чи шпиль. То, безперечно, знак з каміння. Хто й коли його склав—невідомо. Там ще ніхто не був з відомих нам люлей. Ми знали, що на тій горі, куди ми підіймаємося, мусить бути теж кам'яний знак, поставлений Самойловичем того ж таки 1930 р., коли „Седов“ зустрівся з „Сибіряковим“ у цій гавані.

Та ось ми вже бачимо той знак і скоро будемо біля нього. На горі рвучкий вітер. Він нам попутний. Коли б побігти за вітром,

як би швидко поніс він. Та в уяві постають стрімкі кручі по той бік гори, і мурашки повзуть по спині.

Біля знаку фотографувалися. Художники, один з них топограф Колчін, а другий—гідробіолог Кондаков, знаходять од вітру затишне місце і вмощуються там із своїми альбомами. З цієї гори,— до річі, її хтось здається таки з наших, назвав горою Ермолаєва,— видно не лише Руську гавань з найменшими дрібницями, а й суцільно бухту, де спускаються в море інші річища того самого глетчера, невеликий острівець, що загороджує вхід до тієї бухти та осторонь білу спінену смугу хвиль над прибережними рифами. Далеко в морі ледве помітна чорна крапка. Спостерігаючи її довго, можна помітити, що вона рухається. То вітрильно моторний бот „Книпович“. Він належить океанографічному інституту. „Книпович“ був у Руській гавані і пришвартовувався до „Русанова“. На жаль, ми саме на той час були на березі. А шкода, бо товариші які прийшли на берег, розповіли, що „Книпович“ був на землі Франца Йосифа і, шукаючи кромку криг, знайшов її лише під 82° 5 північної широти. Новий доказ того, що це літо винятково тепле для Арктики. Мабуть на сильному криголамі можна було б ризикнути йти до полюса. „Книпович“ пішов у море провадити далі свої океанографічні роботи. На цьому маленькому боті наукова робота, безперечно, поставлена краще, ніж на нашому „Русанові“. Під кінець експедиції доводиться констатувати, що ми лише візники.

Біля знаку Самойловича, де знайшли коробку з-під м'ясних консервів та складений із каміння напис: „Ломоносов 1931 р.“,— ми трохи відпочивали. До річі, того написа складала минулого року експедиція на Землю Франца Йосифа. „Ломоносов“—це старий „Екліпс“, що колись ходив під командою небіжчика Отто Свердrupa, а останній рік на ньому капітанів дідуган Федір Михайлович Щепотьев, той самий, що приводив сюди 1930 р. „Сибірякова“.

Ми дискутували лише в одному питанні: чи є рація організувати будинок відпочинку в Арктиці і, зокрема, в Руській гавні. Ухвала була однастайна: це одно з найкращих місць для двотижневого відпочинку в полярному пансіонаті, а особливо для туберкульозних. Багатий на контрасти краєвид, наявність таких елементів пейзажу, як глетчер, море, гори, незаходяще сонце, багатство фарб, нова, незнайома полярна фауна—цілком надолужать відсутність багатой флори півдня.

Поверталися другим схилом гори. Кидали велике каміння з обривів. Один зухвалий шалопаї, запевняючи, що він сам замість каменя спуститься закрижаним схилом під кутом 35° з вишини, принаймі, 100 метрів лише по фірну, почав наближатися до того схилу. На нього налетів Банович і вилаяв як слід. Той, звичайно, не мав наміру стати самогубцем і радісно одійшов од прірви. Факідов з цієї нагоди виголосив гарячу промову проти альпінізму, що вимагає безцільних людських жертв, і довго обурювався з того, що не знайшов бажаної підтримки від нас.

Ми спускалися теж у не дуже зручному місці і довелося сковзати та з'їжджати, бризкаючи камінням. Але спустилися ми скоро.

Внизу з насолодою попили свіжої води з озерця, що вже встигло затягнутися плівкою криги.

18 вересня увечері закінчили будівництво, взяли баркас солодкої води, витягли на палубу пошматований айсберг, щоб перетопити на воду і підремонтувалися перед останнім переходом до Архангельська.

Станцію побудовано. Двокіловатна радіоустава працювала на хвилі 1.500 метрів.

Удосвіта підняли квіту.

19/IX—1932 р.

На траверсі острова Багатого, або інакше Баренцева, при виході з Руської гавані.

ОСТАННІ ЗАПИСИ В ЩОДЕННИКУ МАНДРІВНИКА

З віддалених полярних широт повертаються перші експедиції II міжнародного полярного року. Сьогодні наш „Русанов“ пришвартувався до пристані Архангельську. Лічильник поворотів гвинта показав 2.501.011. Пройдено 4.000 миль. Із них три чверти маловідомими, або зовсім досі невідомими просторами полярного басейну. Відкрито нові острови під 75° північної широти. 81° східньої довжини. Змінено зимівників на Північній Землі. Збудовано крайню північну на суходолі Евразії науково-дослідну станцію—ріг Челюскіна. Полярна станція Челюскіна вивчатиме протоку Вількицького, що, будучи часто вкрита кригам, є найважча перегатка на шляху з Атлантичного океану в Тихий уздовж берегів Радянського союзу.

Кілька днів перед тим, як повернувся „Русанов“, у Мурманськ прийшов криголам „Малигин“. „Малигин“ цього року двічі був на Землі Франца Йосифа. Він побудував крайню північну в світі метеорологічну та радіостанцію на острові Рудольфа. „Малигин“ пройшов в льним ходом на північ, як ніколи жоден пароплав, до 82° 27' північної широти. До полюса залишалось 453 милі, тобто півтори доби ходу, коли б там була чиста вода.

Одночасно маленький дерев'яний бот „Книпович“, швидше шлюпка, ніж пароплав, дійшов 82° 5' північної широти.

Зараз на далекій півночі ще залишилися пароплав „Персей“ біля Свальбарда* та криголам „Таймир“ у Карському морі, що, користуючись з виняткової відсутності криг у цьому році, закінчують величезної ваги наукові роботи.

Гірше справа біля берегів Челюскіна в Східньо-Сибірському морі. В протоці де-Лонга між о. Врангеля і суходолом ціле літо залишалися криги. Пароплав „Сибіряков“, що робив рейс з Архангельську до Владивостоку і щасливо пройшов аж за гирло річки Колима, вже недалеко Берінгової протоки потрапив у важчі криги. Сталося нещастя. „Сибіряков“ обламав лопаті, а потім

* Нова назва Шпіцбергена.

і гвинт. Гвинт пішов на дно. Судно дрейфує кригами. Експедиція висаджує криги амоналом, намагаючись вирватися з небезпечних крижаних лещат. На допомогу „Сибірякову“ йдуть пароплав „Совет“ та тральщик „Уссурієць“, але довгі ночі та морози, що почалися там, навряд чи дозволять їм підійти до „Сибірякова“. Там же потрапили в криги кілька пароплавів ленсько-колимської експедиції, посланої з Владивостоку. Пароплави поволі пробиваються через криги.

Істотна надія для цих пароплавів — це потужний льодоріз „Літке“, що тепер перебуває в тому районі. Турбує лише питання, чи встигне „Літке“ до зими вивести звідти всі ті пароплави.

На багатьох полярних станціях, побудованих цього року, почалися спостереження за програмою II міжнародного полярного року, що закінчиться 1 серпня 1933 року.

На далекій Півночі ближчими днями востаннє покажеться сонце і сховається на кілька місяців. Насувається полярна ніч.

24-IX—1932 р.
Архангельськ

Сьогодні опубліковано телеграму, що „Сибіряков“ вийшов на чисту воду. До нього підійшов тральщик „Уссурієць“.

Значить, уперше в історії Великий північно-східний морський шлях пройдено за одне літо.

День цілковитого завоювання цього шляху наближається.

4-X—1932 р.
Харків